

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Nika Čuk

Družbene in systemske, ne podnebne spremembe!
Zeleno socialno delo

Diplomsko delo

Ljubljana, 2019

**Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo**

Nika Čuk

**Družbene in systemske, ne podnebne spremembe!
Zeleno socialno delo**

Diplomsko delo

Mentorica: prof. dr. Jelka Zorn

Ljubljana, 2019

Zahvaljujem se mentorici, prof. dr. Jelki Zorn, za spodbudo in podporo
pri izboru dokaj neznane in neraziskane teme pri nas,
za usmerjanje in koristne nasvete.

Zahvaljujem se tudi vsem svojim najbližjim za spodbudo in podporo.

PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI

Ime in priimek: Nika Čuk

Mentorica: prof. dr. Jelka Zorn

Naslov diplomske naloge: Družbene in sistemske, ne podnebne spremembe! Zeleno socialno delo

Kraj: Ljubljana

Leto: 2019

Število strani: 81

Število virov: 125

Povzetek diplomskega dela:

Podnebne spremembe so resničnost našega vsakdana. S svojo močjo in vplivom presegajo sfero naravnega in vstopajo v sfero družbenega ter tako povezujejo dve na videz ločeni področji. Po svetu je zanimanje zanje in resnično zavedanje nujnosti ukrepanja, še posebej na ravni politike, zaskrbljujoče pomanjkljivo, čeprav posameznice in posamezniki, aktivistke in aktivisti ter različne skupine in družbena gibanja že desetletja opozarjajo na nujnost ukrepanja. Z neomejeno uporabo fosilnih goriv, zastrupljanjem zemlje, vode in zraka, nenadzorovano sečnjo gozdov in splošnim vodilom *Več je več* ljudje sami sebi kopljejo jamo, iz katere se bomo težko rešili. Podnebne spremembe nedvomno nosijo človeški obraz, obraz revščine in družbenih neenakosti, vojn in nasilja, izkoriščanja in denarja, lakote in zdravja, migracij in človekovih pravic. Zdi se, da je skoraj ni teme, ki je tako ali drugače ne bi mogli povezati s podnebnimi spremembami. In ravno ta kompleksnost podnebnih sprememb in njen vpliv na življenje ljudi je tema mojega diplomskega dela. Podnebne spremembe ne vplivajo na vse ljudi enako; še posebej ranljive so tiste skupine ljudi, s katerimi socialne delavke in delavci sodelujemo vsakodnevno. Ravno zato je nujno, da se socialno delo vključi v debato o podnebnih spremembah ter s svojim znanjem in izkušnjami prispeva k rešitvam. Rešitve za podnebne spremembe niso samo v zeleni energiji in tehnologiji, ampak predvsem v spremembah v družbi in sistemih. Skozi diplomsko nalogo bom raziskovala, vlogo socialnega dela v boju proti podnebnim spremembam. Primerjala bom poglede različnih avtoric in avtorjev ter jih povezala v smiselno celoto. Na začetku se bom posvetila vprašanju, kaj sploh so podnebne spremembe ter kako vplivajo na naša življenja. V nadaljevanju bom podnebne spremembe povezala z družbenimi neenakostmi, revščino, zdravjem, kapitalizmom, človekovimi pravicami in vojnami. Spraševala se bom, kaj sploh je zeleno socialno delo ter kako se zavzema za socialno pravičnost. Zanimalo me bo, kakšen vpliv imajo podnebne spremembe na prakso socialnega dela (tudi v primeru naravnih nesreč) ter na odnose znotraj nje. Povezava med socialnim delom in podnebnimi spremembami je dokaj novo, a izredno pomembno tematsko področje, saj se bomo socialne delavke in delavci v prihodnosti s posledicami podnebnih sprememb pogosto srečevali.

Ključne besede: podnebne spremembe, družbene neenakosti, kapitalizem, zeleno socialno delo, človekove pravice

Title: Social and systemic, not climate change! Green social work

Graduation Thesis Abstract:

Climate change is the reality of our everyday life. With its power and influence it surpasses the sphere of natural and steps into sphere of social and in this way connects two seemingly separate spheres. In the world, the interest for climate change and the awareness of the urgency for action, especially at policy level, is worryingly insufficient despite the fact that individuals, activists, different groups and climate movement have been warning us for decades about the urgent need for action. With the unlimited use of fossil fuels, poisoning of soil, water and the air, uncontrolled logging and in general living by the motto *more is more* we are digging ourselves a hole from which we will find it difficult to get out. Climate change has a human face, face of poverty and social inequalities, war and violence, exploitation and money, hunger and health, migrations and human rights. It almost seems like there is no topic that we cannot, in one way or another, connect to climate change. And exactly the complexity of climate change and its impact on people's lives is the subject of my graduation thesis. Climate change does not affect all people equally, especially vulnerable are those groups that social workers collaborate with on every day basis. For this very reason social work needs to be involved in the debate on climate change, so that we can contribute to the solutions with our knowledge and experience. We cannot look for solutions only in green energy and different technologies, solutions and changes need to be social and systemic. Through my graduation thesis, I will explore the role of social work in the fight against climate change. I will compare the views of various authors and integrate them into a meaningful whole. At the beginning I will be focused on what climate change is and how it affects our lives. Then I will relate climate change to social inequalities, poverty, health, capitalism, human rights and wars. I will present what green social work is and how it stands for social justice. I will be interested in impacts of climate change on social work practice, also in time of natural disasters, and relations within it. The relation between social work and climate change is a fairly new, yet extremely important thematic area that will be affecting social work practice in the future.

Keywords: climate change, social inequalities, capitalism, green social work, human rights

Kazalo

1	UVOD	1
1.1	PROBLEM	1
1.2	METODOLOGIJA	2
2	PODNEBNE SPREMEMBE	3
2.1	PRVI, ŠE NEPROBLEMATIZIRANI VPLIVI NA OKOLJE	3
2.2	PODNEBNE SPREMEMBE KOT GLOBALNI PROBLEM	6
2.3	PODNEBNA POGAJANJA IN NJIHOVE OVIRE	10
2.4	PRIHODNOST NAŠEGA PLANETA	14
2.4.1	MOČ DENARJA.....	14
2.4.2	POZITIVNI PRISTOPI, SOCIALNA EKOLOGIJA IN ODRAST	18
3	SOCIALNO DELO IN PODNEBNE SPREMEBE	21
3.1	DRUŽBENE NEENAKOSTI IN REVŠČINA	22
3.1.2	IZKORIŠČANJE IN RAZLASTITEV REVNIH	24
3.2	SEKSIZEM IN PODREJANJE NARAVE	28
3.2.1	EKOFEMINIZEM	29
3.2.2	SPOLNA SLEPOTA.....	30
3.3	VOJNE, NASILJE NAD LJUDMI IN NARAVO	32
3.3.1	EKOFAŠIZEM.....	35
3.4	MIGRACIJE IN PODNEBNE SPREMEMBE	36
3.4.1	MEJE.....	38
3.4.2	PODNEBNI BEGUNCI.....	39
3.5	ZDRAVJE IN PREHRANA.....	40
3.5.1	ZDRAVJE LJUDI.....	40
3.5.2	KMETIJSTVO	43
3.6	ČLOVEKOVE PRAVICE IN OKOLJSKA PRAVIČNOST	44
3.6.1	EKOCID	46
3.7	DRUŽBENA GIBANJA IN PODNEBNE SPREMEMBE.....	47
3.7.1	ŠOLSKA STAVKA ZA PODNEBJE.....	49
3.7.2	BLOKADIJE	50
3.7.3	BALKAN RIVER DEFENCE	51
3.7.4	PIQUETEROS	52
3.8	SOCIALNO DELO IN NARAVNE NESREČE.....	53

3.8.1	IZKUŠNJE NARAVNIH NESREČ V SLOVENIJI.....	55
3.9	ZELENO SOCIALNO DELO	57
3.9.1	PERSPEKTIVA MOČI.....	59
3.9.2	SOCIALNI KAPITAL IN GRADITEV SKUPNOSTI OD SPODAJ	59
3.9.3	PROTIZATIRALNA PRAKSA	60
4	UGOTOVITVE.....	65
5	SKLEPI IN PREDLOGI	67
5.1	PREDLOGI.....	68
6	UPORABLJENA LITERATURA	70
6.1	PISNI VIRI	70
6.2	SPLETNI VIRI	75

1 UVOD

Socialno delo je zelo kompleksno, zato težko zajamemo v eno samo definicijo. Definicija ni odvisna samo od zanimanja posameznice oziroma posameznika, ampak tudi od časa in prostora, v katerem se oblikuje. Sama vidim socialno delo kot stroko, ki se ves čas razvija in dopolnjuje. S tem ko sledi dogajanju okrog sebe, ko odgovarja na trenutna družbena vprašanja, se neizbežno spreminja, uči in napreduje. Podnebne spremembe predstavljajo eno izmed vprašanj, ki bo v želji po čim bolj ustreznem odgovoru pustilo svoj pečat v teoriji in praksi socialnega dela. Podnebne spremembe so kot nekakšen začaran krog, ki vpliva na vse vidike našega življenja. Povezane so z dostopom do hrane in vode, le-ta pa je odvisen od prostora v katerem se rodimo in živimo. Prostor je povezan z družbenimi in političnimi sistemi, zaradi česar podnebnim spremembam enostavno ne moremo uiti. Globalen problem je degradacija okolja, ki jo ljudje po svetu povzročamo in občutimo različno. Socialno delo pa se že in se še bo v prihodnosti vedno bolj soočalo z njenimi posledicami. Iz leta v leto se večja število različnih naravnih nesreč, ki so že same po sebi uničujoče, hkrati pa za sabo sprožajo plaz drugih dejanj. Naš način življenja in odločitve, ki jih sprejemamo danes, niso zanemarljive ampak, odločilne. Odločajo o tem, kakšno bo naše življenje čez deset, dvajset, petdeset let. Okoljevarstveniki nas ves čas opozarjajo na izumiranje rastlinskih in živalskih vrst, socialne delavke in delavci pa lahko podnebnim spremembam dodamo nov, človeški obraz. Kljub osredotočenosti na človekove pravice in socialno pravičnost smo odsotni na področjih, kjer se pogovarjajo in uveljavljajo spremembe v povezavi z okoljem. S tem ko bo varovanje okolja postalo del naše prakse, se bodo izboljšala tudi življenja naših uporabnic in uporabnikov. Pa ne samo njihova življenja, ampak tudi naša lastna. Zato je znanje, ki ga imamo socialne delavke in delavci v tem prizadevanju izredno pomembno. Podnebne spremembe so namreč neposredno povezane s političnimi, socialnimi in ekonomskimi nepravilnostmi.

1.1 PROBLEM

Moje zanimanje za to tematiko, povezavo socialnega dela in podnebnih sprememb, izhaja iz čiste radovednosti. Predvsem gore so prostor, kjer lahko zadiham in najdem mir, vedno znova pa me navdajo s spoštovanjem do narave, ljudi in sebe. Narava ima moč, da stvari postavi v drugačno perspektivo, daje nam občutek majhnosti in pomembnosti hkrati. Ljudi velikokrat slišimo reči, da gredo v naravo, ven, na svež zrak zato, da si »napolnijo baterije«. Narava najde načine, da nas opolnomoči, poveže, izzove in nam pomaga doseči stvari, za

katere nikoli nismo mislili, da nam bodo uspele. Seveda jo vsak izmed nas vidi in občuti drugače, nekateri v njej najdemo mir in tišino, drugim ta isti mir in tišina ne odgovarjata. Narava pa ima tudi rušilno in uničujočo moč, je sila ki lahko v trenutku spremeni naša življenja. Tudi to moč narave sem že občutila, ko sta led in mraz leta 2014 objela vasi in mesta mnogih predelov Slovenije. Žledolom, ki so mu sledile poplave, je večinoma pustil predvsem infrastrukturno škodo, terjal pa je tudi nekaj smrtnih žrtev. V tistih trenutkih so se predvsem lokalne oblasti slabo odzvale, saj smo prebivalci čakali na pomoč tudi več dni. Krajevna skupnost in različne organizacije znotraj nje so so prve odzvale na potrebe svojih sokrajanov. Poznavanje in razumevanje potreb ljudi je v takšnih trenutkih ključno in tu lahko vstopi stroka socialnega dela. Vendar, da to lahko storimo, moramo najprej sami prepoznati svojo vlogo ter kako s svojim znanjem in izkušnjami pomagati. Skozi študij socialnega dela se študentke in študenti spoznavamo z različnimi temami, ki so ključne v smislu zelenega socialnega dela, primanjkuje jim le še ena dimenzija, zavedanje pomena okolja. Na dodiplomskem študiju socialnega dela imamo sicer izbirni predmet Socialno delo v izrednih razmerah, ki se ukvarja s spoznavanjem izrednih razmer, kot so vojne, naravne ali druge množične nesreče, vendar ne izberejo vse študentke in študenti. Poleg tega je osredotočen predvsem na naravne nesreče, vpliv podnebnih sprememb pa je veliko bolj kompleksen in je odvisen od družbenih neenakosti in neoliberalnega kapitalističnega sistema, ki prevladuje v svetu. Ko smo se s sošolkami in sošolci pogovarjali o temah naših diplomskih del in ko sem povedala, o čem bi rada pisala, sem velikokrat dobila presenečen odziv, češ, kakšna je sploh povezava med podnebnimi spremembami in socialnim delom. Velika, je moj odgovor. Namen moje diplomske naloge je, raziskati in predstaviti novo, a vsebinsko izredno pomembno področje socialnega dela, ter vzpodbuditi zanimanje in razpravo o tej temi. Prikazati želim, kako podnebne spremembe vplivajo na vsa področja socialnega dela, področja, ki jih je nemogoče razmejiti med seboj.

1.2 METODOLOGIJA

Moja raziskava bo teoretska, svojo temo bom obdelala na podlagi izbrane literature. Poskušala bom urediti in sistematizirati dosedanja spoznanja različnih avtoric in avtorjev, predstaviti njihove skladnosti in razlike v ugotovitvah, hkrati pa bom dodala tudi svoje razmišljanje, pogled, razlage in domneve.

2 PODNEBNE SPREMEMBE

2.1 PRVI, ŠE NEPROBLEMATIZIRANI VPLIVI NA OKOLJE

Človeške mišice, živalska vprega, energija vode, vetra in lesa so do konca 17. stoletja predstavljali glavni vir za pridobivanje mehanskega dela. Antropogeni vpliv na okolje je bil zaradi slabših življenjskih pogojev, krajše življenjske dobe in večje umrljivosti, nizke izobraženosti in dejstva, da so lahko le redki potovali po svetu, v globalnem smislu zanemarljiv (Kajfež Bogataj, 2016). Zmotno je razmišljati, da smo ljudje začeli na okolje vplivati šele v 18. stoletju. Naše interakcije z okoljem segajo milijone let nazaj, ko so naši predniki na okolje vplivali na različne načine. Te spremembe so se dogajale v želji, da bi pridobili prednost pri zagotavljanju rastlinskih virov hrane in lovu. Novo znanje, ki so ga pridobivali z opazovanjem ter poskušanjem, je sicer vplivalo na okolje, vendar niso nikoli posedovali moči, ki bi jim omogočila, da bi popolnoma preoblikovali ekosisteme okrog njih. Že v času pred industrijsko revolucijo je bila na primer na Kitajskem med dinastijo Song (960-1279) razvita premogovna industrija. V Angliji je premog doživel svoj vzpon že v 13. stoletju, z njegovo pomočjo se je povečala velikost Londona, ki je do leta 1600 uporabil že okoli 360 000 ton premoga. Kitajska in Anglija sta bili v tem času izjemi; ker je ves preostali svet še vedno slonel na lesu in oglju, je izgorevanje premoga teh dveh držav imelo neznaten vpliv na okolje (Steffen, Grinevald, Crutzen & McNeill, 2011).

Leta 1712 je Thomas Newcomen s svojim novim izumom spremenil potek dogajanja. Kovač iz Dartmoutha v Devonu je izdelal prvi delujoči parni stroj. Stroj, ki je bil dovolj močan, da je lahko neprekinjeno črpal vodo iz premogovnika. Kmalu so to znanje izpopolnili in izdelali še manjše in učinkovitejše stroje, ki so poganjali različne proizvodne obrate ter vlekli vagone s trgovskim blagom in potniki (Lovelock, 2017). Energija je pred letom 1712 nastajala sproti, ni je bilo v izobilju in nemogoče jo je bilo izkoriščati nepretrgoma dalj časa. S tako imenovano industrijsko revolucijo pa smo ljudje začeli izkoriščati fosilno energijo, ki nam je v kombinaciji s tehnološkimi izumi omogočila bistveno hitrejšo in večjo rabo energije (Kajfež Bogataj, 2016). Organske snovi, ki so se skozi milijone in milijone let globoko v zemlji s pomočjo sonca preoblikovale v nafto, premog ali plin, so predstavljale idealen vir energije. Izdelovanje je bilo dostopno, ekonomično in kot se je zdelo na začetku neomejeno. Poraba energije je sunkovito narasla, tako so industrijske družbe porabile štirikrat ali petkrat več energije kot njihovi predhodniki (Steffen, Grinevald, Crutzen & McNeill, 2011).

Nekateri to prelomnico označujejo kot prehod v novo geološko obdobje, ki se zaradi vpliva, ki ga imamo ljudje na okolje, imenuje po človeku. Iz holocena naj bi tako prestopili v antropocen, obdobje, za katerega si mnogi znanstveniki niso povsem enotni kdaj naj bi se pravzaprav začelo. Antropocen naj bi tako predstavljal trenutno geološko obdobje, v katerem je naša človeška dejavnost glavni preoblikovalec podnebja in okolja. Fosilna goriva so omogočila, da so se ljudje lotili novih dejavnosti, stare pa razširili in pospešili, s tem pa se je povečal tudi vpliv človeka na okolje (Steffen, Grinevald, Crutzen & McNeill, 2011). Ob uporabi premoga se je sprožil tudi razvoj obrti, trgovine in znanosti. Uvedba »tekočih trakov« je omogočila masovno proizvodnjo najrazličnejših izdelkov, nova tehnologija je tako dala zagon masovnemu potrošništvu. Kako uporabna je nafta, so ljudje ugotovili v sredini 19. stoletja, kmalu je postala nenadomestljiv vir energije in surovina mnogih izdelkov, od plastike, zobne paste, šminke do zdravil. Gonilo naše mobilnosti pa je postala s pojavom avtomobilov in letal (Kajfež Bogataj, 2016). Velikim spremembam se ni moglo izogniti niti kmetijstvo, ki je zaradi naraščajočega števila prebivalstva moralo nahraniti vedno več ljudi. Tako kot v industriji, kjer je prišlo do delitve in specializacije dela, je tudi kmetijstvo doživelo svojo reorganizacijo. Majhne kmetije napredku niso bile kos in iz kmetij so nastajala tržno usmerjena podjetja, ki so pri svojem delu uporabljala nove stroje in umetna gnojila (Javornik, 1997). Širjenje mest in s tem izgubljanje rodovitne zemlje, onesnaženost zraka, izpusti toplogrednih plinov in mnogi drugi negativni vplivi na okolje so se v 19. stoletju začeli postopoma povečevati. To postopnost pa je po drugi svetovni vojni zamenjala eksponentnost, človekov vpliv na okolje se je začel povečevati dosti hitreje kot v prejšnjih stoletjih, za kar pa ne moremo kriviti le vedno večje rabe fosilnih goriv, ampak predvsem globalizacijo z mednarodnimi gospodarskimi, finančnimi in komunikacijskimi mrežami. Postali smo vse bolj povezani in soodvisni. Naš gospodarski razvoj temelji na kapitalu in neoliberalizmu, ta pa pomeni brezobzirno izkoriščanje javnih dobrin, kot so ekosistemi in naravni viri. Glavno pravilo je nenehna gospodarska rast, ki pa je mogoča le, če se v globalno gospodarstvo vključuje vse več novih potrošnikov, ki tudi vse več zapravljajo. Za proizvodnjo dobrin porabimo vedno več energije, pri tem pa se obnašamo, kot da je narava s svojimi darovi brezno brez dna, ter hkrati ustvarimo vse več odpadkov, za katere mora zaradi naše malomarnosti velikokrat poskrbeti sama. Naše potrebe po naravnih virih so večje od stopnje produkcije ekoloških sistemov planeta, zato ima to izkoriščanje rok trajanja (Kajfež Bogataj, 2016).

K našemu eksponentnemu naraščanju vpliva na okolje pripomore tudi eksponentno naraščanje števila ljudi. Med letoma 1800 in 2000 smo se s približno milijarde povzpeli na šest milijard ljudi (Steffen, Grinevald, Crutzen & McNeill, 2011), dodatno milijardo pa je k populaciji prispevalo prvo desetletje 21. stoletja (Kajfež Bogataj, 2016).

18. stoletje je pomenilo prelomnico, postavljen je bil nov temelj, na katerem družba gradi še danes. Posledice industrijske revolucije so bile na splošno zelo podobne posledicam njene predhodnice, kmetijske revolucije. Povečalo se je število prebivalstva, oblikovale so se večje politične enote, mesta so se širila proti podeželju, v kratkem je napredovala umetnost in znanost (Murdy, 1975). Industrijska revolucija je velikokrat predstavljena kot gonilo napredka, kot nekakšno junaško dejanje. Vendar različni dogodki pomenijo različno različnim ljudem. Pozabljamo, da je to gonilo napredka slonelo na plečih delavskega razreda in otroške delovne sile. Dobiček, kot glavni motiv, in hudi konkurenčni boji so zaostrovali delovne pogoje in nižali plačila, prenatrpane revne četrti so postale simbol novih industrijskih mest (Javornik, 1997). Bogastvo je še vedno ostajalo v rokah elit, nobene spremembe na bolje ni bilo na področju socialne enakosti, samostojnosti posameznika ali kakovosti življenja. Ljudje so se osvobodili težaškega dela na podeželju in postali žrtve novih oblik izkoriščanja industrijske elite (Goodbody, 2018).

Kljub temu da smo bili od začetkov industrijske revolucije priča mnogim spremembam, ki so zamajale status quo in nas približale socialni enakosti, povečale avtonomijo posameznika ter posameznice in zvišale kakovost življenja, še vedno ti dogodki pomenijo različno različnim ljudem. Še vedno je na primer petina populacije tista, ki zasluži četrtno svetovnega prihodka (Kajfež Bogataj, 2016), še vedno je dobiček glavni motiv, še vedno imamo izkoriščevalska delovna razmerja in otroško delovno silo, še vedno denar postavljamo pred človekove pravice. Napredek in znanje, ki smo ga pridobili v tem času sta nam omogočila stvari, ki so se nekoč zdele nedosegljive (opravimo lahko presaditev organov, človek je hodil po Luni, časopise lahko prebiramo na pametnih telefonih,...), hkrati pa lahko počnemo stvari, ki so naravnost pošastne (Goodbody, 2018). In ena izmed teh je tudi zastrupljanje našega planeta. Vztrajno rušimo okoljsko ravnovesje in ogrožamo življenja naslednjih generacij (Kajfež Bogataj, 2016).

2.2 PODNEBNE SPREMEMBE KOT GLOBALNI PROBLEM

Dandanes se še vedno oklepamo ideje, da je narava ustvarjena zato, da služi in koristi človeku. Naše sposobnosti so dosegle točko, na kateri lahko naravo oblikujemo po svojih željah in potrebah, kar je hkrati razlog za naš biološki uspeh in ekološki problem (Murdy, 1975).

Sama beseda globalizacija se nanaša na gospodarski sistem, v katerem prek mednarodnih meja prosto, a neenakovredno, potujejo različni materiali, industrijski proizvodi, denar in intelektualna lastnina. Hkrati pa ta tok dobrin spremlja tudi poenotenje jezika in kulturne identitete. Njena naraščajoča moč pa ima tudi mnoge stranske učinke, kar še posebej velja za njihove vplive na okolje. Širi se hitro in celovito, njene učinke pa lahko občutijo v najmanjših, najbolj oddaljenih človeških skupnostih (Ehrenfeld, 2003), skratka po celem svetu. Podnebne spremembe so tako stranski produkt našega gospodarskega uspeha (Dobbins idr., 2015).

Kadar govorimo o človekovem vplivu na okolje, največkrat uporabljamo izraza »globalno segrevanje« ali »podnebne spremembe«. Kljub temu da se oba izraza vrtita okrog približno istega problema, pa uporaba enega ali drugega vpliva na prepričanje ljudi oziroma pritegneta njihovo pozornost na določene probleme (Schuldt, Konrath in Schwarz, 2011). Globalno segrevanje zajema predvsem povečanje temperature ter hude vremenske razmere, ki so v povezavi z negativnimi človeškimi ravnanji, medtem ko podnebne spremembe zajamejo spremembe v splošnih vremenskih vzorcih, možnosti naravnih nihanj in spremembe, ki niso povezane le z naraščajočo toploto, npr. povečane padavine (Dobbins idr., 2015). Vendar bolj kot razumevanje teh dveh izrazov določene ljudi bega že razlikovanje med vremenom in podnebjem oziroma klimo. Že na začetku letošnjega leta so se v severnem delu srednjega zahoda Združenih držav Amerike soočali z izredno nizkimi temperaturami, zaradi polarnega mraza so razglasili izredne razmere. Njihov predsednik, Donald Trump, je ta vremenski preobrat izkoristil in se na šaljiv način na svojem Twitter računu, kot tolikokrat prej, vprašal: »Kaj za vraga se dogaja z globalnim segrevanjem? Prosim, vrni se hitro, potrebujemo te!« (Pierre-Louis, 2019). Trenutnega vremena ne smemo enačiti s podnebjem. Vreme predstavlja trenutno stanje v ozračju in se neprestano spreminja, ali pa ostaja več dni, tednov enako. Nastane zaradi različnih vremenskih elementov in atmosferskih dejavnikov. Na drugi strani pa podnebje predstavlja značilnosti vremena na nekem območju daljše časovno obdobje. Torej gre za »povprečno« vreme, pri katerem se upoštevajo načeloma 30 letna merjenja klimatskih elementov (Mosbrucker, b.d.). Mnogi, kot prikazano v zgornjem

primeru, trenutne vremenske razmere uporabljajo kot dokaz, da se podnebje ne segreva, ravno nasprotno, naj bi se ohlajalo. Vendar nasprotniki tega prepričanja opozarjajo, da so ravno podnebne spremembe lahko tiste, ki prispevajo k takšnim vremenskim pojavom. Polarni mraz, ki je zajel dele Združenih držav Amerike, naj bi bil posledica segrevanja ozračja in topljenja ledu na Arktiki. Arktiko namreč obkroži polarni vrtinec, vzorec vetra, ki teče od zahoda proti vzhodu. Polarni vrtinec običajno ohranja izredno hladen zrak, ki se polni proti severnemu tečaju. Občasno pa se ta vrtinec zniža, kar omogoči hladnemu zraku, da doseže Kanado in Združene države Amerike ter druga območja, kot je vzhodna Evropa. Vrtinec slabi zaradi segrevanja ozračja, ki povzroča, da se v poletnih mesecih topi vse več ledu, kar povzroča segrevanje Arktičnega oceana. Ta pa v zimskem času oddaja veliko več toplote nazaj v ozračje, kar moti polarni vrtinec (Fischetti, 2016). Tako nastane nekaj, čemur bi slavisti rekli bistroumni nesmisel, podnebje naj bi se segrevalo, trenutno vreme pa kaže štirideset stopinj pod ničlo. Vendar moramo imeti v mislih, da se posledice podnebnih sprememb po različnih delih sveta občutijo različno.

Ljudje se od nekdaj zanimamo za vremenske vzorce, znanost o okolju se ukvarja s preučevanjem učinkov naravnih in nenaravnih procesov ter interakcij fizičnih komponent planeta na okolje. Zajema številne discipline, od klimatologije, meteorologije, oceanografije do ekologije, hkrati pa je tesno povezana tudi z biologijo, fiziko, geologijo in drugimi disciplinami. Do sedemdesetih let prejšnjega stoletja so različne discipline prišle do spoznanja, da se podnebje ves čas spreminja, k njegovemu preoblikovanju pa prispevajo različni dejavniki. Te discipline niso prispevale samo k širšemu obsegu novo pridobljenih podatkov o tem, kako se podnebje spreminja, ampak tudi kaj bodo potencialne posledice teh sprememb. Za »zlato dobo« znanosti o okolju štejemo devetdeseta leta, ko so izhajale pomembne znanstvene revije o podnebjju in je disciplina začela sprejemati širok spekter podatkov in metod. Pri tem so se izkazali za izjemno koristne podatki o jedru ledu; vsaka plast ledu je drugačna po teksturi in sestavi ter v sebi skriva pomembne informacije (Mason, 2019).

Brez dvoma človeštvo globalno vpliva na okolje in ta globalni vpliv lahko razdelimo na dve skupini. Prva so kumulativne ali združene spremembe. Te nastanejo kot seštevček procesov, ki potekajo na lokalni ali regionalni ravni, a so že tako razširjene, da postanejo svetovni pojav. Na primer povsod po svetu se slabša kakovost tal, vode in zraka. Bolj kot kumulativne pa so zaskrbljujoče sistemske spremembe, saj je zanje hkrati več vzrokov in jih med seboj težko razmejimo. Poleg tega jih ljudje iz različnih slojev na različnih koncih sveta pogosto

različno občutimo (Kajfež Bogataj, 2016). Vpliv podnebnih sprememb ne bo povsod enak in enakih razsežnosti, v prihodnjih desetletjih nam bo postalo jasno, katere države se bodo lažje soočale in prilagajale podnebnim spremembam. Pri tem pa je pomembno to, da nimajo vse države enakega izhodišča že pri samem onesnaževanju kot tudi boju s posledicami (Dobbins, idr. 2015). Kdaj pa kdaj še vedno lahko zasledimo prepričanje, da bodo podnebne spremembe pripomogle ravno toliko ljudem kot jim bodo škodovala. To prepričanje, da nekdo izgubi, zato pa drugi pridobi, je ne samo krivično, ampak tudi zgrešeno. Res je, da se bodo temperature v hladnejših predelih sveta povzdignile in bodo imeli nekaj več toplih dni na leto, kar lahko na primer pripomore h kmetijstvu, a se bodo hkrati otoki in obalna mesta počasi spreminjali v Atlantide. Temperature se bodo, če ne bomo ukrepali, ves čas dvigovale, kar pomeni, da bomo na določeni točki v prihodnosti vsi občutili le negativno plat podnebnih sprememb (McKibben, 2009).

Nihče dejansko ne pozna vseh okoljskih in socialnih učinkov globalizacije (Ehrenfeld, 2003). K obsežnosti sprememb, ki bodo odločale ne le o prihodnosti okolja, ampak tudi o življenju prihodnjih generacij, vpliva predvsem gospodarska rast, stanje in selitev prebivalstva, trgovski tokovi, hiter tehnološki napredek in mednarodno sodelovanje (Kajfež Bogataj, 2016). Negativni vpliv globalizacije se kaže skozi izkoriščanje naravnih območij, za zadovoljitev vse večjih lastnih potreb. Sem spada povečana sečnja gozdov, čiščenje zemljišč za proizvodnjo kmetijstva, ropanje morja, gradnja cest, rudarstvo in gradnja jezov (Ehrenfeld, 2003). Večino potrebne energije, ki poganja ta motor rasti, pridobivamo iz fosilnih goriv (premog, plin in nafta), pri njihovem sežigu pa v okolje izpuščamo ogljikov dioksid. Koncentracije toplogrednih plinov so danes za 40 odstotkov višje kot na začetku industrijske revolucije, kar je dvakrat toliko, kolikor jih je bilo v ozračju pred industrijsko revolucijo (Dobbins idr., 2015). Kmetijstvo, vozila na fosilna goriva, odpadki iz jedrske energije, metan, fluorovodiki in druge kemikalije, ki jih uporabljamo (Ehrenfeld, 2003), plastika, industrija, kosovni odpadki, svetlobno onesnaževanje, pesticidi, radioaktivne snovi. Seznam onesnaževalcev bi lahko še kar nadaljevala. Poleg tega svoj del odgovornosti nosi tudi svetovna trgovina, saj prispeva k onesnaževanju vode, zraka in tal, zaradi nje izčrpavamo neobnovljive vire in sekamo gozdove, ter tako ustvarjamo prostor za nove industrijske cone (Ehrenfeld, 2003). S sečnjo gozdov za različne namene izgubljam tovarne kisika in požiralce ogljikovega dioksida (Pečjak, 2010). S tem pa uničujemo življenjski prostor mnogih živali, ki so se zaradi tega znašle na seznamu ogroženih vrst. Med drugim,

po genetski strukturi nam najbližjih sorodnikov, šimpanzov in drugih primatov, katerih naravno okolje dobesedno uničujemo, zato da naredimo prostor proizvodnji palmovega olja.

V mnogih primerih so uvoženi izdelki tudi cenejši od lokalnih, ker stroški onesnaževanja niso vključeni v ceno (Ehrenfeld, 2003). Večinoma se ljudje ne zavedamo, kako onesnažujoče je pridelovanje, predelovanje in samo kupovanje hrane. Potrebno je upoštevati gnojila, pesticide, elektriko za konzerviranje in embaliranje hrane, materialne odpadke, ki nastanejo pri tem, in njihovo shranjevanje. Že samo 35-gramski zavitek čipsa naj bi bil kriv za izpust 75 gramov ogljikovega dioksida in drugih škodljivih plinov (Pečjak, 2010).

Pomemben del emisij ogljikovega dioksida izvira iz proizvodnje energije, transporta in industrijskih procesov. Ti pa so neenakomerno razporejeni po svetu, zaradi tega kakršen koli sporazum bolj ali manj vpliva na ekonomije različnih držav. Evropa, Severna Amerika in Azija skupaj sproščajo več kot 90% industrijsko proizvedenega ogljikovega dioksida. Poleg tega je vir emisij ogljika tudi raba zemljišč. Emisije tu izvirajo predvsem iz sečnje gozdov in s tem ustvarjanja prostora za kmetijstvo, gradnjo cest in urbanizacijo. Posekane zaplate deževnega gozda se spreminjajo v pašnike, ki imajo znatno zmanjšano zmogljivost skladiščenja ogljikovega dioksida. V tem primeru gledamo na drugačno razporeditev emisij, saj so Južna Amerika, Azija in Afrika tiste, ki zaradi rabe zemljišč prispevajo več kot 90% emisij letno. Hkrati pa moramo upoštevati, da sta Severna Amerika in Evropa svoje pokrajine dodobra spremenili že v začetku 20. stoletja ter da so industrijski procesi še vedno močnejši od spremenjene rabe zemljišč. Zrela industrializirana ekonomija porabi ogromne količine fosilnih goriv. Tako je ekonomski razvoj držav tesno povezan s proizvodnjo energije, kar pomeni, da se bo s pospešenim industrijskim razvojem nekaterih držav, kot sta na primer Kitajska in Indija, onesnaževanje še nadaljevalo (Maslin, 2007).

Če spremljamo dogajanje po svetu in doma lahko, opazimo, da so podnebne spremembe že del naših življenj. V poletnih mesecih postajajo stalnica vročinski vali, zaradi taljenja ledenikov se viša morska gladina (Dobbins idr., 2015), s pospešeno hitrostjo izgubljam biotsko raznolikost, masovno izumirajo tako rastlinske kot živalske vrste (Ehrenfeld, 2003), sušna obdobja vplivajo na pridelavo hrane in kmetijsko proizvodnjo, zaradi vročine je oteženo delo zunaj, spreminja se geopolitična pokrajina in prizadeta je porazdelitev hrane ter vode. S tem ko se topi arktični led se odpira novo področje za raziskovanje in prisvajanje naravnih virov (nafte in rudnin), to pa odpira tudi nove možnosti za konflikte med državami (Dobbins, idr. 2015).

In ravno oboroženi konflikti predstavljajo poleg onesnaževanja okolja in ogrožanja ljudi največji problem. Ta se začne že pri vojaški industriji, ki žre elektriko in pripomore pri izpustu škodljivih plinov, se nadaljuje pri vojaških vajah in transportu ter da ne pozabimo posledic same vojne - minska polja, vojni plini in strupi ter jedrsko, kemično in biološko orožje. Zato lahko rečemo, da so mirovniška gibanja naravni zaveznik gibanja zelenih (Pečjak, 2010).

Kako bomo pristopili k problemu, ki je pred nami, je odgovornost vseh nas in vsak bo za to verjetno moral kaj žrtvovati (McKibben, 2009). Zaradi medsebojne prepletenosti države, sistemskih okoljskih težav ne morejo več reševati enostransko. Sistemske spremembe pa so neločljivo povezane z vzorci potrošnje in rabe virov za preživetje ljudi (hrana, voda, energija, tla in druge snovi). Bistvenega pomena za našo blaginjo je uravnovešena uporaba teh virov, saj njihovo nenadzorovano izrabljanje negativno vpliva na ekosisteme, ki jih zagotavljajo. S tem ogrožamo blaginjo ljudi in si omejujemo dostop do osnovnih naravnih dobrin, kakršne so čist zrak, voda in rodovitna tla (Kajfež Bogataj, 2016).

2.3 PODNEBNA POGAJANJA IN NJIHOVE OVIRE

Pogajanja o podnebnih spremembah potekajo že od devetdesetih let prejšnjega stoletja. V skoraj tridesetih letih večjih sprememb, ki bi obrnile potek dogajanja in pripomogle k boljšemu življenju, ni zaznati. Ne samo, da ne prihaja do sprememb, še vedno smo v fazi, ko eden drugega prepričujemo, ali so podnebne spremembe resničnost ali mit.

Na mednarodni konferenci o okolju so leta 1992 v Rio de Janeiru sprejeli najpomembnejši mednarodni sporazum, Okvirno konvencijo Združenih narodov o spremembi podnebja (UNFCCC). Njen namen je sodelovanje držav pri omejevanju dviga povprečne svetovne temperature in podnebnih sprememb ter soočanje z njihovimi posledicami (Evropski Svet, Svet Evropske Unije, 2018). Konvencija poudarja dejstvo, da so podnebne spremembe skupen problem vseh držav tega sveta. In ravno zato, ker se morajo vse države med seboj usklajevati in podpirati, to predstavlja eno največjih zunanjepolitičnih težav (McKibben, 2009).

Proti koncu prejšnjega stoletja so podpisnice konvencije prišle do sklepa, da bodo za zmanjšanje emisij potrebne strožje določbe. Konvencija namreč predstavlja le okvirni dokument, nekaj, kar bo sčasoma izboljšano in dopolnjeno. Tako je bil leta 1997 sprejet prvi dodatek h konvenciji, danes znan kot Kjotski protokol, mednarodno in pravno zavezujoč sporazum za zmanjšanje toplogrednih plinov po vsem svetu. Njuna najpomembnejša razlika

je, da konvencija spodbuja, protokol pa pravno zavezuje podpisnice, ki so protokol ratificirale, k zmanjšanju emisij toplogrednih plinov. V prvem ciljnem obdobju, 2008-2012, so države, ki so protokol ratificirale, skušale emisije zmanjšati za najmanj 5% v primerjavi z letom 1990 (Jesenko, 2010). Prvega januarja 2013 se je začelo drugo ciljno obdobje, ki traja do leta 2020. V njem sodeluje 32 držav, vključno z 28 članicami Evropske unije. Drugo ciljno obdobje je zajeto v spremembi iz Dohe. Države so se zavezale k zmanjšanju emisij za vsaj 18% v primerjavi z vrednostmi iz leta 1990, Evropska unija pa si je za svoj cilj zadala 20% znižanje vrednosti emisij (Evropski Svet, Svet Evropske Unije, 2018).

S Kjotskim sporazumom so bile države razdeljene na dve skupini, države iz Aneksa 1, ki so se obvezale zmanjšati izpuste toplogrednih plinov, ter države, ki ne spadajo pod Aneks 1 in niso obvezane k zmanjševanju, vendar lahko pri tem sodelujejo. Članice so dosegle soglasje, da gre pri prizadevanjih za čim manjši izpust toplogrednih plinov v ozračje za skupno, a različno odgovornost držav članic. Pri tem se moramo zavedati, da skozi zgodovino države niso imele enakega vpliva in izhodišča. Med države, ki spadajo v Aneks 1, štejemo, po splošnem prepričanju, tako imenovane razvite države, med tem ko vanj ne spadajo tako imenovane države v razvoju. Slednje so imele v času Kjotskega sporazuma izpust na posameznega prebivalca še vedno razmeroma majhen, poleg tega pa so največji del preteklih in sedanjih izpustov na svetu prispevale t. i. razvite države. Sam sporazum vključuje »prilagoditvene mehanizme«, ki omogočajo gospodarstvom držav iz Aneksa 1, da svoje cilje uresničujejo tako, da nakupujejo ogljikove bone drugje. To lahko dosežejo z denarno menjavo ali pa preko projektov zmanjšanja izpustov, ki so v skladu z določenimi mehanizmi čistega razvoja v državah, ki ne sodijo v Aneks 1. Države Aneksa 1, z nakupom ogljikovih bonov zmanjšujejo izpuste na domačem terenu, hkrati pa naj bi to države, ki ne spadajo v Aneks 1 ravno tako spodbujalo k zmanjševanju izpustov (Murray, 2007).

V samem Kjotskem sporazumu kot tudi pri mnogih avtorjih, naj omenim Murraya (2007) in Guerrero (2018), se pojavlja poimenovanje, ki se mi zdi, še posebej z vidika socialnega dela, problematično. Veliko je govora o »razvitih državah« in »državam v razvoju«, s čimer avtorji ter avtorice zavedno ali nezavedno izražajo razmerje moči, s tem ko določenim državam pripisujejo navidezno razvitost, ki jo morajo druge države še doseči. Takšen jezik lahko daje občutek večvrednosti in poklicanosti k izobraževanju ter pomoči pri spreminjanju tako imenovanih držav v razvoju, kar pa vse preveč spominja na kolonializem, ki naj bi se ga po drugi svetovni vojni znebili. Kolonialistični način razmišljanja in izkoriščevanja je dobil le novo preobleko. Na eni strani se »državam v razvoju« nudi pomoč, na drugi strani pa se jih

izkorišča za lastne interese. V literaturi lahko zasledimo zaskrbljenost glede stopnje onesnaženosti takrat, ko bo na primer Indija dosegla »stopnjo razvoja«, ki jo ima »razviti svet«. Neizrečena predpostavka takega pisanja je, da sta model in ideal razvoja Evropa ali Amerika. Vsiljuje se ideja enodimenzionalnega razvoja in kako naj bi ga dosegli. A ravno ta razvoj je povzročil podnebne spremembe in družbene neenakosti. Tudi sam izraz je preveč ohlapen, da bi lahko z njim zajeli različne dele sveta. Kako pravzaprav sploh merimo razvitost? Ko govorimo o »razvitih in nerazvitih državah«, ali s tem mislimo na gospodarstvo, kmetijstvo, razvitost šolskega ali zdravstvenega sistema ali govorimo o napredkih v znanosti, iznajdbi zdravil, stopnji revščine, enakopravnosti? Preveč je področij, da bi lahko razvitost strnili na eno samo, ali jih med seboj tudi primerjali. Poleg tega ne moremo trditi, da je katera koli država na tem svetu razvita, saj sam razvoj ni dokončen. Licemersko je tudi govoriti o razvitosti na področju človekovih pravic, ko se tudi v »razvitih državah« dogaja izbris, neenakopravnost med spoloma, zlorabe, trgovina z ljudmi, nehumano ravnanje z begunci,... Mislim, da je kakršna koli uporaba izraza razvitost neprimerna, saj utrjuje hierarhijo med posameznimi državami in ima slabšalno konotacijo, ko govorimo o »državah v razvoju«. Vprašanje je, kakšno poimenovanje bi bilo ustrezno in enakopravno. V svoji diplomski nalogi bom uporabila izraza zahod vzhod ali sever jug. Zavedam se, da tudi to poimenovanje ni ustrezno in s seboj prinaša določeno politično konotacijo. Vendar je, glede na ostale izraze, ki jih lahko najdemo v literaturi, to poimenovanje še najbolj nevtravno oziroma najmanj rasistično. V besedilu se bom tudi tema dvema izrazoma poskušala čim bolj izogniti, vendar ju bom občasno zaradi lažjega razumevanja uporabila.

V Parizu je med 30. novembrom in 11. decembrom 2015 potekala Konferenca o podnebnih spremembah. Pogodbenice so se dogovarjale o novem svetovnem sporazumu o podnebnih spremembah, ki dopolnjuje konvencijo iz leta 1992. Dolgoročni cilj Pariškega sporazuma je prizadevanje pogodbenic za omejevanje globalnega segrevanja, dvig povprečne svetovne temperature naj ne bi bil več kot 1,5 stopinje Celzija (Evropski Svet, Svet Evropske Unije, 2018). Pogodbenice morajo prav tako poskrbeti za razvoj odpornosti in prilagajanja škodljivim posledicam podnebnih sprememb, usmerjene morajo biti v razvoj družbe z nizkimi emisijami toplogrednih plinov. Pariški sporazum naj bi se izvajal pravično in pod načelom skupne a različne odgovornosti glede na individualne zmožnosti posameznih pogodbenic in njihovih nacionalnih okoliščin (Uradni list Evropske Unije, 2016). Sporazum je stopil v veljavo 4. novembra 2016, ko ga je ratificiralo 55 držav, ki skupaj povzročajo

najmanj 55% svetovnih emisij toplogrednih plinov (Evropski Svet, Svet Evropske Unije, 2018).

Čeprav se zdi, da smo s Kjotskim protokolom in Pariškim sporazumom naredili korak naprej, se ta zdi neznaten v primerjavi s tem, kakšna pot naš še čaka, in če si ta korak še podrobneje pogledamo, vidimo, da ima kar nekaj pomanjkljivosti. Kjotski protokol je spodbudil ukrepe, ki zmanjšujejo izpust emisij v ozračje, vendar so ti ukrepi kratkoročni. Kratka ciljna obdobja ne spodbujajo držav k temeljitim spremembam politike in k naložbam, ki bi v prihodnosti dolgoročno prispevale k zmanjševanju emisij. Prav tako kratka obdobja ne dopuščajo možnosti za resne raziskave in razvoj drugih oblik obnovljive energije. Dejansko gre za hitre rešitve, pri katerih države naredijo le toliko, da zadostijo pogojem protokola, ob tem pa izgleda, kot da za okolje in ljudi naredijo veliko (Rosen, 2015). Kljub vsem informacijam in analizam, ki so na voljo vladam, pogajanja še vedno ne oblikujejo rešitev, ki zadostujejo razsežnostim krize. Razlog je tudi v asimetriji pogajalske in politične moči, saj se držav, ki jih podnebne spremembe najbolj prizadenejo in k njim najmanj prispevajo, najmanj sliši (Guerrero, 2018). To, da države dosežejo cilje, ki so si jih zastavile v sklopu Kjotskega sporazuma, še ne pomeni, da lahko to razumemo kot rešitev problema. Sam sporazum je spodbudil ukrepe, ki omogočajo kratkoročno zmanjševanje izpustov emisij. S tem pa držav ne spodbujajo k temeljnim spremembam politike in vlaganju v dolgoročno reševanje problema. Namesto da bi se trudili iskati načine, ki bi sicer lahko popolnoma spremenili življenjski slog vseh nas, imamo hitre rešitve, s katerimi le krpamo luknje. Kljub temu da je bil določen relativno nizek prag zmanjšanja izpustov emisij, je nekaterim še vedno težko dosegljiv, druge so se odločile, da pri izpolnjevanju obveznosti ne bodo sodelovale, ali pa so se iz sporazuma popolnoma izključile (Rosen, 2015).

Problem predstavlja tudi dejstvo, da so se Združene države Amerike, ki proizvedejo eno četrtno svetovnega onesnaženja z ogljikovim dioksidom, leta 2001 pod vodstvom takratnega predsednika Busha iz dogovora umaknile. Obstaja razkol med pogledom, ki ga imajo na svet Združene države Amerike in preostali zahodni svet. Ne gre le za to, kateri pogledi so pravilni ali napačni, ampak za to, da so podnebne spremembe globalna zadeva, ki ima svoje vzroke in učinke, ki daleč presegajo nacionalne meje. Kar pomeni, da so kakršna koli pogajanja lahko popolnoma ponesrečena, če nimajo zagotovljenega večstranskega večnacionalnega pristopa. Umik Združenih držav Amerike sam po sebi niti ni presenetljiv, po takratnih ocenah bi emisije ogljikovega dioksida do leta 2012 v primerjavi z letom 1990 narasle za 39%. To pomeni, da bi morali z ratifikacijo Kjotskega protokola svoje emisije

zmanjšati za več kot tretjino, kar pa so videli kot neposredno grožnjo ameriški ekonomiji (Maslin, 2007). Žarek upanja za boj proti podnebnim spremembam je predstavljala administracija Baracka Obame. Prepričan je bil, da Pariški sporazum krepi varnost ameriškega podnebja, zagotavlja nove zaposlitve, spodbuja nizkoogljične in obnovljive vire energije ter zagotavlja ohranjanje konkurenčne prednosti Združenih držav Amerike. Z njegovo politiko in načinom razmišljanja pa se ne strinja trenutni predsednik, Donald Trump, ki je že skozi volilno kampanjo izražal dvom ali celo zanikanje obstoja podnebnih sprememb. Napovedoval je, da bodo Združene države, ko bo izvoljen, izstopile iz Pariškega sporazuma, kar se je prvega junija 2017 tudi zgodilo (Zhang, Dai, Lai in Wang, 2017). Ob umiku takšnih sil, kot je Amerika, lahko postanejo še najučinkovitejša pogajanja in prizadevanja za boljšo prihodnost popolnoma neuspešna (Maslin, 2007).

2.4 PRIHODNOST NAŠEGA PLANETA

Postavlja se vprašanje, ali predstavniki določenih držav resnično ne verjamejo znanstvenikom in dokazom, da se naše podnebje neustavljivo spreminja in s tem ogroža mnoga življenja, ali pa vzrok za njihovo vztrajno zatiskanje oči leži kje drugje.

2.4.1 MOČ DENARJA

Če se še za nekaj trenutkov ustavimo pri predsedniku Donaldu Trumpu, lahko vidimo, zakaj se nekateri močno trudijo stanje ohraniti takšno, kot je. Administracija Donalda Trumpa je tesno povezana s fosilno industrijo, ki ima močan politični vpliv tako na samo administracijo kot na republikansko stranko. Trump je v dvomih tako glede podnebnih sprememb, dejstva da, so produkt človeštva, kot tudi glede skupne a različne odgovornosti, ki jo zagovarja Pariški sporazum. Ta naj bi spodkopaval konkurenčno prednost Združenih držav Amerike, škodil zaposlovanju in tradicionalnim energetske panogam. Dvaindvajset republikanskih senatorjev je 22. maja 2017 predsedniku napisalo pismo, v katerem so ga spodbujali k odstopu iz Pariškega sporazuma. Teh dvaindvajset senatorjev naj bi od leta 2012 skozi kampanjo pridobilo več kot 10 milijonov dolarjev iz nafte, plina in premoga (Zhang, Dai, Lai in Wang, 2017).

Podnebna pogajanja so pod vplivom lobistov močnih korporacij. O novih, obširnih in agresivnih sporazumih o trgovini in naložbah, kot je na primer Čezatlantsko trgovinsko in naložbeno partnerstvo, se vlade pogajajo zelo potihoma in skrivnostno. Ko se enkrat tak sporazum izvaja, lahko korporacije vlade tožijo, če le-te sprejemajo zakone, ki varujejo

okolje in s tem zmanjšujejo dobiček. Podnebnih sprememb ne moremo rešiti s pogajanjem, v katerih prevladujejo korporacijski interesi (Guerrero, 2018).

Tudi pri nas ni veliko drugače, to lahko vidimo pri poskusih vzpostavljanja rabe obnovljivih virov energije. Elektroenergetski sistem v Sloveniji je eden najmanjših v Evropi, kar je velika prednost, saj nam majhnost omogoča hitrejšo uveljavljanje sprememb. Vendar tudi pri nas naletimo na številne ovire, ki pa niso le tehnične, ampak predvsem družbene, politične in institucionalne. Ovire na ravni institucij nam predstavljajo ustaljene oblike institucionalnih struktur in praks, na ravni sistema pa se kažejo v obliki sistemskih pravil ter odporu do spreminjanja uporabe trenutnih tehnologij ter načina upravljanja. Gospodarski subjekti delujejo na podlagi javne politike, ki se nanaša na tržne mehanizme, njihovo regulacijo in nadzor. Vsak poskus, še posebej če gre za dodatno delo, stroške, vpeljavo nove konkurence ali nadzor, spreminjanja javnih politik je pod drobnogledom gospodarskih akterjev, ki si sprememb ne želijo. Tu pa dominirajo predvsem velika energetska podjetja. Pridobivanje vpliva v odločevalskih procesih je izjemno pomembno in gospodarski akterji v to investirajo precej svojih virov. Nimajo pa vsi akterji enakega izhodišča, pri čemer gre za dokaj zaprt krog, v katerem nimajo vsi enakega dostopa niti možnosti vpliva na procese odločanja. Ponovno bistveno vlogo igrajo razmerja moči in kot vedno, je manjšim in novim akterjem onemogočen bistven vpliv. Trenutno »dominantnejši« akterji poskušajo na vse načine ohraniti trenutno stanje. Kot neposredni napad na njihovo delovanje in obstoj dojemajo predloge politik, ki predvidevajo zmanjševanje toplogrednih plinov in strožje okoljske standarde, zato jih poskušajo čim bolj zatreti. Prav nič niso zadovoljni niti z idejo rabe obnovljivih virov energije, ki jim predstavlja konkurenco in grožnjo njihovemu monopolnemu položaju. Kljub temu da se zavedajo negativnih učinkov, podjetja še vedno razmišljajo zgolj o nadaljevanju izkoriščanja virov in tehnologij, ki jih že poznajo. Tako zahteve po inovacijah in spremembah vedno prihajajo od »nedominantnih« akterjev, velikokrat na krilih civilnodružbenih gibanj, nevladnih organizacij in novih podjetij, ki jim uspe doseči določene spremembe (Tkalec in Lukšič, 2015).

Nekako se vedno znajdemo pri denarju in moči. Kapitalistični odnos, ki ga ima družba do narave, sledi načelom lastništva in pravice do jemanja njenih virov. Pri tem pa je privilegij do profita rezerviran za majhen del predstavnikov naše družbe. Podnebne spremembe so del globoke krize kapitalističnega sistema, ki predstavlja tako ekološki kot tudi socialni problem (Guerrero, 2018). Kapitalistom narava ne predstavlja drugega kot zakladnico dobrin, s katerimi ustvarjajo dobiček. Posledica tega pa je, kar prav nič ne preseneča, neenakost v

bogastvu in moči. Neenakost je tesno povezana z izzivi soočanja s podnebnimi spremembami, saj smiselni odziv zahteva žrtvovanje, pri katerem nimajo vsi ljudje enakega izhodišča, kar otežuje gradnjo zavezništva v samem spopadu s podnebnimi spremembami. Neenaka razporeditev bogastva in moči po svetu preprečuje globalne kompromise, ki bi obvarovali naše okolje. Neenakost se kaže v tem kdo, najbolj trpi, kdo povzroča problem, kdo je tisti, ki naj bi ga rešil, ter kdo ima trenutno največje koristi od svetovnega gospodarstva (Wainwright, 2010).

K temu, da se zasebni kapital zbira le v nekaj rokah, pripomore več dejavnikov. Deloma je to zaradi konkurence med samimi kapitalisti, deloma k temu pripomoreta sam razvoj in vse večja delitev dela, ki spodbujata oblikovanje večjih proizvodenj. Tako dobimo oligarhijo zasebnega kapitala z neizmerljivo močjo, ki je nepreverljiva tudi v demokratično organiziranih družbah (Einstein, 2009). Dobiček iz gospodarske rasti je neenakomerno razporejen in velikokrat samo še utrjuje položaj bogatih, pri čemer državi spodleti pri zaščiti velike večine njenih prebivalcev. Velikokrat so politične stranke pod takšnim ali drugačnim vplivom zasebnih kapitalistov, ki se kaže tudi skozi njihovo financiranje. (Wainwright, 2010). Ti imajo posredno ali neposredno nadzor tudi nad širjenjem informacij skozi različne medije (tisk, radio, izobraževanje) ter s tem onemogočajo ljudem oblikovanje nekih objektivnih zaključkov, ki jih lahko uporabljajo pri uveljavljanju svojih političnih pravic (Einstein, 2009).

Poleg izkoriščanja imamo še problem zanikanja. Mnogi zanikovalci podnebnih sprememb ne sprejemajo kot resničnih, ne zato ker bi našli pomanjkljivosti v znanstvenih raziskavah, ampak ker so zaskrbljeni zaradi gospodarskih in političnih posledic teh dejstev, zato so jih sklenili enostavno ovreči. Zanikovalci kažejo tudi popolno pomanjkanje sočutja do žrtev podnebnih sprememb. Patrick Michaels je dejal, da bi se morali tisti, ki jih skrbijo podnebne spremembe, zgledovati po Francozih. Leta 2003 je Evropo zajel silovit vročinski val, samo v Franciji je umrlo več tisoč ljudi, ki so svoje zatočišče pred vročino našli v klimatsko hlajenih trgovskih centrih (Klein, 2015). Ko so predsednika Busha v začetku njegovega predsedovanja vprašali, kakšni so njegovi načrti glede ukrepanja proti podnebnim spremembam, je odgovoril, da ne misli storiti ničesar, kar bi lahko škodovalo gospodarstvu v Ameriki, saj so ljudje v Ameriki na prvem mestu. Ne dolgo za tem je Ari Fleischer, takrat odgovorni za stike z javnostjo, povedal, da predsednik ne misli spodbujati drastičnega zmanjšanja porabe goriva, saj na ta način samo varuje ameriški način življenja. Kaj pa načini življenja vseh ostalih, s katerimi si delijo ta svet? Takšna retorika je izredno škodljiva in

ogroža na stotine milijonov ljudi, ker postavlja na prvo mesto gospodarske interese določene države (Singer, 2009, str. 46-47). Tudi pri nas se najdejo posamezniki, ki trdijo, da globalno segrevanje ne obstaja. Branko Grims, poslanec SDS, je na seji parlamentarnega odbora za zunanjo politiko izjavil, da je globalno segrevanje samo izgovor, da lahko iz žepov davkoplačevalcev vlečejo denar ter naprej porivajo podjetnike, ki imajo veze pri levičarjih. Dodal je tudi, da podnebne spremembe niti slučajno ne morejo biti izgovor za množične migracije (Zgonik, 2019). Takšno brezčutnost si lahko privoščijo zaradi trdega prepričanja, da se bogatim ljudem v industrializiranih državah zaradi nekaj stopinj višjih temperatur ni potrebno preveč vznemirjati, tudi v primeru če se motijo, saj si lahko kadar koli poiščejo zavetje. Ostali pa bi morali nehati prositi za miloščino in raje začeti služiti denar. Pri tem lahko pustimo ob strani dejstvo, ki ga je Svetovna banka v svojem poročilu leta 2012 napisala, da so stroški zaradi neviht, suš in poplav v revnih državah že zelo visoki in povzročajo nevarnost, »da bodo izničili desetletja trajnostnega razvoja«. V vzponu je ideologija, ki nam govori, da mora vsak poskrbeti zase, da si žrtve zaslužijo svojo usodo in da si naravo lahko podredimo (Klein, 2015).

Danes se ukvarjamo predvsem z milijo, koliko nas bodo stale potrebne spremembe, kakšni pa bodo stroški, če ne storimo nič?! Nova infrastruktura, ki bo potrebna ob naraščanju morij in drugih podobnih dogodkih, stroški ob naravnih nesrečah, ki bodo vedno hujše in vse pogostejše (McKibben, 2009). Zdi se, da smo sposobni zbrati denar v veliko situacijah, razen ko govorimo o podnebnih spremembah, pri sistemskih krepitvah varnostnizacije (policijski nadzor mej in izganjanje beguncev) in militarizaciji mej zahodnega sveta in celih držav ter vojskovanju na tujem. Številne zahodne države najdejo način, da te stroške vključijo v svoj proračun. V trenutku, ko so elite razglasile gospodarsko krizo, so vlade zbrale na bilijone dolarjev, saj naj bi s propadom bank propadlo celotno gospodarstvo. Govorili so, da gre za kolektivno preživetje, zato je bilo nujno potrebno najti denar. Zanimivo je, da državniki podnebnih sprememb ne obravnavajo z enako intenzivnostjo krizne situacije, kot so to storili v primeru propadanja bank, kljub temu da imajo podnebne spremembe veliko bolj uničevalne posledice za naša življenja. Vplivni odločajo o tem, kaj velja za krizo, kaj so prednostne naloge in kaj trdna dejstva. Pristali smo na mrtvi točki, saj ukrepi, s katerimi bi pridobila večina ljudi in bi preprečili tisto najhujše, ogrožajo manjšinsko elito, ki ima nadzor nad gospodarstvom, politiko in tudi mediji. Ukrepi za zmanjšanje emisij so popolnoma v nasprotju z dereguliranim kapitalizmom, ki v bitki pomembnosti zmaguje (Klein, 2015).

Nemogoče je predvideti stroške, ki bodo potrebni za soočanje s podnebnimi spremembami. Obsojeni smo na neuspeh, če mislimo, da nam bodo kakršne koli rešitve podnebnih sprememb prinašale samo gospodarsko korist in nobenih vidnih gospodarskih stroškov. Gospodarska rast je povezana s porabo virov, te pa moramo za uspešno soočanje s podnebnimi spremembami vidno zmanjšati. Lahko bi rekli, da sta gospodarska rast in okoljska trajnost dva nezdružljiva cilja. Sprijazniti se moramo z dejstvom, da če želimo biti v bitki s podnebnimi spremembami, pa tudi sami s sabo, uspešni, moramo prenehati s postavljanjem cenovne vrednosti podnebnih sprememb. Nobene alternative ni, za čist zrak, pitno vodo in stabilno gostoljubno podnebje, pa naj se jo še tako trudimo iznajti (Park, 2015). Na eni strani imamo države, ki so za svoj razvoj prekomerno izkoristile naravne vire, na drugi strani pa imamo države, ki potrebujejo pravico do razvoja. Ta razvoj pa mora potekati drugače, ne smemo ponovno onesnaževati zato, da bomo potem znova popravljali iste napake. Zato pa je potreben denar in tehnologija, predvsem pa si je potrebno priznati, da smo soodvisni ter odgovorni eden do drugega (Democracy Now!, 2012).

2.4.2 POZITIVNI PRISTOPI, SOCIALNA EKOLOGIJA IN ODRAST

Ni dovolj le to, da zberemo denar ali spremenimo številne politike, potrebno je začeti drugače razmišljati. Pogajanja o podnebjju v Združenih narodih so obstala zaradi tekmovalnosti držav. Bogate države ne želijo zmanjšati emisij, ker s tem tvegajo svojo izgubo položaja na vrhu hierarhične lestvice, revnejše države si prisvajajo pravico do onesnaževanja, ki so jo pred njimi že uveljavile bogate države na svoji poti do bogastva, pa čeprav to le še bolj pogloblja katastrofo, ki najbolj prizadene revne. Spremembe lahko dosežemo le, če bomo uveljavili svetovni nazor, ki daje naravi prednost pred državami in ki svoje sosede vidi kot partnerje v obsežnem projektu spreminjanja (Klein, 2015).

V Sloveniji smo priča urbanim vrtičkom, knjižnim sejmom, kolesarskim mrežam, izmenjavi oblačil in drugih predmetov, ali pa na primer ekološkemu kmetovanju, dejavnostim, ki bi jih lahko opredelili kot primer trajnostne odrasti. Po drugi strani pa veliko poslušamo o nezaželeni odrasti, razprave o temah, kot je padec bruto družbenega proizvoda, krčenje delavskih pravic ali zmanjšanje delovnih mest. To so teme, ki nam dajejo dober okvir za razmislek, v kakšni smeri naj se razvija Slovenija. Te dni se nam neoliberalizem predstavlja kot edina ekonomska rešitev, ki pa ni trajnostna. Spremljajo ga zelo očitne in razsežne težave, kot so uničenje okolja, večanje družbenih neenakosti, krepitev pravic in moči multinacionalk (Živčič, 2015).

Protiutež temu ozkoglednemu in izključujočemu pogledu so gibanja na lokalnem in globalnem nivoju, ki zagovarjajo idejo skupnosti. Skupnosti podpirajo in razvijajo ekonomijo, ki ščiti življenje na Zemlji in spodbuja ustvarjalnost. Vandana Shiva jo poimenuje živa ekonomija (Shiva, 2005). Osnovne potrebe (hrana, obleka, energija,...) se proizvajajo ter tržijo lokalno in sonaravno. Skupnosti na ta način postanejo bolj samostojne, ustvarjajo se delovna mesta, kapital pa se ohranja znotraj skupnosti. Tisti izdelki, ki niso na voljo znotraj skupnosti, izvirajo iz drugih regij ter držav na podlagi pravične trgovine, ki koristi skupnostim, iz katerih prihajajo ti izdelki (Thomases, 2009).

Socialna ekologija odgovore na krize in vprašanja, ki se pojavljajo v današnji družbi, išče v človekovih potrebah. Nanje odgovarja z ekološko nujnostjo ter razvija novo etično bazo za udeležbo in sodelovanje, pri tem išče možnosti za oblikovanje nove družbe (Gregorčič, 2005a), ki bo zavračala kakršno koli obliko hierarhije in dominacije. Je hkrati politična in ekološka teorija, ki temelji na ideji, da skoraj vsi naši ekološki problemi izhajajo iz močno ukoreninjenih družbenih problemov. Zato ekoloških problemov ne moremo razumeti, niti jih rešiti brez razumevanja naše družbe. Socialna ekologija hierarhijo in dominacijo nekaterih znotraj naše družbe vidi kot razlog za naše ekološke probleme. Saj se je hierarhična miselnost prenesla tudi na naravo, ko je človek uresničil svojo željo po dominaciji tudi v naravi. Socialna ekologija se zavzema za družbo, ki je v nasprotju s prevladujočimi koncepti kapitalizma, zagovarja nehierarhične odnose. Rešitev vidi v odpravi vseh oblik dominacije in hierarhije, ki sta danes ključna odnosa moderne kapitalistične družbe temelječe na državno patriarhalni ureditvi. Večina naših ekoloških problemov izvira iz tekmovalne narave kapitalizma, ki naravo vidi le kot prostor za izkoriščanje svojih potreb. Lahko se ukvarjamo z določenim okoljskim problemom, kot je na primer onesnaženje vode ali zraka, vendar dolgoročno ne bomo ničesar spremenili, dokler se ne bomo lotili bistva problema, ki pa je sociološki. Ekološke probleme lahko rešimo le s temeljito preobrazbo produkcije in potrošnje, sistema vrednot, kulturnih, političnih ter ekonomskih institucij (Jakin, 2012).

Krize, s katerimi se soočamo moramo, razumeti kot družbene krize. Sodobni modeli razvoja predvidevajo, da se bodo razlike v življenjskem standardu ljudi med državami globalnega Severa in Juga izboljšale, ko bodo slednje vstopile v globalni trg. Za to preobrazbo pa je potreben kapital, ki ga največkrat prejmejo z mednarodnimi posojili in investicijami multinacionalnih korporacij. Ta model razvoja pa ima največkrat katastrofalne posledice. Države se znajdejo v dolgovih, revščina se ne zmanjšuje, ampak povečuje, zaradi uničenja lokalnih kultur prihaja do kulturnega razkroja, hkrati je stalni spremljevalec takšnega razvoja

ekološko opustošenje in vpliv na kvaliteto življenja ljudi. Tu so mišljene predvsem povezave in odnosi med ljudmi, občutek pripadnosti skupnosti, sorodstvene vezi, vzdrževanje družbene povezanosti. Razvoj mora biti osredotočen na kvaliteto življenja ljudi in ekonomski vidik je le eden izmed mnogih korakov. Blaginja je zagotovo povezana z določeno stopnjo gospodarske varnosti, vendar pa bolj izvira iz občutka socialne in kulturne varnosti. Pravi cilj vsakega pristnega razvoja je opolnomočenje. Zavzemanje za odpravo vseh razmerij, ki temeljijo na hierarhiji, vidi kot bistveni del razvojnega procesa in ponovnega poenotenja človekovih odnosov z naravo. V svojem bistvu ta perspektiva odklanja, po obstoječem modelu, glavne nosilce razvoja, institucije države in transnacionalne korporacije. Odklanja idejo, da nas le ustvarjanje presežkov in dobičkov lahko reši iz krize, v kateri se nahajamo. Skupnosti morajo imeti prvo besedo pri lastnem razvoju, odločitve morajo izvirati iz samozavednega procesa, kakšna tveganja in prednosti prinašajo določene spremembe (Chodorkoff in Gregorčič, 2005).

Poglejmo si še koncept odrasti, ki predstavlja stičišče kritičnih idej in političnega delovanja, ki ga sestavlja veliko polje skrbi, ciljev, strategij in ukrepov. Različne družbene pojave, kot sta na primer socialna in okoljska kriza, povezuje direktno z gospodarsko rastjo. Zagovorniki rasti menijo, da je gospodarska rast tista, ki nas bo potegnila iz krize, odplačala nastale dolgove in odpravila revščino, med tem pa zagovorniki odrasti ravno gospodarsko rast vidijo kot osrčje problema. Odrast zahteva vizijo, ki daje pomen gospodarskim odnosom, ki temeljijo na darovanju in vzajemnosti, poudarek je na spremembi vrednot in institucij. Odrast zagovarja zmanjšanje tekmovalnosti, obsežne prerazporeditve, delitev in zmanjšanje pretiranih dohodkov. Vodi nas do pristopa *res communis*, skupne dediščine celotnega človeštva. Zaščita narave, čas za njeno regeneracijo in pravična delitev njenih dobrin sta skrb in dolžnost celotnega človeštva. Koncept odrasti nas tako poziva k doseganju okoljskih ciljev, socialne pravičnosti in blaginje. Poskuša izzvati tržno naravnane odnose v družbi in nenehno željo po rasti ter jih zamenjati z idejo skromnega izobilja. Zahteva pravično razporeditev bogastva globalno ter med sedanjimi in prihodnjimi generacijami (Demaria, Schneider, Sekulova in Martinez-Alier, 2013).

Veliko večino okoljskih problemov industrijske družbe poznamo, neznane nam niso niti tehnološke rešitve zanje, kljub temu pa problemi še vedno ostajajo nerešeni (Kos, 2015). Industrije v takšni obliki, ki jih poznamo danes, bodo izginile, s tem pa tudi delovna mesta. Vemo, da se bodo sindikati močno borili za delovna mesta, pa naj bodo še tako škodljiva, če bo to edina možnost zaposlitve. Bliskovito bi lahko napredovali, če bi delavcem ponudili

zaposlitev v sektorjih obnovljive energije ter jih dejavno vključili v prehod na zeleno energijo. Prav tako bi lahko ustvarili več delovnih mest z vlaganjem v javne oblike prevoza in trajnostnega razvoja majhnih kmetij. Teh delovnih mest trg ne bo ustvaril sam od sebe, potrebno je skrbno načrtovanje in strategija, potrebno je ustaviti privatizacijo in iskati nove, boljše oblike. Na primer nova oblika javnih služb pod demokratično upravo skupnosti, ki se lahko organizirajo kot zadruga ali »javna podjetja«. Takšen način bi državljanom omogočil večji manevrski prostor pri zahtevkih po usmerjanju dobička, namesto da bi ga porabili za iskanje novih zalog fosilnih goriv, bi ga lahko usmerili v gradnjo mreže dopolnilnih obnovljivih virov. V Nemčiji so na takšen način decentralizirali električno energijo ter politično moč in bogastvo. Kmetje, skupine državljanov in skoraj 900 energetske zadruga ima v lasti približno polovico nemške infrastrukture za energijo iz obnovljivih virov ter tako ustvarja delovna mesta in dohodek za svoje skupnosti. Taki ukrepi pomenijo odmik od neoliberalne konvencionalnosti. Z decentralizacijo država tako načrtuje in načrtno izbira ponudbo na trgu, določa cene ter skrbi za ustvarjanje pravičnih razmer za vstop na trg (Klein, 2015).

3 SOCIALNO DELO IN PODNEBNE SPREMEBE

Razumevanje neposredne povezave med okoljem in ljudmi niti ni tako sveže. Pionirke socialnega dela, kot sta Mary Richmond in Jane Addams, so zelo hitro razumele pomen okolja za družbeno delovanje ljudi (Pardeck, 1988). Jane Addams je močno zagovarjala okoljevarstvene reforme, ki so bile potrebne v revnih urbanih območjih. Zavzemala se je za pitno vodo, funkcionalen kanalizacijski sistem, odlaganje smeti in čist, varen prostor za otroke. Z opazovanjem okolja, v katerem so ljudje živeli, je naredila neposredno povezavo med razmerami v slumih in boleznimi, ki so se v njih pojavljale. V svojem razmišljanju je naredila še korak naprej in mu dodala pojem skupnosti. Skozi svojo izobraževalno kampanjo je srednje razrede opozarjala, da v svojih primestnih enklavah niso varni pred različnimi boleznimi (Platt, 2000). V Čikagu je vzpostavljala prve parke in rekreacijske centre. Da bi imeli delavci, delavke in njihove družine prostor za oddih od tovarn in težkih delovnih razmer v klavnicah, se je zavzemala za vzpostavitev zelenih površin (McKinnon, 2012, str. 267).

K začetkom okoljskega socialnega dela so prispevali predvsem strokovnjaki in znanstveniki s svojo radovednostjo. Zanimalo jih je, zakaj na primer je socialno delo tako glasno in poudarja pomembnost posameznika oziroma posameznice v njenem okolju, hkrati pa je

ravno to naravno okolje, v katerem živi, izključeno iz našega razumevanja (Besthorn, 2014, str. 17). Zgodnji ekološki teoretiki so postavili temelj za nov način gledanja na prakso socialnega dela, ponudili so bogato teoretično osnovo, ki jo socialne delavke in delavci lahko prevedemo v učinkovito prakso socialnega dela (Pardeck, 1988). V sredini sedemdesetih je bila ena izmed prvih najbolj radovednih raziskovalk Carel B. Germain, profesorica socialnega dela na Univerzi Columbia. Pisala je o fizičnem povezovanju okolja s prakso socialnega dela, pri tem je upoštevala pomen prostora pri iskanju načinov za sprostitev človeškega potenciala. Skozi perspektivo socialnega dela je pojasnjevala moč, ki jo ima podporno okolje za prilagoditev in rast. Poudarjala je, da lahko z razumevanjem in cenjenjem povezave med okoljem in človekom odpremo novo področje znanja (McMain Park, 1996). Človek in okolje vzajemno oblikujeta drug drugega, ljudje s svojim ravnanjem spreminjamo okolje, na katero se moramo nato ponovno prilagoditi. Socialno delo mora biti tako usmerjeno v pomoč pri premagovanju ovir, prilagoditvi in razvoju, tako ljudi kot tudi okolja (Gitterman in Germain, 1976). Trenutna neoliberalna politika in ekonomski model spodbujata rast v proizvodnje, porabe in zasebnega bogastva na račun zdravja ljudi in okolja, zato predstavljata resno oviro za resnične socialne in ekonomske spremembe ter vplivata tudi na socialno delo (Noble, 2016).

Daniel Chodorkoff, socialni ekolog, je v svojem intervjuju z Mladino poudaril, da je za rešitev ekoloških vprašanj potrebna družbena, strukturna ali celo revolucionarna rešitev. Narava sama ne ustvarja onesnaževanja, segrevanja ozračja ali drugih težav, to lahko pripišemo zgolj človeškim institucijam in ekonomski ureditvi. Zato je za rešitev ekološke krize potrebna najprej rešitev družbene (Ozmec, 2004).

3.1 DRUŽBENE NEENAKOSTI IN REVŠČINA

Podnebne spremembe so humanoekološki problem, ko bogati postajajo bogatejši in revni še revnejši. Odpraviti je potrebno nezadovoljstvo širših slojev prebivalstva zaradi nizkih plač, pokojnin, potratnosti in večanja razlik. V zavest nam mora priti ideja, da narod ni ustvarjen zaradi gospodarstva, ampak ravno obratno, gospodarstvo je ustvarjeno zaradi ljudi (Lenardič, 1987). Saj neenakost reproducira neenakost. Želja po imeti več, biti prvi, hitrejši je tista, ki predstavlja gonilo neenakosti na vedno višji ravni in s tem tudi gonilo družbene rasti (Kodermac, 1987, str. 8).

Izpostavljenost podnebnim spremembam, ko gre za individuum ali skupine, izhaja iz kompleksnih družbenih, gospodarskih, političnih in okoljskih dejavnikov ter ima tri

odločilne elemente. Prvi je izpostavljenost podnebnim tveganjem, drugi je dovzetnost za poškodbe in zadnji element je sposobnost okrevanja. Pred neposrednimi vplivi podnebnih sprememb so, po predhodno naštetih treh elementih, najbolj nezaščiteni tisti ljudje, ki živijo na obrobju gospodarske in politične moči in imajo najmanjši prispevek k podnebnim spremembam (Barnett, 2009, str. 132).

Spoznanje, da se revščina in pomanjkanje v odnosu do naravnih nesreč in podnebnih sprememb prepletata, je relativno novo. Ne samo da se prepletata, ampak gresta z roko v roki, pri čemer revni ljudje največkrat prebivajo v najbolj degradiranih okoljih, območjih z veliko industrijsko onesnaženostjo ter najrevnejših, slabo grajenih domovanjih (Dominelli, 2012). Po tradicionalnem pogledu je revna tista oseba, katere dohodek ne doseže praga revščine. Vendar je tako kot večina stvari na tem svetu tudi razumevanje revščine veliko bolj kompleksno kot le primerjava dohodka osebe z določenim pragom revščine. Denar predstavlja le en del problema revščine, pomembno je tudi pomanjkanje priložnosti in možnost njihovega izkoriščanja, kadar se le te pojavijo. Pomanjkanje osnovnih zmogljivosti, zadostnega dohodka, slabega zdravja ter pomanjkanje ustrezne izobrazbe lahko pripeljejo do izključenosti oseb iz družbe, v kateri, posledično, ne morejo sodelovati kot državljani. Podnebne spremembe bodo vplivale na naše vrednotenje stvari v smislu preživetja, varnosti, naše identitete in samouresničevanja (Kameri-Mcbotte, 2013).

Potrebno je ločevati kulturno pojmovanje preživetja oziroma samozadostnosti kot revščine in materialne izkušnje revščine, ki je posledica odvzema in prikrajšanosti. Gospodarstva, ki svoje potrebe zadovoljujejo s samooskrbo, niso revna v smislu prikrajšanosti. Ideologija razvoja jih razglasi kot taka, ker ne sodelujejo na trgu. Taka gospodarstva ne uvažajo ali izvažajo blaga, ki se proizvaja in oskrbuje preko trga. In ravno sodelovanje na trgu uničuje trajnostni življenjski slog ter ustvarja materialno revščino z razporejanjem sredstev za proizvodnjo surovin, pridelavo hrane za izvoz, odvzemom zemljišč in vodnih virov tistih, ki jih potrebujejo za lastno preživetje. Ljudje od takšnega načina proizvodnje in trgovanja pridobijo zelo malo oziroma nič, velikokrat se z izvozom hrane povečuje lakota na tistih področjih, kjer hrano pridelujejo. Rast blagovne proizvodnje ne predstavlja boljšega zadovoljevanja življenjskih potreb. V resnici uničuje in vpliva na vodne vire, rodovitna tla in manjšanje skupnega bogastva (Shiva, 2002a).

3.1.2 IZKORIŠČANJE IN RAZLASTITEV REVNIH

Gospodarska rast ne bi bila mogoča brez kolonializma, lahko bi celo rekli, da gospodarska rast predstavlja novo obliko kolonializma. Je njen naslednik, saj odteguje sredstva od tistih, ki jih potrebujejo. Vse to pa počne v imenu razvoja. Razvoja kot kopičenja kapitala in pridobitne naravnosti gospodarstev, ki ne ustvarja samo bogastva, ampak je z njim povezano predvsem ustvarjanje revščine in jemanje. Razvoj se navadno meri z rastjo bruto družbenega proizvoda (BDP), katerega pomanjkljivost je v tem, da nekaterih stroškov ni mogoče izmeriti. Med njimi je tudi breme, ki ga povzroča ekološko uničenje. Višanje BDP-ja še ne pomeni, da se s tem sorazmerno povečuje tudi blaginja ljudi. Slab razvoj tako uničuje medsebojno povezane in soodvisne sisteme, ki sprožijo proces izkoriščanja, neenakosti, krivic in nasilja. Intenzivne industrijske panoge vplivajo na bistvene ekološke procese, ne le zaradi kopičenja surovin, ampak tudi z onesnaževanjem zraka, vode in tal (Shiva, 2002a).

Transnacionalne korporacije so pravne osebe, ki upravljajo svojo proizvodnjo ali nudijo svoje storitve v več državah. Te korporacije igrajo pomembno vlogo pri globalizaciji, kar jim omogoča neoviran pretok kapitala in dobrin ter svetovni splet. Zaposlujejo lahko tudi na stotine, tisoče ljudi in imajo na milijone strank, zaradi vse večje proizvodnje dobrin pa se večata tako njihov gospodarski kot politični vpliv. Te korporacije se lahko svobodno gibljejo po svetu in si za svojo proizvodnjo izbirajo najbolj privlačne lokacije. Privlačijo jih države s čim cenejšo delovno silo in če je le možno, izbirajo države z najnižjimi davčnimi stopnjami. Svoje izdelke pa prodajajo v državah s čim večjo kupno močjo. S stališča človekovih pravic imajo transnacionalne korporacije kar nekaj spornih plati: uporaba oziroma zloraba poceni delovne sile in otroške delovne sile; grožnja o umiku s tržišča, s čimer je povezana izguba delovnih mest, pa je sredstvo za izpogajanje zanje čim bolj ugodnih pogojev poslovanja (Biolek idr., 2012).

Kot primer si pogledajmo modno industrijo. Ko je leta 2005 prenehal veljati sporazum o tekstilu in oblačilih, se je tekstilni trg popolnoma sprostil, kar je prispevalo k povečanju selitve tekstilne industrije iz Evrope in Združenih držav Amerike zlasti v azijske države. Celoten postopek proizvodnje lahko razdelijo na več preprostih in neodvisnih nalog. Kljub temu da se nekatere izvajajo s stroji, je za večino nalog še vedno potrebno natančno ročno delo. Tekstilna industrija in industrija oblačil delujeta po sistemu poddobave, to pomeni, da so naloge razdeljene med več poddobaviteljev. Eni sešijejo dele oblačila, drugi dodajo zadrge, tretji so zadolženi za barvanje tekstila, ... Zaradi takšnega načina dela se proizvodnja

pogosto seli v kraje, kjer je delovna sila najcenejša, za delo pa niso potrebne nobene kvalifikacije. Ker podjetja poskušajo zadevo izpeljati čim ceneje, iščejo najugodnejše poddobavitelje, ki prevzamejo odgovornost in tveganje take proizvodnje. Tako naj bi se znebile etične odgovornosti za delovne pogoje delavcev (Biolek idr., 2012), čeprav mi ni povsem jasno, zakaj naj bi se te odgovornosti s tem znebile. Še vedno so one tiste, ki te poddobavitelje najemajo, torej je odgovornost tudi njihova.

Po mnenju nekaterih naj bi bil pomemben del preselitve proizvodnje tekstila in oblek v revne države ustvarjanje delovnih mest. Še posebej naj bi spodbujalo zaposlitev žensk, ki predstavljajo med 70 in 80 odstotki vseh zaposlenih v tekstilni industriji v revnih državah. Ob odsotnosti proizvodnj tekstila in oblek naj bi bila večina teh žensk brezposelnih (Nordas, 2004). Pa je tekstilna industrija resnično junakinja na področju zaposlovanja žensk? Kot že prej omenjeno največji delež zaposlenih v tekstilnih podjetjih predstavljajo mlade ženske, ki večinoma ostanejo brez možnosti izbire pri zaposlovanju. Plače, ki jih prejemajo za opravljeno delo, so izredno nizke, pogosto pod pragom preživetja, delo opravljajo 12 do 14 ur na dan, zelo pogosto morajo opravljati prisilne nadure. Higienški pogoji na delovnih mestih so izredno zaskrbljujoči, poleg tega so ženske izpostavljene različnim vrstam zlorab, zelo pogosto gre za spolne zlorabe, in poniževanju. Kakršna koli oblika sindikalne dejavnosti je že v kali zatrta ali pa nasploh prepovedana (Biolek idr., 2012). V tekstilni industriji velikokrat delo opravljajo tudi otroci. Otroško delo je vsakršno delo, ki ga opravljajo otroci mlajši od petnajst let ali nevarno delo, ki ga opravljajo mlajši od osemnajst let. Delo, ki ga opravlja otrok, lahko vpliva na njegovo oz. njeno pravico do izobraževanja, zdravje ali na telesni, duševni, duhovni, moralni ter družbeni razvoj (STOP CHILD LABOUR, b.d.). Mednarodna organizacija dela poroča, da po svetu otroško delo opravlja okrog 170 milijonov otrok. Veliko od njih je zaposlenih v tekstilni industriji, kjer so nekatere naloge še bolj primerne za otroke kot odrasle. Za nabiranje bombaža imajo delodajalci veliko raje otroke, saj zaradi svojih majhnih rok in prstkov ne poškodujejo pridelka. V bombažni industriji jih izkoristijo tudi za prenašanje cvetnega prahu iz ene rastline na drugo. Poleg dolgih delavnikov in minimalnih plač so otroci izpostavljeni tudi pesticidom. Na otroke gledajo kot na poslušne delavce, ki jih lahko enostavno »upravljajo« (Moulds, b.d.).

Izkoriščevalski odnos, ki je prisoten v odnosu do ljudi, lahko vidimo tudi pri odnosu do narave, okolja, v katerem ljudje živijo. Tekstilna industrija na vsakem koraku svoje proizvodnje prispeva k degradaciji okolja. Uporaba strupenih kemikalij je prisotna vse od gojenja tekstilnih vlaken do njihove predelave. Za predobdelavo, barvanje, tiskanje in

končno obdelavo se porabijo ogromne količine vode ter energije. Kemikalije, ki se uporabljajo v predobdelavi, barvanju, tiskanju in končni obdelavi tekstila in oblačil, so rakotvorne ali tvorijo strupene odpadne vode. S proizvodnjo in potem prevozom izdelkov se v ozračje spusti tudi veliko ogljikovega dioksida. Nenehne novosti v modni industriji in zmanjšanje cen oblačil prispevajo k temu, da so oblačila, preden se v večini znajdejo na smetiščih, uporabljena le nekajkrat (Baytar in Ashdown, 2013). Ko je novembra 2018 švedska veriga hitre mode H&M v sodelovanju z italijansko znamko Moschino svoje izbrane trgovine po svetu, med drugim tudi našo trgovino na Čopovi ulici, založila z oblačili, smo bili priča dolгим vrstam ljudi, ki so čakali svojo priložnost, da se dokopljejo vsaj do enega izmed tako opevanih izdelkov (Grbin, 2018). Nič kaj krajše niso vrste, ko pride na tržišče nov telefon ali kakšen drug elektronski izdelek. Ljudje po več dni kampirajo pred trgovinami zato, da bi prvi v roki držali nov telefon. Mnogi svoje upanje po boljši prihodnosti in rešitvi naših težav v povezavi s podnebnimi spremembami polagajo v roke tehnološke industrije. Vendar zaenkrat tudi ta še vedno prispeva k podnebnim spremembam. Proizvodni procesi so še vedno odvisni od virov energije iz 19. stoletja. Uporaba nevarnih kemikalij in rudarskih praks, slabo zasnovani izdelki, ki samo spodbujajo porabo zemeljskih virov, so v nasprotju s predstavo o tehnologiji kot naši rešiteljici. Z rudarstvom pridobivajo bistvene surovine za svoje izdelke, pri tem pa močno ogrožajo delavce in puščajo trajni odtis na Zemlji (GREENPEACE Reports, 2017). Ključna sestavina litijonskih baterij, ki se uporabljajo v elektroniki, je kobalt. Več kot polovico svetovnega kobalta prihaja iz Demokratske Republike Kongo, 20 % te surovine pa je izkopane ročno. V ozkih, s človeško roko izkopanih tunelih ga izkopavajo odrasli in otroci, pri čemer obstaja veliko tveganje nesreč s smrtnim izidom ter resnih obolenj pljuč (AMNESTY INTERNATIONAL, 2017). Brezglavemu potrošništvu smo lahko priča ob vsakoletnem Črnem petku, ko se ljudje zato, da bi dobili željeni izdelek, zatečejo tudi k nasilju. Torej nasilje spremlja tako proizvodnjo izdelka kot tudi njegovo nabavo.

Razlastitev revnih je temelj lastništva bogatih. Privatizacija javnih dobrin in storitev ljudi oropa njihove ekonomske, politične in kulturne varnosti. Korporacijska globalizacija spodkopava nacionalne demokratične procese, s tem ko se ekonomske odločitve sprejemajo zunaj dosega državljanov. Vzpostavlja se korporativen nadzor in gospodarska diktatura, v kateri izključevanje, sovraštvo in strah postanejo politično sredstvo za nabiranje glasov in moči. Velik premik, ki ga spodbuja tržno gospodarstvo, se dogaja v načinu dojemanja naših pravic do virov. Preoblikovanje skupnega blaga v proizvod odvzema politično šibkejšim

skupinam pravico do preživetja, ki jim je bila omogočena z dostopom do skupnih dobrin. Trgovina preko nacionalnih meja ali mednarodna trgovina ni nov izum, prav tako ni izum kolonializma, saj sega daleč nazaj v stari vek, je pa kolonializem povzročil željo po nadzoru trgovanja. Pravila trgovine in neoliberalne reforme institucionalizirajo zakone, zaradi katerih sočutje postaja nezakonito. Skupnosti, v katerih se prepleta sožitje in socialna pravičnost, kjer se deli družbeno in naravno bogastvo, privatizacija naredi ilegalne. Ta nasilna gospodarstva, tako po svojih metodah kot tudi rezultatih, vse bolj spominjajo na vojskovanje, kjer je zmagovalec denar, poraženca pa narava in družba (Shiva, 2005).

Urbanizacija pomeni pritisk na zemljo, ki je s svojo floro in favno ključni vir za prebivalce. Pomanjkanje zemljišč ustvarja spore predvsem zato, ker se vrednosti zemljišč povečujejo zaradi potreb po ustvarjanju dobička. Ljudje, ki imajo zgodovinsko pravico do ozemlja, ki v takšnem scenariju postane še bolj dragoceno blago, lahko izgubijo boj za svojo zemljo zaradi pritiska močnejših skupin, ki jih poskušajo izseliti, pogosto tudi z uporabo sile (Dominelli, 2012). Kapitalizem v staroselske skupnosti vsili spremembo družbenih razmerij. Kar naenkrat se soočijo s pomanjkanjem pitne vode, pogini živali, ki so jim služili kot glavni vir hrane, vsiljuje se tržna ekonomija in logika. Hadzabe so etnična skupina nomadskih lovcev in nabiralcev, ki živijo na obrobju parka Serengeti in zaščenega področja Ngorongora na severu Tanzanije. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je življenje te nehierarhične skupnosti, ki je živela v sožitju z naravo, popolnoma spremenilo. Tanzanijska agrarna reforma je začela spodbujati naseljevanje področij bogatih z vodo, tistih področij, na katerih so živeli Hadzabi. Ob priseljevanju različnih skupin, ki so trgovale po vaseh in uničevale rastlinstvo, so se začeli umikate v odročnejše predele. Območja, kjer so Hadzabi živeli in spoštovali naravo, so se spremenila v industrijske pridelovalnice čebule in korenito posegla v okolje. Zaradi izгона v odročne grmičaste predele, kjer le stežka pridobivajo pitno vodo in hrano, številnih bolezni in lakote, ki so prizadele Hazabe, so avgusta 2004 legalizirali nevladno organizacijo Hadzabe Survival Council, preko katere se borijo za pravice in preživetje svojega ljudstva. Takšna gibanja neoliberalizmu predstavljajo nevarnost, saj ustvarjajo ter udeležujejo povsem inovativno politično prakso, ki zagovarja povsem drugačen pogled na življenje in odnos do ljudi, narave. Ti ljudje ustvarjajo horizontalne odnose neodvisnosti (Gregorčič, 2005b).

Ker se veliko ljudi bori za preživetje že v sedanjosti, jim prihodnost ni tako pomembna. Težko se je ukvarjati z idejo trajnostnega razvoja, ko se boriš za to, da imaš hrano in streho nad glavo danes. Zato se je potrebno posvečati tudi trenutnemu dogajanju in temu, kako naj

svojo družbo in gospodarstvo izboljšamo, da bosta enakopravnejša in pravičnejša. Ljudem je potrebno pokazati, da je energija iz obnovljivih virov in pod nadzorom ljudi cenejša in jim lahko prinaša tudi vir dohodka. Ljudje se morajo upreti tudi privatizaciji vode, saj mora biti ta javna dobrina. Potrebujemo nekaj, kar nam trenutni sistem ne ponuja, orodje in moč, da si sami gradimo lepše življenje. Načrtovanje, ki ga potrebujemo za boljši jutri, mora prihajati od ljudi, ki lahko iz svojih izkušenj jasno izrazijo svoje potrebe. Država mora zagotoviti sredstva za prehod na gospodarstvo, ki bo zagotavljalo čista in dobra delovna mesta ter mrežo socialne varnosti, ki bo poskrbela za tiste, ki bodo neizogibno trpeli izgube. Sredstva lahko pridobi iz dobička podjetij fosilnih goriv in jih nato vloži v prehod na čisto energijo, spodbujanje krajevnih gospodarstev, izboljšavo javnega prevoza in še drugih ukrepov, ki bi krepili javno sfero (Klein, 2015).

3.2 SEKSIZEM IN PODREJANJE NARAVE

Redukcionistična ali mehanska paradigma je poseben odziv ali bolje pogled na svet določene skupine ljudi, ki ima svoje začetke že v 15. stoletju in se je razvijala vseskozi 16. in 17. stoletje. Feministična znanost prepoznava, da ta prevladujoči znanstveni sistem ni nastal kot osvobodilna sila za celotno človeštvo, ampak kot patriarhalni projekt, ki nujno pomeni podrejanje narave in žensk (Shiva, 2002a). Francis Bacon je bil oče moderne znanosti (Shiva, 2002a), njegova filozofija pa je bila neposredno prepletena z mehanicizmom (Štefančič, 2016). Razsvetljenstvo in teorija napredka, ki izhajata iz njega, sta se posvečala predvsem modernemu znanstvenemu znanju in gospodarskemu razvoju. Nov odnos moške dominacije nad naravo je bil tako povezan z novimi vzorci moške dominacije nad ženskami ter njihovo izključenostjo iz znanosti in razvoja (Shiva, 2002a). V zgodovinskem razvoju je namreč zatiranje žensk in okolja povezano tako tekstualno, ideološko kot izkustveno (Thompson, 2006).

Naravni svet, kot so ga razumeli staroselci v Ameriki, so ustvarili duhovi in bogovi. Miti o poreklu so polni zgodb o materi zemlji in očetu nebu. Takšen spoštljiv, božanski odnos ljudi do narave je navdihoval njihove rituale in tudi uravnaval uporabo in pretirano izkoriščanje okolja. Tudi v antični Mezopotamiji, Egiptu in Grčiji lahko najdemo simbol narave kot matere boginje, v renesansi je bila zemlja na primer videna kot negovalna mati (Merchant, 1990). V jeziku sta ženska in narava tradicionalno poistoveteni (Štefančič, 2016). Uporaba metafor je, po mnenju ameriške filozofinje Carolyn Merchant, aktualen problem, saj naš odnos do narave danes izvira iz filozofije mehanicistov. S pojavom mehanicizma je znanost

pričela objektivizirati naravo, kar je naravo spremenilo v nekaj nemobilnega, pasivnega, nekaj, kar le čaka, da je uporabljeno. S smrtjo živeče organske narave je prišlo rojstvo mrtvega anorganskega denarja. Ta filozofija je skozi metafore povezala naravo z žensko, obe sta tako dobili status pasivnega, od celote ločenega dela, s katerim lahko moški upravljajo (Štefančič, 2016).

3.2.1 EKO-FEMINIZEM

Ekofeminizem najlažje razumemo kot srečanje ekologije in feminizma. Pri tem ne gre za poistovetenje žensk z naravo, ta dva izraza nista sopomenki, ampak posamezni entiteti, ki se skozi zgodovino soočata s podobnimi zatiranjmi (Puleo, 2017). Ekofeminizem je velikokrat deležen kritik ravno na račun esencializma. Poenotil naj bi naravo in ženske ter bil hkrati nepozoren na razred, barvo kože, narodnost, starost ali druge lastnosti, ki jih imamo ženske. Merchantova ekofeminizma ne vidi kot izenačitev narave in žensk, temu mišljenju ter prepričanju, da obstaja neko univerzalno žensko obnašanje ali pa da imamo ženske a priori vlogo negovalk, močno nasprotuje. Tako ženske kot naravo je potrebno osvoboditi stereotipnih in antropomorfnih oznak. Ekofeminizem je združil svetovne vzorce degradacije okolja in ženskega zatiranja, opozarja nas, da sta dominacija žensk in narave strukturno povezani (Thompson, 2006). Zanimanje in povezanost žensk z naravo nista samodejno povezana z njihovim spolom, tako ženske kot moški gojijo do te teme tako razumevanje in občutek ukrepanja kot tudi zanikanje ter ravnodušnost. Ekofeminizem poskuša okoljsko vprašanje obravnavati skozi perspektivo patriarhata, androcentrizma, seksizma, spola in skrbstva. Naravni viri se danes izrabljajo brez kakršnega koli pomisleka o njihovi možnosti ali nezmožnosti obnove. Plenjenje je še posebej neomajno v tistih državah, kjer prebivalstvo nima politične ne gospodarske moči za nasprotovanje takšnim praksam. Ekofeminizem nas ne poziva, da se vrnemo k idealizirani naravi preteklosti, hkrati ni tehnofobičen, opozarja pa na slepo verovanje v tehnologijo in znanost. Trdi, da so svobodna izbira žensk pri naših reproduktivnih pravicah in odločanju o naših telesih, prehranska neodvisnost in okoljska vzgoja v otroštvu načela, ki usmerjajo družbo v smeri okolju prijaznega razvoja (Puleo, 2017). Prvi korak k oblikovanju novega razmerja med ljudmi in naravo za ekofeminizem predstavlja kritika vseh represivnih struktur moči. Ta korak je bistvenega pomena za družbeno preobrazbo. Ekofeminizem človeka ne razume ločeno ali nad naravo, ampak kot majhen del celote. Zavrača prevlado, tekmovalnost, materializem, tehnološko in znanstveno izkoriščanje, ki je neločljivo povezano z modernimi, konkurenčnimi socialnimi sistemi. Predvideva, da blagodejne interakcije temeljijo na skrbi in sočutju ter ustvarjanju in

negovanju življenja. Največji prispevek filozofije ekofeminizma je osredotočenost na nov jezik ter medsebojno razmerje med naravo in človekom. Socialnemu delu poda osnovo za razumevanje medsebojnega odnosa med človekom in naravo, ponuja priložnost za izgradnjo ekološkega modela, ki bo skladen z našimi poklicnimi vrednotami in zavezanostjo k socialni pravičnosti ter prizadevanju za odpravo diskriminacije in zatiranja (Besthorn in Pearson McMillen, 2002).

Kljub temu da učinki podnebnih sprememb sovpadajo z mnogimi problemi, med drugim tudi revščino, ni nujno, da jih tisti, ki se borijo za vsakodnevno preživetje, vidijo kot prioriteto. Velikokrat pa težavo predstavlja tudi pomanjkanje spretnosti, predvsem pa pomanjkanje priložnosti za razprave na regionalni, nacionalni in mednarodni ravni. Ta dinamika moči preprečuje ljudem, da bi lahko izrazili in tudi uveljavili svoje mnenje in ideje. Še večkrat pa se izgubijo glasovi žensk, nosilk izkušenj, znanja in spretnosti, ki bi bile več kot koristne pri spopadanju s podnebnimi spremembami in njihovem prilagajanju. Potrebno je razumeti, da se bodo s podnebnimi spremembami neenakosti v svetu povečevale. Pri tem bodo ženske in otroci v ranljivejšem položaju, soočeni z več negativnimi vplivi ter drugačnimi posledicami naravnih nesreč, kot se bodo z njimi soočali moški. Velik problem predstavlja tudi pogled, ki ženske vidi samo kot žrtve ter jih zato pri iskanju rešitev in odločanju postavlja na stranski tir, pri tem pa zanemarja njihove vsakdanje izkušnje in ideje (Kameri-McBote, 2013).

3.2.2 SPOLNA SLEPOTA

Spolna slepota je v političnih razpravah zahodnih držav o podnebnih spremembah zaskrbljujoče pogost pojav. Povsem mogoče je, da je tako, ker je v teh državah vidik spola v povezavi s podnebnimi spremembami bolj slabo raziskan. Možno je tudi, da pomanjkanje resnosti glede tega vprašanja izhaja iz prepričanja, da spol zaradi večje enakosti, ne predstavlja tako velikega problema kot na primer v vzhodnih državah. To pomeni, da kadar se preučujejo strategije za ublažitev podnebnih sprememb, vprašanje spolov ni upoštevano (Griffin Choen, 2017, str. 4-6). Tako se zanemarja dejstvo, da ženske doživljajo neenakost tako v družini kot tudi v sferi plačanega dela. Zaposlitev mnogim pomeni neodvisnost in s tem izboljšanje njihovega položaja tako v družbi kot v družini. Včasih pa ekonomska odvisnost kljub zaposlitvi še vedno ostaja, saj nizek dohodek ne zadostuje za njihovo preživetje. Položaj žensk je na trgu delovne sile veliko bolj negotov kot položaj moških, poleg tega pa v času gospodarskih kriz pogosteje predstavljamo odvečno delovno silo. Različne skupine žensk (matere samohranilke, samske stare ženske, upokojenke,...)

velikokrat pripadajo najrevnejšim skupinam prebivalcev. Hkrati pa ne smemo pozabiti dela, ki ga ženske opravijo doma. Z zaposlitvijo se njihove gospodinjske obveznosti in skrbstveno delo ne zmanjšujejo. Ravno obratno, to delo vpliva na njihov dostop do plačanega dela, pripravi jih do tega, da se potegujejo za dela s krajšim delovnim časom ali pa manj odgovorna dela, kar ponovno vpliva na njihov dohodek. Še vedno pa se ohranja predstava o skrbi kot o preprostem altruističnem dejanju. Spregleda se dejstvo, da dejansko govorimo o neplačanem delu (Zaviršek, 1994).

Povsod po svetu je zaposlovanje v energetske industriji domena moških. Ženske na svetovni ravni predstavljajo le 6% tehničnega osebja, 4% je tistih, ki delajo na položajih odločanja, in le 1% žensk zaseda mesta vodilnih v sektorju, ki temelji na fosilnih gorivih. Zastopanost žensk je enako slaba v sektorju obnovljive energije, večinoma so zaposlene na nižje plačanih, netehničnih in administrativnih delovnih mestih. Prehod na obnovljivo energijo lahko predstavlja velik potencial za zagotavljanje vira zaslužka za ženske (Baruah, 2016). Podnebne spremembe bodo na vse nas vplivale zelo različno, poleg spola bodo pomembno vlogo odigrali tudi lokacija, vrsta dela, etnična pripadnost, barva kože in drugi družbeni dejavniki (Griffin Choen, 2017, str. 6).

Neenakost med spoloma je tista, ki povečuje ranljivost žensk, zato se moramo z njo spopasti pri njenih koreninah. Pomanjkanje sredstev, kot so na primer finance in slabša izobraženost povzročata njihovo izključenost iz procesov odločanja na vseh ravneh. Tudi na področju upravljanja z zemljo je potrebno narediti spremembe, sicer bodo naš odziv na podnebne spremembe oblikovale prevladujoče spolne norme in ne dejanske potrebe tako žensk kot moških (Terry, 2009). Globalizacija, projekt kapitalističnega patriarhata, je spodbudila in okrepila nasilje nad ženskami. Oropala jih je njihove produktivnosti in ustvarjalnosti, odvzela jim je delo. Hrana in voda, ki sta bili do sedaj domena žensk, sta postali korporacijsko blago. Izpodrinila jih je iz produktivnih vlog v družbi in jih naredila »nekoristne«, kar je dalo vzpon trgovini z ljudmi oziroma z ženskami, kjer so tudi same postale zgolj blago, ki se kupuje in prodaja. Spolna industrija mnogim predstavlja edino možnost preživetja. Globalizacija je svoje kremplje zasadila še zlasti v Azijo in vzhodno Evropo, kjer se je trgovina z ljudmi močno povečala (Shiva, 2005).

Pomembno je, če želimo, da so odzivi na podnebne spremembe in izgubo biotske raznovrstnosti učinkoviti, da vidik spola vključimo v mednarodno okoljsko zakonodajo in politiko. Pri tem pa ne smemo prezreti, da kljub delitvi skupnih izkušenj žensk, obstajajo

tudi velike razlike, ki so povezane z našo razredno pripadnostjo, narodnostjo, barvo kože, hendikepom, spolno usmerjenostjo, veroizpovedjo in kulturo. Intersekcijski pristop je lahko koristno orodje, ki nam preprečuje poenostavljeno razpravljanje in iskanje hitrih rešitev v primeru podnebnih sprememb (Broeckhoven, 2014).

3.3 VOJNE, NASILJE NAD LJUDMI IN NARAVO

Naravno okolje je skozi zgodovino ena najpogostejših žrtev vojn. Vojne ljudi proti ljudem pogosto vključujejo namerni napad na naravno okolje kot vojaško strategijo prisilne predaje nasprotnika (Alston in Besthorn, 2012, str. 62). Želja po nadzoru dragocenih zalog nafte in zemeljskega plina je srž mnogih konfliktov po svetu, ki jih dodatno napajajo tudi stara sovraštva. Nafta in plin, najdragocenejši surovini ter glavni vir dohodka mnogih vlad in korporacij, pomenita geopolitični vpliv enih ter gospodarsko ranljivost drugih (Klare, 2014). Pri tem ne smemo pozabiti, da so vojne neločljivo povezane z okoljskimi spremembami. Gre za obratno sorazmerje, izčrpavanje okolja lahko privede do vojn, hkrati pa vojne izčrpavajo okolje. Dolgotrajna bombardiranja spuščajo v ozračje emisije strupenih snovi, ki ogrožajo tako zdravje ljudi kot živali (Bereketeab, 2014). Jedrsko in biološko orožje, ki ga posedujejo države, predstavlja zlovesčo grožnjo za svetovni mir in okolje. Ti strupi predstavljajo orožje za množično uničenje človeških življenj in radioaktivno kontaminacijo okolja, dobesedno gre za orožje, ki ne preneha ubijati. V iraški vojni je uporaba urana prizadela tako civiliste kot njihove potomce, saj povzroča neplodnost, bolezni okostja, levkemijo ter rak mod in možganov (Alston in Besthorn, 2012, str. 62-63).

Vojne omejujejo prostor in možnosti za preživetje zaradi pomanjkanja hrane, uničenega pridelka in bolezni. Vojaške dejavnosti vplivajo na ekosisteme z uničevanjem gozdov, ubijanjem živali in njihovim izgonom iz naravnega habitata. Prav tako vojne prisilijo ljudi, da zapustijo svoje domove in poiščejo varna zatočišča drugje. To prisilno, nenačrtovano preseljevanje moti ekosistem in pripelje do tekmovanja za življenjske vire (Bereketeab, 2014). Desetletja vojn v državah, kot so Afganistan, Kolumbija ali Irak, so povzročila ogromno izgubo naravnih virov. Samo v Afganistanu smo lahko priča šokantnemu krčenju gozdov, ki je na nekaterih območjih dosegel tudi 95 odstotkov. V letu 2017 je islamska država v bližini mesta Mosul postavila naftne vrtine in tovarno žvepla, ki so zastripile krajino in ljudi. V Kolumbiji, Demokratični republiki Kongo in Južnem Sudanu so v kritičnih žariščnih točkah biotske raznovrstnosti našle zatočišče uporniške skupine, kar je odprlo vrata nezakoniti sečnji, neurejenemu rudarstvu, množičnemu lovu in gojenju

invazivnih vrst. Veliko tveganje za okolje in javno zdravje predstavlja poškodovana vodna infrastruktura, od vodnjakov za podzemne vode do čistilnih naprav za odpadne vode, obratov za razsoljevanje, črpalnih postaj, kateremu smo lahko priča v Gazi, Jemnu ter drugod (UN environment, 2018).

Ena najbolj nevidnih, a hkrati najresnejših in najbolj razširjenih posledic ekološkega opustošenja, je kriza vodnih virov. Brez vode je tudi proizvodnja hrane nemogoča, zaradi suš upada proizvodnja hrane in se povečuje lakota. Velikokrat slišimo, da bomo v prihodnosti ljudje bili bitke za vodne vire. Vojne zaradi vode niso stvar prihodnosti, ampak že kar nekaj časa stvar sedanjosti. Vojskovanje med regijami, znotraj držav in skupnosti, poteka »tradicionalno« s pištolami in granatami. V vsaki družbi na vzhodu ali zahodu, jugu ali severu zaradi vode potekajo paradigmatske vojne. Tako vojne za vodne vire postanejo globalne vojne med različnimi kulturami in ekosistemi, ki vodo razumejo kot ekološko nujnost, ter korporacijsko kulturo privatizacije. Mnogi takšni spori ostanejo zakrinkani v etnične in verske konflikte. V zadnjih letih je veliko takih konfliktov izzvala povečana potreba vode za industrializacijo. Vodni projekt na Evfratu zaostrujejo razmere med Turčijo, Sirijo, Irakom in Kurdi (Shiva, 2002b). Poleg desetletja etničnih in verskih bojevanj je Irak ves čas tiho trpel tudi zaradi pomanjkanja vode. Skupaj s Kurdistanom je od Evfrata in Tigrisa odvisen za 98 odstotkov vode za pitje, namakanje in sanitetno oskrbo. V okviru projekta GAP (Southeastern Anatolia Project) je Turčija na območju, kjer živi večina kurdskega prebivalstva, zgradila že 22 jezov in 19 hidroelektrarn. Hassan al-Janabij, iraški minister za vodne vire, poroča, da se je v zadnjih letih vodostaj rek, zaradi njunega skladiščenja v Turčiji, znižal za 40 odstotkov. Najnovejši sporni projekt je gradnja jezua Ilsu, mogočne pregrade, ki ogroža več kot 12.000 let staro zgodovinsko mesto Hasankeyf z okoli 78.000 prebivalci, da postane novodobna Atlandita. Gradnja jezua Ilsu predstavlja potencial za 56-odstotno zmanjšanje pretoka vode v Iraku ter najverjetneje tudi sosednjem Iranu. Zmanjšan pretok vode ogroža tudi močvirja v južnem Iraku, ki so od leta 2016 uvrščena na seznam svetovne dediščine UNESCO (Abdulkader, 2018). Gre za isto področje, ki je bilo na udaru že v času vladavine Sadama Huseina. Domnevno naj bi v močvirjih med lokalnim prebivalstvom našli zatočišče poraženi šiitski uporniki. Husein je reki Evfrat in Tigris preusmeril stran od močvirij ter jih tako izsušil. Na prelomu prejšnjega stoletja so se največja mokrišča na Bližnjem vzhodu zmanjšala iz 20.000 kvadratnih kilometrov na skoraj nič (Schwartzstein, 2017). Ena izmed oblik terorizma je tudi prisilno prisvajanje oziroma uničevanje sredstev. Milijone ljudi, ki bodo izgubili življenja zaradi vse hujših poplav, suš,

ciklonov, ki so posledica podnebnih sprememb in onesnaževanja s fosilnimi gorivi, bi tudi morali šteti med žrtve terorizma. Nekontrolirano uničevanje vodnih virov in gozdnih površin, dostop revnih do vode le preko privatnih kanalov je tudi oblika terorizma, korporacijskega terorizma (Shiva, 2002b).

V Rožavi so učinki vojne na ekološko stanje tega območja precejšnji, kar se še posebej kaže pri onesnaženosti tal in vode. Ostanki izpraznjenih lupin urana, ki ga je uporabila mednarodna koalicija, povzročajo hude zdravstvene težave ter se bodo še dolgo zadrževali v okolju. Različne oblike streliv, raket in drugih eksplozivnih orožij sestavljajo težke kovine in TNT, oboje je karcinogeno. V urbanih območjih se snovi, ki nastanejo z uporabo takšne vrste orožja, spojijo še s prahom iz porušениh stavb in najdejo svojo pot v dihalni sistem ljudi, v vodo, na kmetijska zemljišča in od tam v hrano. Kakšne bodo dolgoročne posledice teh dejanj danes še ni znano (Internationalist Commune of Rojava, 2018). Rožavska nova revolucionarna družba ima tako pred seboj velike okoljevarstvene izzive. Negativni vplivi na okolje izhajajo iz dediščine baasovskega režima, ki je temeljila na izkoriščanju naravnih virov in čim večji učinkovitosti, brez razmišljanja o posledicah teh dejanj, ki jih čakajo v prihodnosti, ter dodatnimi izzivi, ki so rezultat vojne in embarga (Flach, Ayboga in Knapp, 2019). Bleščeč žarek predstavlja kampanja Make Rojava Green Again, ki se je začela v začetku leta 2018 s ciljem podpirati in razvijati ekološko družbo v severni Siriji. Kampanja je sestavljena iz treh področij: izobraževanja, praktičnega dela ter organizacije globalne solidarnosti. Svojo prihodnost vidijo v trajnostnem gozdarstvu in kmetijstvu, varovanju in premišljenem ravnanju z vodo, ureditvi sanitarnih storitev, obnovljivih virov energije ter skrbnem ravnanju z odpadki. Prizadevajo si zgraditi most med demokratičnimi samoupravnimi lokalnimi skupnostmi ter njihovimi ekološkimi projekti v severni Siriji in zainteresiranimi strokovnjaki, akademiki, aktivisti, institucijami in organizacijami z vsega sveta. Zgraditi želijo most, ki bo prenašal znanje in izkušnje z obeh smeri, saj solidarnost in boj za ekološko družbo ne poznata meja (Internationalist Commune of Rojava, 2018).

Z usihanjem naravnih virov si jih bodo podjetja poskušala pridobiti še nasilneje, pri čemer bi začeli novo fazo neokolonialističnega ropanja. Izginjati bi začele male samozadostne kmetije, ponovno bi bili priča selitvi iz podeželja v čedalje bolj nagnetene revne mestne četrti, suša in lakota bi bili odlična krinka za vsiljevanje gensko spremenjene prehrane, kar bo kmete potiskalo v še večjo zadolženost. V tistih državah, ki si bodo to lahko privoščile, bodo mesta obkolili z dragimi valobrani in braniki pred nevihtami. Med tem ko bodo tam,

kjer bo primanjkovalo sredstev ljudje prepuščeni sami sebi. Kot v srednjem veku bodo vlade gradile še sodobnejše utrdbe, ki bodo skupaj s še bolj drakonskimi zakoni preprečevale »vpade tujih ljudstev«, torej priseljencev. Kot tolikokrat prej pa bomo pod pretvezo »državne varnosti« posredovali ali pa sami sprožali spopade v tujini, ko bo šlo za pitno vodo, nafto, obdelovalne površine ali druge vire. Upravičeno obstajajo strahovi o pojavu »zelenega fašizma«, ko bo okoljska kriza tako huda, da bo postala izgovor za prevzem nadzora avtoritarnih sil, ki naj bi na ta način poskušale obnoviti nekakšen podnebni red (Klein, 2015).

3.3.1 EKOFAŠIZEM

V neki obliki se »zeleni fašizem« že pojavlja. Za mnoge ljudi bo presenečenje, da zgodovina ekološke politike ni vedno nujno progresivna in neškodljiva, ampak da se za ekološkimi idejami skriva zgodovina regresivnih ciljev, celo ciljev samega fašizma (Biehl in Staudenmaier, 1996). Možnost žrtvovanja človeških interesov v prid širšega okolja so nekateri poimenovali ekofašizem in na splošno velja za etično nesprejemljivega (Gray in Coates, 2012). Ekofašisti so beli supremacisti, obsedeni z naravo, antisemiti, ki trdijo, da je edini način za reševanje planeta »rasna« čistost. To so ljudje, ki dobro počutje zemlje, narave in živali postavljajo na čelo svoje ideologije, ki zavračajo industrijsko in urbanistično družbo (Manavis, 2018). Ekofašizem je dolgoletna politična ideologija, ki trenutno doživlja svoj preporod v kulturi sodobne skrajne desnice, katere rešitve za obstoječo ekološko katastrofo so odkrito genocidne (Wilson, 2019). Kljub temu da se ekofašizem manifestira na različne načine, lahko najdemo značilen sklop prepričanj, ki je skupen vsem. Ta vključujejo antimultikulturalizem, beli nacionalizem, veganstvo, boj proti enkratni uporabi plastike, antisemitizem in skoraj vedno tudi strastno zanimanje za nordijsko mitologijo (Manavis, 2018). Kljub temu da ideji veganstva in boja proti enkratni uporabi plastike sami po sebi nista napačni, ampak prej nasprotno, so pri ekofašistih te ideje vseeno skrb vzbujajoče, saj so neprijetno tesno podobne tistim, ki so jih izražali nacistični ideologi. V času tretjega rajha so nacistični »ekologi« vegetarijanstvo, bogoslužje v naravi, ekološko kmetovanje in podobne teme uvrstili med ključne elemente svoje ideologije in vladne politike (Biehl in Staudenmaier, 1996). Nacionalsocialistična »religija narave« je bila mešanica psevdoznanstvene ekologije, prvobitnega germanskega mističnega značaja, antihumanizma in rasnega odrešenja (Staudenmaier, 1996). K temu spada tudi pojem rodingrudovstva, »blut in boden, kri in zemlja«, ki je bil v tretjem rajhu zelo popularen. Ekofašisti preko rodingrudovstva izražajo željo po nacijah, državah, ki so sestavljene samo iz ljudi, za katere trdijo, da so domorodni za posamezne regije (Manavis, 2018). Ena njihovih glavnih skrbi je

prenaseljenost ljudi ter migracije in multikulturalizem, katerega rešitev vidijo v izgonu »drugih« iz svoje domovine (Wilson, 2019). V nacistični Nemčiji so zagovorniki rodingrudovstva izganjali Slované, Rome in Jude, ki so jih videli kot »potujoče ljudi brez korenin, ki niso bili sposobni nobenega pravega odnosa z zemljo«. Med tem ko je na drugi strani »nemška kri« prinesla izključno pravico do svete nemške zemlje (Staudenmaier, 1996). Še danes je med ekofašisti, kljub odporu do skoraj vseh nebelih zahodnoevropskih kultur, antisemitizem daleč najbolj razširjena oblika spletnega rasizma. Hvaljenje Adolfa Hitlerja, trditve, da so bili beli ljudje prisiljeni v »semitsko egalitarno suženjstvo«, zanikanje holokavsta in ponosno nošenje svastike so le nekatere izmed oblik rasističnega izražanja. Trdijo, da želijo samo ohraniti in skrbeti za zemljo, ki so jim jo predali njihovi predniki. Navajanje besede »predniki« pa deluje kot vžigalna nitka za diskurz, v katerem lahko najdemo pozive »za našo raso« in »našo domovino« ter odpravo večkulturnosti in deportacijo tistih, za katere se domneva, da ne živijo na zemlji svojih prednikov. Ekofašisti v imenu zaščite planeta v ospredje potiskajo morilsko in rasistično ideologijo (Manavis, 2018). Težko predvidevamo, koliko je ljudi, ki jih je ta ideologija navdihnila, vendar smo skozi zgodovino že videli, kaj lahko stori samo ena oseba. Predvsem v današnjem času, ko nekateri konzervativci še vedno zanikajo obstoj podnebnih sprememb, jih na drugi strani deli radikalne desnice pozdravljajo kot priložnost za ponovno ureditev družbe po svojem prepričanju in očiščenje Zemlje tistih, ki jih prezirajo. Zaradi tega je pravičen, demokratičen in globalen odziv na podnebne spremembe še toliko bolj nujen (Wilson, 2019).

3.4 MIGRACIJE IN PODNEBNE SPREMEMBE

Res je, podnebje ni stalnica, ves čas se spreminja. Vendar so tudi med 10.000-letno podnebno stabilnostjo relativno majhne spremembe v ozračju povzročile, da je zaradi segrevanja v 13. stoletju na Grenlandiji izginilo skandinavsko naselje. K izginotju Majske civilizacije v 9. stoletju pa naj bi pripomogla tudi suša (Dobbins idr., 2015). Podnebje se je v preteklosti segrevalo postopoma, več deset tisoč let, kar je dalo planetu in vsem njegovim prebivalcem čas, da se spremembam prilagajajo. Vendar je tudi relativno počasno spreminjanje podnebja terjalo svoje žrtve z izumiranjem tako rastlinskih kot živalskih vrst. Danes pa se podnebje spreminja veliko hitreje in nam ne dopušča časa, ki ga nujno potrebujemo za prilagoditev novim življenjskim pogojem (Park, 2015).

Če se bodo nekje soočali s sušo, bodo drugod rodovitne, gosto poseljene regije, na primer v Egiptu, Indiji, Bangladešu in Vietnamu, pod morsko gladino. Sunderbans, veriga manjših

otočkov v delti Gangesa, ki je bivališče štirih milijonov Indijcev, že izginja. V zadnjih tridesetih letih je izginilo za trideset kvadratnih kilometrov površine, zaradi česar je bilo na stotine družin prisiljenih zapustiti svoje domove (Singer, 2009, str. 45). Ljudje bomo prisiljeni zapustiti svoje domove zaradi dviga morske gladine, naravnih nesreč, dezertifikacije, pomanjkanja pitne vode, splošnih ekoloških sprememb in njihovega vpliva na naše zdravje. Pogosteje bo šlo za akumulacijo več različnih stvari, ki bodo ljudi prisilile, da zapustijo svoje domove, države. Veliko ljudi je bilo zaradi vojn ali drugih življenjskih situacij že prisiljeno v migracijo, s podnebnimi spremembami, pa bodo postali še bolj ranljivi. Ljudje, ki so že razseljeni zaradi sprememb v okolju, naravnih nesreč, niso priznani kot begunci in zaradi tega ne prejemaajo ustrezne podpore (Walker, 2009, str. 175-176).

V kakšnem obsegu podnebne spremembe prisilijo ljudi, da zapustijo svoje domove oziroma ostanejo doma, kar je posledično povezano tudi z izgubo življenja, in vpliva na ranljivost posameznic in posameznikov, je odvisno od socialno-ekonomskih dejavnikov (Webersik, 2012, str. 150), zgodovinskega konteksta ter prostora, v katerem živijo. Pri tem je potrebno upoštevati še dejavnik subjektivnosti, kako ljudje dejansko vidijo podnebne spremembe kot potencialno nevarnost. Ko je leta 2005 New Orleans opustošil orkan Katrina, je mesto zapustilo oziroma bilo evakuiranih na tisoče ljudi. Kljub temu pa jih nekaj te možnosti zaradi socialne prikrajšanosti ni imelo. To so bili predvsem revni Afroameričani ter stari ljudje, ki so močno občutili posledice uničujočih poplav (Webersik, 2012, str. 159). Tudi v primeru orkana Irma, leta 2017, veliko ljudi ni imelo možnosti za evakuacijo. Ljudje, ki so poskušali zapustiti domove z avtomobili, so imeli težave pri iskanju goriva ali pa so naleteli na zastoje na cestah. Mnogi niti niso imeli te možnosti, saj jim je revščina preprečila nakup letalske karte ali avtomobila. Ljudje, ki nimajo dokumentov oziroma dovoljenj za bivanje, so se bali poiskati pomoč pri oblasteh, saj so se bali deportacije, kljub zagotovilom vlade, da naj do tega ne bi prišlo (Jackson, b.d.).

Ljudje smo na okolje, v katerem živimo, na takšen ali drugačen način navezani, kar prispeva k našemu dobremu počutju. Podnebne spremembe in naravne nesreče nas lahko prisilijo, da moramo to, nekoč varno okolje, zapustiti. Številne okoljsko razseljene osebe pa ob tem velikokrat ne izgubijo samo doma, ampak tudi družinske člane, otroke, partnerje, prijatelje, člane svojih skupnosti ter sosede. Skupnosti, kot so jih poznali, so izginile in njihova obnova lahko poteka istočasno kot žalovanje za njihovo izgubo. Socialne delavke in delavci v teh primerih ljudem največkrat pomagajo pri soočenju z izgubo in olajšajo prehod v nov način

življenja. Ravno zato bi lokalne in globalne politike morale namenjati veliko več pozornosti socialnemu in spolnemu vplivu podnebnih sprememb. Sociopolitični in gospodarski izzivi se po svetu razlikujejo, ravno tako pa se po svetu razlikujejo kulture. Kritično zavedanje kulturnega konteksta in razmišljanje o našem lastnem položaju izboljšuje našo sposobnost obravnavanja etičnih vprašanj in je bistvenega pomena za dobro prakso (Alston, 2013).

3.4.1 MEJE

Po eni strani meje nimajo nikakršnega vpliva na podnebne spremembe, saj orkanov, poplav, suš ne zanimajo umišljene ločnice med državami in zasebnimi posestvi. Po drugi strani pa obstaja možnost, da bodo imele meje ključno vlogo pri podnebnih spremembah. Iz jasnega geografskega vzorca je razvidno, kje je bilo skozi zgodovino okolje najbolj onesnaženo, kje bodo podnebne spremembe drastično vplivale na življenja ljudi ter kje bodo imeli geoinžinirski predlogi za boj proti podnebnim spremembam negativen vpliv (Jones, 2017). Brez dvoma lahko trdimo, da ima utrjevanje meja pogosto neposreden negativen vpliv na bližnje okolje. Gradnja zidov in drugih vrst obrambnih ovir zahteva odstranitev rastlinja in izravnavo zemlje, gradi se dodatna infrastruktura in ceste. Večji nadzor nad mejami zahteva tudi več obmejnih policistov, ki se prebijajo čez krajino in teptajo ozemlje. Številne meje, kjer velja poostren nadzor, niso dobro vzdrževane, in tam se pogosto nabirajo smeti, odpadki in naplavine, ki jih za seboj puščajo ljudje. Ko je Izrael med leti 2002 in 2007 na Zahodnem bregu gradil zid, je v ta namen izruval na desettisoče oljk (Jones, 2017). Stotine kilometrov bodeče žice in rezalne ograje, ki je bila postavljena tudi na naši meji, ne zadržuje prebivalcev tega planeta samo zunaj meja, ampak tudi znotraj. Žica ogroža populacijo volkov in risov, ki spadajo med ogrožene živalske vrste pri nas, ter delno medvedov. Gre za živali, ki potrebujejo ogromen življenjski prostor, ki se razteza preko človeško narejenih meja. Postavitev ograje jim preprečuje iskanje hrane in parjenje, kar bi na dolgi rok lahko pomenilo genetsko degradacijo živalskih populacij. Poleg tega se v žico zaplete srnjad in jelenjad, ki v hudih mukah izkrvavi (Škerl Kramberger in Kralj, 2016). V Indiji je postavitev ograje presekala starodavno migracijsko pot slonov ter jih preusmerila na bolj obljudena območja, kar je med leti 2002 in 2015 privedlo do 226 človeških smrti in 62 slonjih. Žica, ki je namenjena trganju oblačil in človeškega mesa, pa deluje odlično tudi kot lovilec smeti in plastičnih vrečk (Jones, 2017).

Ocenjeno je, da je zaradi gradnje jezov na rekah razseljenih nekje med 40 do 80 milijonov ljudi. Zaradi posledic, ki jih prinaša izgradnja jezov, kot so zmanjšanje kakovosti in količine

vode, rodnost kmetijskih zemljišč, ribolova, gozdov ter naravnega gnojenja s pomočjo sezonskih poplav, trpi vsaj še 500 milijonov ljudi. Ljudje so redko deležni koristi, ki jih prinašajo takšni projekti. Običajno gre za najbolj marginalizirane skupine prebivalstva, ki se soočajo s prisilno izselitvijo, kulturnim propadom, visoko stopnjo bolezni ter velikim psihološkim stresom. V nekaterih primerih ljudje za svoje izgube sploh ne prejmejo odškodnine, ali pa je ta zanemarljiva. Gotovinska plačila so redko dovolj, ne nadomestijo izgube stanovanj, delovnih mest, zemljišč,... (International Rivers, b.d.).

3.4.2 PODNEBNI BEGUNCI

V prihodnosti bodo najbolj izpostavljeni selitvi najrevnejši ljudje, ki bodo v mnogih primerih ostali v svojih domovih, dokler resnično ne bodo imeli več druge možnosti kot oditi, kar pomeni, da bodo njihove finančne zmožnosti zelo majhne. Ne bodo si mogli privoščiti daljših potovanj preko meja, njihovo gibanje bo potekalo predvsem z avtobusi, trajekti in peš. Razseljeni bodo znotraj svojih lastnih držav ter ne po svoji krivdi. Kot smo lahko pričali že sedaj, bodo tudi v prihodnje z masovnimi migracijami povezana varnostna vprašanja. Kako se bomo na to odzvali, je veliko vprašanje. Bomo govorili samo o varnosti tistih, ki so že znotraj meja, bomo vztrajali pri agresivnih mejah ter zadrževali ljudi tako znotraj kot zunaj meja? Bomo izvajali kazensko politiko proti tistim, ki pri nas iščejo azil? (Walker, 2009, str. 181-182). Se bo našel kdo, ki bo begunce krivil za podnebne spremembe? Ali pa bomo že sedaj sprejeli odločitve, ki bodo prispevale k zmanjšanju podnebnih sprememb, k čistejšemu okolju? Bomo sprejeli begunce in jim poskušali nuditi čim bolj varno okolje? (Walker, 2009, str. 182).

Za ljudi, ki bodo v prihodnosti morali oziroma so že morali zapustiti svoje domove zaradi podnebnih sprememb, se pogosto uporablja izraz podnebni begunci (Jones, 2017). Zakon o mednarodni zaščiti določa dve obliki mednarodne zaščite, in sicer status begunca ter subsidiarno zaščito. Do statusa begunca so upravičene osebe, ki utemeljeno in verodostojno dokažejo, da je njihovo življenje v matični državi ogroženo zaradi pripadnosti določeni »rasi« ali etnični skupini, narodnosti, veroizpovedi, političnemu prepričanju ali posebni družbeni skupini. Subsidiarna zaščita se prizna takrat, kadar oseba ne izpolnjuje pogojev za priznanje statusa begunca, vendar kljub temu kaže utemeljene in verodostojne razloge, da bi bila ob vrnitvi v matično državo lahko ogrožena, zaradi grožnje zoper življenje ali svobodo (MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE, 2019). Tako Zakon o mednarodni zaščiti kot tudi Konvencija Združenih narodov o beguncih sta omejena zgolj na človeka, ki beži pred

političnim, »rasnim« ali etničnim preganjanjem (Jones, 2017). Pojavlja se vprašanje, kakšne pravne zaščite oziroma zaščite nasploh bodo deležni podnebni begunci, ko že danes lahko vidimo, da zaščite ne prejmejo niti tisti, ki jim po zakonu pripada.

Podnebne spremembe predstavljajo grožnjo človekovim pravicam, ne uničujejo samo življenja samega po sebi, ampak tudi naše življenjske prostore, naše temelje za preživetje (Roschmann, 2013, str. 212-213). Brez ustreznega ukrepanja proti podnebnim spremembam bomo v naslednjem desetletju neizogibno priča množičnim migracijam po vsem svetu. Če se želimo učinkovito odzvati, to je čim bolj zmanjšati število migracij in posledično še večjo človeško stisko, moramo razumeti zakaj, kje in kako bo prišlo do migracij (Walker, 2009, str. 168).

3.5 ZDRAVJE IN PREHRANA

Podnebne spremembe bodo imele ogromen vpliv na zdravje ljudi. Naravne nesreče, ki so posledica podnebnih sprememb, vsako leto terjajo na deset tisoče novih smrti. Poslabšanje vremenskih pojavov, primanjkljaj čiste pitne vode in mnogi drugi dejavniki bodo raj za globalne morilce, kot so malarija, driska in podhranjenost, ki vsako leto povzročijo več kot tri milijone smrti. Podnebne spremembe so globalne in daleč od tega, da bi bile prostorsko enotne, kar posledično pomeni, da se tudi vplivi na zdravje razlikujejo glede na lokacijo. Vsi učinki ne bodo negativni, tam kjer so zime dolge in mrzle, bo z otoplitvijo manj smrti in drugih zdravstvenih težav zaradi mraza. Vendar pa bodo posledice za večino negativne (Blashki, Berry in Kidd, 2009, str. 145 -147).

3.5.1 ZDRAVJE LJUDI

Podnebne spremembe potegnejo s sabo celo vrsto zdravstvenih tveganj. Zaradi oslabljenega kmetijstva bo povečano tveganje za podhranjenost; višje temperature bodo prispevale k večjemu številu trebušnih obolenj, katerih posledica je lahko tudi dehidracija; pogostejši in intenzivnejši vročinski valovi bodo prispevali tako k obolevanju kot tudi večji smrtnosti ljudi; na določenih območjih bo klima ravno pravšnja za komarje, ki s seboj prinašajo malarijo, mrzlico in druge viruse; zaradi onesnaženja zraka bodo na udaru naša dihala; zaradi ekstremnih vremenskih dogodkov bo povečano tveganje za poškodbe in smrti, pripeljale pa bodo tudi do večjega števila okoljskih beguncev, kar bo ljudi zopet izpostavilo številnim zdravstvenim težavam. Pozabiti ne smemo na duševno zdravje ljudi, kot je na primer

posttravmatska stresna motnja zaradi ekstremnih vremenskih dogodkov, ali pa depresija, ki je velikokrat prezrto (Blashki, Berry in Kidd, 2009, str. 146).

S podnebnimi spremembami se večja ranljivost žensk na podeželju, še posebej v vzhodnih državah, kjer so za svoje preživetje zelo pogosto popolnoma odvisne od naravnih virov, saj opravljajo večino kmetijskega dela, hkrati pa so odgovorne za zbiranje vode in kuriva. Tudi v mestnih območjih se vplivom podnebnih sprememb ne bo mogoče izogniti, največje posledice pa bodo najverjetneje nosile revne ženske, še posebej glede zdravja. Soočati se bo potrebno z »mestno vročino«, zaradi sprememb temperature in padavin bo prišlo do širjenja različnih bolezni, na primer malarije, omejen pa bo tudi dostop do pitne vode. Podnebne spremembe v prepletanju s socialnimi in kulturnimi normami, ki določajo kaj je primerno in dovoljeno za določen spol, prispevajo k še večji ranljivosti posameznic in posameznikov. Zaradi podnebnih sprememb in vse težjega preživetja na podeželju se veliko zahodnoafriških moških odpravi v Evropo, da bi tam poiskali delo in na ta način finančno pomagali družinam. Velikokrat se njihove zgodbe končajo, še preden z ladjami dosežejo obale Evrope. Vse pogostejše smo priča ekstremnim naravnim pojavom, ki bodo zaradi podnebnih sprememb še pogostejši in intenzivnejši. Raziskave kažejo, da je v času naravnih nesreč in takoj po njih smrtnost žensk v primerjavi z moškimi večja, zaradi nizkega socialno-ekonomskega statusa (Terry, 2009).

Margaret Alston (2010) v svojem prispevku *Spol in podnebne spremembe v Avstraliji* (Gender and climate change in Australia) opozarja na zdravstveni vidik podnebnih sprememb, predvsem na podeželju. Ugotavlja, da narava dela, ki ga na kmetijah opravljajo ženske in moški, prispeva k različnim vplivom podnebnih sprememb ter načinu prilagajanja enih in drugih. Večino moškim delo na kmetiji predstavlja njihov glavni vir dobička, z njegovo pomočjo pa tudi oblikujejo sebe, svojo identiteto. Degradacija okolja in konstanten boj z nepredvidljivimi učinki podnebnih sprememb (suše, poplave, požari, izguba vodnih virov, umirajoča živina...) prinaša zelo resen občutek izgube, žalosti, depresije in tudi socialne izolacije. Hrana in voda sta postali politično vprašanje, nad katerim dominirajo vlade in korporacije, kmetje pa se bojujejo z občutkom nemoči vplivanja na politične odločitve in občutkom krivde, da so sami nekako odgovorni za nastalo krizo. Raven samomorov je med njimi veliko višja v primerjavi s podeželskimi ženskami in mestnimi moškimi. Ženske so poleg dela na kmetijah tudi zaposlene in na takšne ali drugačne načine sodelujejo v skupnosti. Nase so prevzele skrb za zdravje svoje družine in mož, velikokrat na

račun lastnega zdravja in blaginje. Njihov delovnik nima ne konca ne kraja, saj pomagajo na kmetijah tudi po svoji upokojitvi, da bi s tem omogočile svojim parterjem mesto v kmetijstvu. Podnebne spremembe jim predstavljajo stres, ki ga zaznavajo tako doma kot na delu.

Zagotavljanje informacij in učenje o posledicah podnebnih sprememb na vse vidike našega življenja, bo ključno. Z zdravstvenega vidika so to na primer informacije o toplotnih valovih, kako se nanje odzvati, kako zmanjšati tveganje pred nalezljivimi boleznimi, alergijami, kako zavarovati svoje dihalne poti (Blashki, Berry in Kidd, 2009, str. 155). Tu imamo področje, kjer lahko socialne delavke in delavci združimo moči z zdravstvom, ter tako skupaj poskušamo delovati čim bolj preventivno. Vsaka stran s svojega področja prinaša znanje, ki je nujno potrebno, če resnično želimo pomagati in opolnomočiti ljudi ter s tem tudi sami sebe, saj se podnebnim spremembam nihče ne bo mogel izogniti. Socialno delo prinaša zavedanje in upoštevanje raznolikega izhodišča, ki ga imamo posameznice in posamezniki. Deluje lahko kot zagovornik marginaliziranih skupin (Blashki, Berry in Kidd, 2009, str. 158), posameznic in posameznikov ter skupnosti, lahko je most, ki povezuje ljudi z drugimi strokami, da lahko prejmejo pomoč in znanje, ki jim bo v življenju najbolj koristila. Poleg razvijanja formalnih socialnih mrež, med katere spadajo vsi formalizirani stiki posameznic in posameznikov z okoljem, ter socialnih storitev, je potrebno razvijati tudi neformalne socialne mreže, ki vključujejo stike z družino, prijatelji, sosedi, tistimi ljudmi, na katere se človek v primeru potrebe lahko zanese (Milošević Arnold in Poštrak, 2003).

Eden izmed razlogov, zakaj je ekologija postala tako pomembno feministično vprašanje, je povezanost onesnaženja z zdravjem žensk. Vedno večja je pojavnost kemijske občutljivosti, kronične utrujenosti, fibromialgije in povečanje raka dojke (Puleo, 2017). Ob vsakih volitvah, vsaki razpravi o splavu, porokah istospolnih poslušamo gorečnejše, ki se »borijo za pravice otrok«. Tam, kjer bi se dejansko morali boriti za njihove pravice, pa jim zmanjka glasu. Med prvimi znaki obsežne zdravstvene krize so povečano število neplodnih parov in bolezni dojenčkov. Bolezni, ki izvirajo iz prvega trimesečja, kot so razcep ustnice in dlesni, okvara nevralne cevi, prirojene srčne napake so lahko posledica dedne bolezni ali pa gensko-okoljske interakcije. Velikokrat pride do onesnaženja zraka ravno s proizvodnjo zemeljskega plina. Za to uporabljajo težko opremo na dizelski pogon na dizelski pogon, prevažajo velike količine vode, peska in kemikalij za odstranjevanje odpadkov. S takšno proizvodnjo vedno bolj posegajo v območja, kjer živijo ljudje, ter jih izpostavljajo različnim nevarnostim.

Raziskovalci Fakultete za zdravje prebivalstva na Univerzi v Koloradu in iz Univerze Brown so v aprilu leta 2014 objavili raziskavo o novorojenih otrocih s koloradskega podeželja, kjer poteka obsežno hidravlično drobljenje kamnin. Ugotovili so, da imajo ženske, ki živijo na območjih infrastrukture povezane z zemeljskim plinom, 30 odstotkov večje možnosti, da rodijo dojenčke s prirojenimi srčnimi napakami, kot tiste, ki ne živijo v bližini plinskih vrtn. Hkrati pa se poveča nevarnost tudi za nevrološke okvare (McKenzie idr., 2014).

3.5.2 KMETIJSTVO

Tradicionalne oblike kmetovanja obremenjujejo okolje, saj obdelovalne površine leto za letom čistijo, orjejo in gojijo. Lahko bi rekli, da ima tudi zemlja bolezni sodobne družbe, izgorelost. Z razvojem tehnologije v kmetijstvu porabijo tudi več energije in vode. Veliko grožnjo živalim ter zdravju kmetov in potrošnikov predstavljajo agrokemikalije. Ko kmetje škropijo pridelke, nevarni delci ostanejo v zraku, ki ga kmetje nato vdihujejo. Z vetrom se ti delci prenesejo in vplivajo na živali in rastline, ki živijo daleč stran od obdelovalnih površin. Veliko je tudi sajenja monokultur, ker je takšen način lažji, vendar ne brez negativnih posledic. Z gojenjem posameznih rastlin ali živali le-te postanejo bolj dovzetne za različne bolezni. Če ves čas na isti površini gojimo en sam pridelek, se zemlja izčrpa, zaradi česar se poveča uporaba agrokemikalij, gre za začaran krog. Poleg tega pa z monokulturnim sajenjem prehrana ljudi postane manj raznolika (Deboo, 2009).

O trajnostnem, sonaravnem kmetijstvu lahko govorimo takrat, ko govorimo tako o metodah, ki jih uporabljamo za gojenje hrane, kot tudi o odnosu do delavk in delavcev. Potrebno je ustrezno plačilo in skrb za njihovo varnost, saj je kmetijstvo ena izmed najbolj nevarnih industrij. Kemikalije in prah povzročajo dihalne in kožne bolezni, veliko tveganje povzroča zastrupitev s pesticidi, delavke in delavci opravljajo težko fizično delo, prekomerna izpostavljenost soncu pa prispeva k razvoju kožnega raka ali k toplotnemu udaru. Na vzhodu so pogoji za zaposlene še težji, mnogi kmetje komaj preživijo z zaslužkom kmetij. Primanjkuje jim tudi ustrezno znanje o uporabi kemikalij, ustrezna varna oprema pa je predraga. Kemikalije, ki so v določenih državah na zahodu že prepovedane, tu še vedno uporabljajo (Deboo, 2009). V Indiji se dve tretjini prebivalstva preživlja z obdelovanjem zemlje, vendar je kmetijstvo v zatonu zaradi izčrpanosti zemlje, podnebnih sprememb, manjšanja biotske raznovrstnosti ter izkoriščajoče narave svetovnih korporacij in trga. Ti so zemljino velikodušnost zamenjali s pohlepom, kar je pripeljalo do uničenja kmetov in majhnih kmetij. Eden najbolj tragičnih simptomov te krize preživetja je povečana stopnja

samomorov med kmeti. V veliko primerih gre za zadolževanje, ki je posledica naraščajočih stroškov kmetijstva in padanja cen kmetijskih pridelkov (Shiva, 2005).

Skoraj tretjino pridelane hrane ne zaužijemo, ampak odvržemo. Razlike v dostopu do hrane lahko privedejo do konfliktov, saj se ljudje selijo iz območij, kjer te primanjkuje, na območja, ki so s hrano bogata. Zanesljiva preskrba s hrano je že dalj časa pomembno globalno vprašanje tudi zato, ker se je sedanji sistem pridelave in distribucije hrane izkazal kot nesposoben za rešitev globalne lakote (Dominelli, 2012). Tudi rast prebivalstva predstavlja velik pritisk na okolje, predvsem zaradi oskrbovanja s hrano in vodo. Med tem ko se ponekod po svetu odvrže na tone hrane, drugod narašča število ljudi, ki nimajo dostopa do hrane in čiste vode. V zadnjih mesecih leta 2008 smo bili lahko priča, če jih naštejemo le nekaj, nemirom zaradi hrane v Mozambiku, Jemnu, Egiptu, Indoneziji, Haitiju in Boliviji (Alston in Besthorn, 2012, str. 64).

V kmetijstvu lahko zasledimo razprave o uspešnosti agroekologije, sicer manj znane prakse, pri kateri kmetje uporabljajo sonaravne postopke, ki temeljijo na kombinaciji krajevnega znanja in sodobne znanosti. Temelji na načelu, da mora kmetijstvo povečati biotično raznovrstnost ter krepiti naravne sisteme varovanja tal in zatiranja škodljivcev, kar se od kraja do kraja razlikuje. Na ta način ohranjamo tla zdrava in hkrati pridelujemo hranljiva živila. Zagovorniki velikih kmetijskih podjetij trdijo, da na ta način ne moremo pridelati dovolj hrane za sedem milijard ljudi. V Združenih državah Amerike in tudi marsikje drugje imamo na razpolago toliko hrane, da ne vemo kam z njo, hrane, ki velikokrat konča v smeteh, pa so kljub temu ljudje še vedno lačni. Pri lakoti ne gre za količino hrane, ki jo lahko pridelamo, ampak ali si jo lahko privoščimo in znamo obvladovati. Dokazi kažejo, da se pri povečevanju količine hrane agroekološki postopki obnesejo veliko bolje kot umetna gnojila, kar je še posebej spodbudno na neprijaznih terenih, kjer se velikokrat spopadajo z revščino. Nedavni projekti v nekaterih afriških državah so pokazali, da se je pridelek v obdobju treh do desetih let podvojil (Klein, 2015).

3.6 ČLOVEKOVE PRAVICE IN OKOLJSKA PRAVIČNOST

V javnem diskurzu veliko manj pozornosti namenjamo razsežnemu vplivu podnebnih sprememb na človekove pravice, kot jo namenjamo ekološkim, političnim in gospodarskim posledicam. Če človekove pravice zanemarjamo in ne postavimo v središče debate, bomo zelo težko našli etični odgovor na podnebne spremembe (Walker, 2009, str. 170). V času boja proti podnebnim spremembam in prilagajanju nanje moramo varovati človekove

pravice, kot so pravica do življenja, zdravja, kulture in države (Barnett, 2009, str. 135). Fizično, duševno in socialno dobro počutje so naše pravice (Blashki, Berry in Kidd, 2009, str. 151).

Človek lažje in brez slabe vesti izkorišča naravo, če sebe ne vidi kot del nje. V skoraj vsakem poklicu moramo ponovno najti način, da ozavestimo naravo kot pomemben del našega delovanja. Socialno delo pri tem ni izjema, nujno moramo začeti razumevati okolje in njegovo krhko ravnotežje, saj ima odtujitev od naravnega okolja katastrofalne posledice za naša življenja (Alston in Besthorn, 2012, str. 58-59). Industrija, ki onesnažuje okolje, se velikokrat nahaja na najbolj revnih območjih, kjer so tisti, ki občutijo zdravstvene vidike onesnaževanja, utišani zaradi potrebe po zaposlitvi (Alston in Besthorn, 2012, str. 60).

Podnebne spremembe bodo imele tudi sekundarne učinke, ki bodo ponovno neenakomerno razporejeni znotraj družb. Pojavljajo se kot sprememba v ceni osnovnih dobrin in storitev. S pomanjkanjem pitne vode se večja njena cena, težave v kmetijskem sektorju bodo pripeljale do višjih cen hrane, te spremembe pa bodo najbolj obremenile tista gospodinjstva, v katerih že sedaj večji del odhodkov namenijo tem dobrinam, ter vodile do zmanjšanja dostopa do blaga potrebnega za dostojno življenje (Barnett, 2009, str. 133).

Okoljska pravičnost združuje okoljska vprašanja z družbenimi, s socialnim zatiranjem, izkoriščanjem in krivicami, ki so neločljivo povezana z degradacijo naravnega sveta. Sprašuje se, kdo ima korist in kdo nosi breme onesnaževanja, kako barva kože, razred in narodnost vplivajo na dostop in porazdelitev virov, hkrati pa nam nudi tudi širok pogled na svet (Sze, 2006). Korenine socialnega dela so zasajene globoko v človekovih pravicah in socialni pravičnosti (Nesmith in Smyth, 2015). Socialno delo kot poklic se je razvilo kot odgovor na človeške potrebe, še zlasti na potrebe marginaliziranih skupin, ki so v družbi velikokrat prezrte (Miller, Hayward in Shaw, 2012). Okoljska pravičnost je ravno toliko del socialne pravičnosti kot katero koli drugo vprašanje neenakosti, s katerim se ukvarja socialno delo (Nesmith in Smyth, 2015), saj je prihodnost Zemlje in ljudi neločljivo povezana. Okvir okoljske pravičnosti temelji na človekovih pravicah in potrebah, od socialne pravičnosti se razlikuje, bolje bi bilo reči, da jo dopolnjuje, v tem, da izvor družbenih neenakosti povezuje z okoljskimi vprašanji in skrbmi. Osredotoča se na tiste ljudi, ki jih degradacija okolja najbolj prizadene in imajo manjše možnosti za dostop do trajnostnih ter hranilnih virov. Razlikovati je potrebno okoljsko in ekološko pravičnost, slednja izhaja iz neravnovesja v odnosu med ljudmi in naravo, še posebej poudarja dajanje prednosti človeškim potrebam

oziroma zahtevam ter podrejanje narave. Okoljska pravičnost se osredotoča na tveganja in potrebe ljudi v naravnem okolju, medtem ko se ekološka pravičnost osredotoča na tveganja in potrebe narave ter kako se ji ljudje lahko prilagodimo (Miller, Hayward in Shaw, 2012).

Socialno delo prepoznava prednosti in slabosti globalizacije in se nanjo odziva z vidika človekovih pravic, kjer poskuša razumeti, kako njeni učinki vplivajo na najbolj ranljive ljudi na svetu. S strokovne perspektive se socialno delo osredotoča predvsem na to, kako gospodarske in okoljske posledice vplivajo na družbene odnose in individualne priložnosti. Za uresničitev svojega potenciala in človekovih pravic ljudje potrebujejo podporno okolje, kar pomeni življenje v miru, brez nasilnih konfliktov, pravičen družbeni red in zaupanje v naravno okolje, ki daje življenje (INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS, 2012).

Okoljska kriza je problem socialne pravičnosti. Socialno delo mora prepoznati nevarnosti, ki jih za družbo predstavlja ignoriranje ekološke krize, ter ekološke vplive, ki jih s seboj prinašata globalizacija in potrošništvo. Skupaj s posamezniki in posameznicami, skupinami in skupnostmi se mora zoperstaviti tem okoljsko uničevalnim silam (McKinnon, 2012, str. 266). Sistemske ekološke model in uporaba eko zemljevidov je močno razširjena v praksi socialnega dela (McKinnon, 2012, str. 271), kjer se usmerja na spodbujanje učinkovitih interakcij in povezav med ljudmi in njihovim okoljem. Okolje vpliva na naše sposobnosti za uresničevanje življenjskih nalog, naših želja in odpravljanje težav (Milošević Arnold in Postrak, 2003). Vendar je pri tem modelu fokus predvsem na prepletanju družinskih, gospodarskih, političnih in kulturnih struktur in ne na prepletanju ljudi z naravnim okoljem (McKinnon, 2012, str. 271).

3.6.1 EKOCID

Pritiski za izkoriščanje zemlje so enaki pritiskom, ki povzročajo socialne krivice. Prizadevanje za napredkom, rastjo in viri je vodilo do razpada tradicionalnih skupnosti, sistematičnega izkoriščanja in uničenja njihove zemlje ter neposredno vplivalo na njihovo preživetje, kar je povzročilo to, čemur pravimo okoljski rasizem, socialna nepravičnost in ekocid (Noble, 2016). Desetletno kampanjo za priznanje ekocida kot zločina proti človeštvu je vodila ena najbolj navdihujočih osebnosti zelenega gibanja, Polly Higgins. Svoje življenje je posvetila poskusu oblikovanja zakona, s katerim bi bila vodstva podjetij in vladni predstavniki kazensko odgovorni za škodo, ki jo s svojim ravnanjem povzročajo ekosistemom (Watts, 2019). Ekocid predstavlja obsežno izgubo, poškodovanje ali uničenje

ekosistemov na določenem ozemlju v takem obsegu, da je mirno življenje na tem območju močno zmanjšano ali onemogočeno. Trenutno ekocid ni mednarodno priznan kot kriminalno dejanje, ni uzakonjen, kar Mednarodnemu kazenskemu sodišču onemogoča možnost pregona. Zakon o ekocidu bi predstavljal zakonito pot, ki bi znatno zmanjšala podnebni kaos, zaščitila na milijone življenj ter preprečila resno škodo z uvedbo družbene in državne odgovornosti za nevarno industrijsko in podnebno dejavnost (ERADICATING ECOCIDE, 2010-2018). Ta preprost zakon bi zaščitil Zemljo in vse oblike življenja na njej (Watts, 2019).

Osnova za socialno delo na področju okolja in trajnostnega razvoja je praksa, ki temelji na človekovih pravicah in protizatiranju. Praksa, ki temelji na človekovih pravicah, se osredotoča na temeljne pravice, ki so kršene zaradi pomanjkanja dostopa do čiste vode, ustreznih storitev in infrastrukture, zdravja in izobraževanja, zaposlovanja in čistega okolja. Protizatiralna praksa izhaja iz podobnih idej, ubesedi vrsto strukturnih problemov, ki so povezani s slabšim položajem nekaterih ter se zavzema za družbene spremembe, ki temeljijo na enakosti. Uporabljamo jo lahko za določitev in razumevanje strukturne prikrasnosti v državah in med državami na podlagi neenakega dostopa do virov ter odgovornosti za njihovo izčrpavanje (Alston in Besthorn, 2012, str. 65-66). Socialna in okoljska pravičnost imata veliko skupnih točk, ko govorimo o krivicah, ki jih doživljajo ljudje in okolje. Okoljska pravičnost se bori proti rasizmu in revščini, prizadeva si za ohranitev in izboljšanje našega naravnega okolja ter opozarja na potrebo po družbenih spremembah, kjer bomo naredili korak stran od razredne delitve in izčrpavanja okolja ter korak k socialni enakopravnosti in trajnostnemu načinu življenja (McKinnon, 2012, str. 274).

3.7 DRUŽBENA GIBANJA IN PODNEBNE SPREMEMBE

Boj proti podnebnim spremembam ni ločeno gibanje, ampak je priložnost za vsa gibanja, je njihov del. Hkrati lahko začnemo skrbeti za Zemljo, naša propadla gospodarstva in razbite skupnosti. Podnebni ukrepi ne pomenijo le boljše prihodnosti, ampak so največje upanje za boljšo sedanjost. So boj za novo gospodarstvo, nov odnos do Zemlje, novo demokracijo in medsebojne odnose, ekonomsko pravičnost, za zemljo, vodo in prehrano, za človekove pravice, pravice staroselcev ter dostojanstvo vseh ljudi. Zato da bo množično gibanje imelo dovolj moči za spopad s korporativnimi silami, bo potrebno poiskati najširši spekter zaveznikov. Sem spadajo tudi delavci javne uprave (gasilci, delavke in delavci v zdravstvu, učiteljice, socialne delavke...), ki se bodo ukvarjali z ohranjanjem storitev, ki nas bodo

najbolj varovale pred podnebnimi spremembami. Proti industrijskemu kapitalizmu se že dolgo bojujejo tudi gibanja za človekove pravice in emancipacijo. Izborila so si zelo pomembne bitke: ukinitve suženjstva, volilno pravico žensk, enake pravice pred zakonom. Prepoznamo lahko vzporednice, kako ta gospodarski model izrablja tako naravni svet kot človeška bitja (Klein, 2015). Šele dovolj močan javni in politični pritisk spodbudi potrebne reforme, kar je še posebej vidno takrat, ko politike s svojimi odločitvami prizadenejo kvaliteto življenja ljudi (Lukšič, 2005).

Okoljski aktivisti so kritični do velikih podjetij in njihovih vladnih zaveznikov, ki imajo oko samo za denar. Poskušajo pritegniti ljudi k razumevanju in podpiranju raznolikosti območij, kot so zaščita mokrišč in ohranjanje kmetijskih zemljišč, razumevanje vrtnarjenja, kakšen vpliv ima na naravo in tudi na naše zdravje ter dobro telesno počutje. Kritično obravnavajo pomanjkanje zelenih mestnih prostorov in spodbujajo skupnostne vrtove ter samooskrbno kmetovanje, ki lahko pripomore k zmanjšanju revščine. Pri tem poudarjajo tudi pomen izobraževanja; učenje o okolju je pomembno, saj le tako lahko razumemo, kako ga lahko zaščitimo in ne uničimo. Med cilji okoljskih aktivistov lahko vidimo tudi zmanjšanje porabe energije, onesnaževanja in transporta, zmanjšanje naše odvisnosti od nafte, zaščito podzemnih voda, prekinitev z uničujočimi rudarskimi praksami ter zaščito gozdov (Gray in Coates, 2012).

Pogajanja o podnebnih spremembah so obrodila bolj malo sadov, zato so jih ljudje »ponesli na ulice«. Še posebej v zadnjem času smo lahko priča paleti barv družbenih gibanj po celem svetu, ki pritiskajo na oblikovalce politik, da sprejmejo odločitve in se korenito spopadejo s podnebnimi spremembami. Družbena gibanja imajo dolgo in pestro zgodovino, so drugačna oblika politične mobilizacije ter vir individualne in kolektivne identitete. Razlikujemo jih po oblikah organiziranosti, načinu delovanja in vodenja, ciljih, namenih, trajnosti delovanja ter končnih rezultatih. Niso le spontan odziv na krivice in neenakosti, temveč razvijajo svoje poglede in strategije za možne rešitve. Uspešna gibanja ustvarjajo razmere za spremembe s tem ko delno ali v celoti problematizirajo legitimnost obstoječega političnega sistema ter ustvarjajo okolje za različna mnenja in alternative (Leskošek, 2013). Aktivizem za podnebno pravičnost se je prvič pojavil v času mednarodnih pogajanj za podnebne spremembe, aktivistke in aktivisti so se večinoma osredotočili na izvajanje pritiska na odločevalce, da bi ti uspeli skleniti dogovor glede zmanjšanja emisij toplogrednih plinov. Ko na mednarodnem nivoju niso bili preveč uspešni, so spremenili svoj pristop in se osredotočili na nacionalne politike, da bi lahko spremembe, ki bi jih doživeli na domačem terenu, vlade lahko ponesle

tudi na mednarodni. Gibanje za podnebno pravičnost je mešanica posameznic in posameznikov, skupin in organizacij, ki imajo svoje korenine v antikapitalizmu, staroselskih gibanjih in okoljevarstvu. Podobno kot druga gibanja ima tudi to določen splošni cilj, ki se zavzema za zmanjšanje negativnih vplivov podnebnih sprememb na ljudi in planet (Nulman, 2015).

3.7.1 ŠOLSKA STAVKA ZA PODNEBJE

V zadnjem času tako pri nas kot po vsem svetu najbolj odmevajo stavke mladih, Petki za prihodnost. Obraz tega gibanja je šestnajstletna Greta Thunberg iz Švedske, ki je lani konec avgusta, vsak petek, namesto v šoli stala pred švedskim parlamentom s transparentom, na katerem piše »Šolska stavka za podnebje«. Gretina vztrajnost ni ostala neopažena in po vsem svetu so se začele mobilizirati množice mladih (Trampuš in Zgonik, 2019). 15. marca je v osmih slovenskih mestih okrog devet tisoč mladih stopilo na ulice ter se pridružilo štrajku proti podnebnim spremembam, ki je istočasno potekal v več kot dva tisoč krajih v vsaj stodvajsetih državah. Osnovnošolci, srednješolci, študentje, družine, skratka predstavniki vseh generacij so od vlade zahtevali jasne sistemske spremembe (Biljak Gerjevič, 2019). Skupina Mladi za podnebno pravičnost ni organizacija, je gibanje za zeleno prihodnost, ki spodbuja ljudi, da se samoorganizirajo, izvedejo lastne akcije v domačih krajih in svoje nestrinjanje pokažejo na edinstvene inovativne načine. Sami ustvarjajo inkluziven prostor, v katerem se spopadajo in oblikujejo ideje, kjer mladi z vseh vetrov prispevajo svoje znanje in pogled na svet. Ko stojijo pred parlamentom, ne »kričijo« samo svojih zahtev, ampak vladi ponujajo jasen zemljevid, kako jih uresničiti; njihove zahteve že delno predstavljajo rešitve. Tretja točka od desetih zahtev, ki so jih predstavili - dostopen, učinkovit in zeleni javni prevoz - že pripomore k prvi točki, v kateri zahtevajo razogljičenje Slovenije. Prva točka se navezuje na drugo, torej prehod na nizkoogljične vire energije in ukrepe za vsesplošno manjšo porabo energije. Ko zahtevajo zaprtje termoelektrarne Šoštanj, se zavedajo, da se to ne more zgoditi kar čez noč. Da je predhodno potrebno načrtovanje in oblikovanje novih zelenih delovnih mest. Zavedajo se, da je podnebne spremembe in kako se z njimi spopasti potrebno razumeti, zato želijo, da okoljske tematike postanejo del izobraževalnega sistema. Ko govorijo o razporeditvi bremena prehoda na nizkoogljično družbo, zahtevajo pravično razporeditev, pri tem upoštevajo družbeno razslojenost, revščino, socialno neenakost, ki preprečuje, da bi vsem naložili enako odgovornost. (Trampuš in Zgonik, 2019). Gibanje je izobraževalno in povezovalno, poleg protestov organizira tudi bralne krožke, delavnice, predavanja, prek medmrežij delijo različne okoljske vsebine, poročajo o dogodkih po svetu,

skratka, se povezujejo za boljšo prihodnost. Kljub svoji izobraževalni naravnosti pa vseeno ponekod »naletijo na gluha ušesa«, tudi pri nas lahko najdemo kar nekaj »Trumpu« podobnih, ki podnebne spremembe vidijo kot levičarsko zaroto. Na Nova24TV lahko najdemo članek z naslovom: »Podnebni shod v resnici namenjen špricanju pouka! Mladi sploh niso vedeli, zakaj protestirajo, prišli so samo zato, da jim ni bilo treba v šolo!« (J. G., 2019). V prispevku so nekaj »naključnih« mladih povprašali, zakaj so na protestu, njihov odgovor je bil seveda v skladu z naslovom prispevka, zanimivo pa je, da od vseh devet tisoč udeleženi niso našli nikogar, ki bi tej trditvi oporekal. Pri zanikovalcih podnebnih sprememb je zelo pogosto uporabljena tudi taktika »kazanje dvoličnosti«, ko aktiviste proti podnebnim spremembam sprašujejo, ali bi se na primer odpovedali telefonu, kakšno vrsto prevoza uporabljajo, ali so se že povsem odpovedali plastiki. V zgoraj omenjenem prispevku so udeležence in udeleženke protesta spraševali, kakšno obliko prevoza uporabljajo vsak dan, ko se odpravijo v šolo. Pričakovali so, da se odpravijo s kolesom ali pa peš, odgovor, ki so ga dobili, pa je bil povsem nepričakovan, največ se jih namreč v šolo odpravi z avtobusom (J. G., 2019). Saj ne da je javni prevoz za enkrat najboljša možna rešitev in okolju najbolj prijazen način prevoza, poleg kolesa ali hoje. Verjetno bi se morali tisti, ki živijo recimo v Borovnici, Logatcu ali dlje in se šolajo v Ljubljani, v šolo peš ali s kolesom odpraviti že dan prej.

3.7.2 BLOKADIJE

Ljudje se upirajo in zahtevajo pravičen odnos do ljudi in okolja na različne možne načine. V Grčiji je ozemlje, ki so ga nekateri začeli imenovati Blokadija. To ni določen kraj na zemljevidu, ampak gre za potujoče območje, ki se čedalje pogosteje in siloviteje pojavlja povsod, kjer želijo družbe na takšne ali drugačne načine izkoriščati naravne vire. Blokadije združuje tudi to, da jim močno nasprotujejo krajani, domačini. Ljudi pri tem žene želja po globlji obliki demokracije, ki omogoča skupnostnim nadzor nad viri, ki so za njihovo preživetje nujni. Takšna gibanja pa poskušajo zatreti z različnimi represivnimi ukrepi, od zapiranja protestnikov, do uporabe gumijastih nabojev in solzivcev, na cestah postavljajo nadzorne točke. Takšne prizore, ki bolj kot na proteste spominjajo na državljanske vojne, lahko vidimo povsod po svetu (Romuniji, Kanadi, Veliki Britaniji, na krovu ladje na Arktiki, Kitajskem). Mirni protesti se zaradi posredovanja policije spreminjajo v nasilje. Če podrobno spremljamo Blokadije, lahko zaznamo vzorce. Odločeni so vztrajati v boju in na vsak način doseči zmago. Spremljajo jih slogani, ki opozarjajo, da denarja ne moremo jesti, ali pa voda je življenje samo. Poleg tega pa imajo pomembno vlogo ženske, ki pogosto

prevladujejo na frontnih črtah in ob močnem moralnem vodenju predstavljajo tudi enega najtrajnejših zaščitnih znakov gibanja. Družbeni mediji tem na videz osamljenim primerom upora omogočajo, da svoje zgodbe delijo s svetom. Tako se upori na različnih celinah, preko rek, morja in gora združujejo in eden drugemu pomagajo v skupnem upor proti ekološki krizi. Podjetja s fosilnimi gorivi se ne soočajo več z velikimi zelenimi skupinami, ki jih je z donacijami mogoče utišati. Skupnosti, ki se jim upirajo, nimajo nobene želje po pogajanjih, pa naj bo to v obliki delovnih mest ali česa drugega, čedalje pogostejše je njihov odgovor ne. Podjetja, vlade, industrije podcenjujejo odnos, ki ga ljudje gojijo do narave, krajev, kjer živijo. Kadar se ljudje borijo za istovetnost, kulturo, dom, ki ga hočejo zapustiti svojim zanamcem, jim podjetja težko ponudijo kaj v zameno. Vendar kako dolgo lahko ljudje držijo ta obrambni zid, še posebej na območjih, kjer živijo staroselci, kjer se ljudje borijo s hudo revščino?! Revščina je vzrok, da so ponudbe industrije privlačnejše. Kaj lahko staroselcem, ki predstavljajo zadnjo pravno oviro pred novimi visokoogljječnimi projekti, ponudimo v zameno? Ko vladam ne uspe prepričati skupnosti s pretvezo, da so takšni projekti v njihovem najboljšem interesu, se povežejo s korporacijami in uporabljajo telesno nasilje in drakonske pravne prijeme, s katerimi miroljubne aktiviste označujejo s teroristi. (Klein, 2015).

3.7.3 BALKAN RIVER DEFENCE

Tudi pri nas se na svoj način oblikujejo Blokadije, ena izmed njih je Balkan River Defence. Borijo se za ohranitev preostalih prostih rek v Evropi, izpostavljajo hidroenergijo kot netrajnostno vrsto energije, alternativne možnosti predlagajo s pomočjo znanosti, izobraževanja, ustvarjalnosti in pustolovskimi športi ter podpirajo mreže lokalnih rečnih aktivistov. Na kratko, borijo se za ohranjanje divjih rek ter so proti izgradnji hidroelektrarn. To počnejo s pomočjo nekonvencionalnega pristopa - s kajakaštvom. S kajaki se spuščajo po za enkrat še vedno divjih rekah ter majhne lokalne organizacije izpostavljajo mednarodnim medijem. Njihov namen je združiti balkanske države proti uničenju njihovih rek in napadom neokolonializma v obliki vodne energije. Tuje naložbe izkoriščajo sedanje politične razmere in silovito korupcijo v mnogih balkanskih državah z namenom doseganja svojih požrešnih ciljev, neglede na potrebe lokalnih prebivalcev. Z gibanjem želijo domačinom pomagati v njihovem lastnem boju in jim s svojimi akcijami omogočiti mednarodno prepoznavnost (Balkan River Defence, b.d.).

3.7.4 PIQUETEROS

Argentina je imela leta 1974 22 milijonov prebivalcev, od tega sta jih dobra dva milijona živela v revščini. Slaba tri desetletja kasneje je število prebivalstva naraslo na 37,9 milijonov, od tega je 22 milijonov ljudi živelo v revščini in več kot 7 milijonov v pomanjkanju. Odpor se je v Argentini začel s piquete, ko so avtonomne skupnosti javno začele demonstrirati in opozarjati na probleme, s katerimi se soočajo. Kljub temu, da so delovali pod budnim nadzorom neoliberalizma, Mednarodnega sklada, Svetovne banke in drugih transnacionalnih konglomeratov, so vzpostavili avtonomne skupnosti in gradili nove politike. Te skupnosti so rasle preko refleksij, diskusij in soglasij, predvsem pa z delom v praksi. Njihovo glavno vodilo je bilo delo, dostojanstvo in družbene spremembe ter trije temeljni cilji: neposredna demokracija, horizontalnost in avtonomija. Alternativno prehranjevanje, pridobivanje energije, alternativna socialna in zdravstvena oskrba, izobraževanje,... so temeljni premiki gibanja, ki so postali del njihovih življenj in delovanja. Delavci so organizirani v različne skupine, ki obdelujejo biološke vrtove, vodijo pekarnice, skrbijo za otroke ali bolnišnice ter mnoge druge dejavnosti, ki potekajo preko vzajemnega delovanja. Gibanje se bori za izgradnjo pravične družbe, v kateri ne obstajajo osebni ali individualni privilegiji, kjer se poudarjajo in krepijo medčloveška ter nekapitalistična razmerja. Izredno cenjeno in bistveno je prijateljstvo, sodelovanje, vzajemnost in solidarnost. Kolektivi tako ne poznajo delitve funkcij, horizontalnost jim pomeni odnose brez dominacije, delujejo po načelu vsi za enega eden za vse (Gregorčič, 2005b).

Družbena gibanja so za socialno delo pomembna, ker omogočajo prostor tistim, ki svojega glasu ne morejo izraziti prek drugih družbenih institucij (parlament, politične stranke, združenja,...). Postaviti se po robu zatiranju je temeljno poslanstvo socialnega dela, okrepiti ljudi, da bodo imeli vpliv na lastne življenjske poteke (Leskošek, 2013). Če želimo, da socialno delo najde svoje mesto v okoljskem gibanju, mora preseči individualistično in antropocentrično razmišljanje ter pogledati iz sveže perspektive človeka v okolju. Da razumemo, da človek v okolju presega vezi in razmerja z drugimi ljudmi, torej socialno okolje, ampak da smo vpleteni v okolje, v katerem živimo. Kako bomo kot socialne delavke in delavci delovali, je odvisno od tega, kako razumemo naš odnos do okolja. Ali je okolje nekaj, kar služi človekovemu interesu, ali pa smo od okolja odvisni ter ga moramo varovati, če ne zaradi drugih vzgibov, zaradi lastne varnosti. Kar pomeni, da so vprašanja v zvezi s preskrbo s hrano in pitno vodo, varstvom tal, okolju prijaznim kmetijstvom, ukrepanjem

proti globalnim spremembam, onesnaževanjem in še bi lahko naštevali, vprašanja, ki bi si jih moralo zastaviti tudi socialno delo (Gray in Coates, 2012).

3.8 SOCIALNO DELO IN NARAVNE NESREČE

Ko govorimo o nesreči, mislimo nevarne dogodke, ki predstavljajo resno motnjo delovanja skupnosti ali družbe. Ti dogodki vplivajo na razmere izpostavljenosti, ranljivosti in zmogljivosti, kar ima materialne, gospodarske, okoljske in človeške izgube ter vplive. Učinki nesreč so seveda takojšnji, vendar njihov vpliv traja še dolgo po tem, ko se je nesreča že zgodila. Zato je izjemnega pomena, ko že pride do nesreče, kako se nanjo odzovemo. Pri obvladovanju nesreč je pomembno načrtovanje, organiziranje in izvajanje ukrepov, saj neuspeh lahko pomeni tako izgubo življenj kot materialno škodo. Ukrepi se sprejemajo pred, med ali takoj po nesreči z namenom reševanja življenj ter zmanjšanja vpliva nesreče na zdravje ljudi, zagotavljanja varnosti in osnovnih življenjskih potreb. Na določenih območjih lahko s pomočjo izkušenj in tudi moderne tehnologije določene vrste nesreč predvidimo, drugje je to nemogoče. Ne glede na to, pa moramo, če se želimo z nesrečami čim bolj uspešno spopasti, graditi na odpornosti skupnosti, posameznic in posameznikov. Tako smo opremljeni z znanjem, da se pravočasno in uspešno umaknemo, prilagodimo in spopademo z nesrečami (UN Office for Disaster Risk Reduction, 2017). Razmejevanje med naravnimi in človeško povzročenimi nesrečami je vedno bolj megleno, njihovo število pa se v zadnjih letih povečuje in prizadene vedno večje število ljudi in okolij. Zato se moramo pripraviti na učinkovitejše in hitrejše odzivanje nanje (Dominelli, 2012).

Podnebne spremembe, predvsem pa naravne nesreče, ustvarijo prostor, v katerem so družbene neenakosti in s tem tudi neenakost med spoloma izzvane. Pogosto v kriznih situacijah v želji po zagotavljanju podpore nenamerno okrepimo že obstoječe neenakosti, zato je v teh primerih vloga socialnega dela, da neenakosti postavi pod vprašaj in se zavzema za večjo enakost pri razporeditvi virov ter namenjanje večje pozornosti potrebam žensk. Če želimo resnično opolnomočiti ljudi, jim je potrebno prisluhniti (Alston, 2013).

Iz območji, ki so jih prizadele naravne nesreče v Bangladešu, v primeru orkana Katrina v Združenih državah Amerike, požarov v Avstraliji, poročajo o naraščanju nasilja na podlagi spola. Na območjih naravnih nesreč in konfliktnih območjih se povečuje trgovina z ljudmi in na splošno vprašljiva varnost žensk in deklet. Razlogi za porast nasilja so zapleteni, vendar vključujejo izgubo zaščitnih sistemov, razpada reda ter zakonskih zvez, predhodno obstoječih neenakosti spolov, stresa, ki ga doživljajo ljudje, oportunističnega nasilja ter

izpostavljenosti žensk, ki ostanejo brez moškega spremljevalca v kulturah, kjer je to zahtevano (Alston, 2015). Naravne nesreče ustvarjajo razmere, zaradi katerih smo kot ljudje veliko bolj ranljivi, ženske pripovedujejo o povečanju spolnega nasilja, prekinitvi podpore pri načrtovanju družine, nezaželenih nosečnosti in pomanjkanju higienskih izdelkov ter izgubi svoje lastnine (Alston, 2013).

V primeru naravnih nesreč lahko revščina ljudi priklene na njihovo domovanje, jih s tem izpostavi dvojnemu ogrožanju ter ovira njihovo sposobnost razvijanja odpornosti in ustreznega odziva. Številni revni ljudje si ne morejo privoščiti zavarovanj za svoja domovanja ali drugo lastnino, kar je ovira predvsem takrat, ko se po naravni nesreči poskušajo ponovno postaviti na noge. Kadar so njihovi domovi uničeni ali poškodovani, jih je težko popraviti, ker takšno delo zahteva dodatna sredstva v gospodinjstvih, katerih proračuni komaj zadostujejo za pokrivanje osnovnih potreb. Imeti streho nad glavo pa je bistvenega pomena pri spopadanju s travmami, ki jih povzroči takšna katastrofa, zato je hitra in učinkovita naselitev ljudi v nove domove prednostna naloga pri reševanju nesreč (Dominelli, 2012).

Socialne delitve, kot so razred, etničnost, spol in starost, so pomemben dejavnik, ki vpliva na izkušnjo naravne nesreče. Hendikep je še eden izmed dejavnikov, ki zahteva posebno pozornost med in po nesrečah. Zaradi razsežnosti in moči naravnih nesreč se število ljudi z oviro običajno poveča, zato je hitra nujna medicinska pomoč na takšnih območjih bistvenega pomena. Po potresih na Haitiju, kjer medicinska pomoč ni bila takojšna, so zaradi širjenja gangrene v poškodovanih okončinah le-te morali operirati, zato da so rešili človeka. Med tem ko je bil to v takšnih okoliščinah ustrezen medicinski odziv, pa je iz socialno delovnega vidika izrednega pomena grajenje odpornosti pred nesrečami, tako da iščemo lokalno znanje in vire. Znanje, da lahko v vreli morski vodi, tam kjer je to mogoče, namakamo okončine in čistimo rane, bi lahko pripomoglo k manjšemu številu amputacij. Lokalno znanje obstaja povsod, zato ga je potrebno ozavestiti, saj nam v primeru naravnih nesreč neizmerno koristi in zmanjšuje tveganje za zdravje ljudi (Dominelli, 2012). Poleg tega je ljudem z oviro lahko otežen odziv na naravno nesrečo, zaradi svoje ovire se lahko ne morejo pravočasno umakniti ali poiskati varnega kraja. Ekonomska diskriminacija, s katero se soočajo ljudje z ovirami (izključenost iz trga plačanega dela, slaba delovna mesta zaradi nizke izobrazbe ali predsodkov delodajalcev, nizki dohodki, visoki izdatki za prostorske prilagoditve) lahko predstavlja še dodaten pritisk, kadar pride do naravnih nesreč (Zaviršek, 2014).

Etika, jezik, vrednote in načela socialnega dela so osrednjega pomena pri oblikovanju politik in praks dobrega obvladovanja nesreč. Socialne delavke in delavci lahko pomagamo omiliti in zmanjšati negativne posledice nesreč in slabega razvoja ter prispevati pozitivne povezave do dobrega razvoja. Izkušnje, pridobljene iz številnih izrednih razmer, med drugim tudi lakote v Etiopiji med leti 1984 in 1986, ki je v povezavi z vojno prizadela okrog 8 milijonov ljudi in odvezla okrog milijon življenj, zahtevajo, da imajo humanitarne delavke in delavci znanje razumevanja humanitarnega in družbenega konteksta njihovega dela. Temeljne prvine pomoči so spoštovanje in odgovornost do ljudi in njihovih skupnosti, neodvisnost od političnih, verskih, finančnih ali drugih pritiskov ter nepristranskost. Na podlagi tega se je razvil okvir za oblikovanje ustreznih usposabljanj, kjer se pridobivajo veščine, nujno potrebne za delo. Te veščine so enake tistim, ki jih od socialnih delavk in delavcev zahteva socialno delo: poslušanje in ustvarjanje dialoga, razumevanje konteksta, delo z drugimi, odgovornost, ohranjanje strokovnosti, motiviranje, kritična presoja, prilagajanje in obvladovanje, zagotavljanje varnosti, zmanjšanje tveganja, psihosocialna pomoč, kulturna občutljivost, timsko delo, ... Humanitarne delavke in delavci morajo pridobiti spretnosti, ki so temelj socialnega dela, kar ne kaže le na skupnost vrednot in veščin, ki jih ima socialno in humanitarno delo, ampak tudi na vlogo in priložnost za socialno delo, da prispeva k boljšemu usposabljanju humanitarnih delavk in delavcev ter s tem k boljšemu odzivu na nesreče (Sewell, 2014).

3.8.1 IZKUŠNJE NARAVNIH NESREČ V SLOVENIJI

Med leti 2007 in 2009 je Fakulteta za socialno delo po naročilu Mestne občine Ljubljana izvedla raziskavo, oceno potreb po socialnih storitvah v primeru naravnih ali drugih nesreč v že prej omenjeni občini. Eden izmed glavnih ciljev raziskave je bila analiza pripravljenosti različnih organizacij, s poudarkom na socialnovarstvenih organizacijah, ki se srečujejo s posledicami nesreč (Rode, Zidar, Lamovšek, Škerjanc in Urek, 2010, str. 350). Raziskava izhaja iz prebivalk in prebivalcev, ki so nesrečo že doživeli ter posameznic in posameznikov, ki so bili aktivno vključeni v procese reševanja in pomoči. Izkazalo se je, da je pripravljenost ustanov na področju socialnega varstva prešibka, odziv nanjo se zgodi, ko se nesreča že pripeti, kar ima precej slabosti, med drugim pomanjkanje razpoložljivega kadra, predolg odzivni čas, neprimerna razporeditev virov in pomoči med prebivalstvom. Po določenem času, ko se razmere nekoliko umirijo, se z njimi umiri tudi zanimanje medijev, politike, humanitarnih organizacij in ljudi, ki dogajanje spremljajo. Za prebivalce območji, ki jih prizadene naravna nesreča, pa se soočanje s posledicami lahko šele začne (Rode, Zidar,

Lamovšek, Škerjanc in Urek, 2010, str. 354). Tudi izkušnje iz Projekta Tabor Posočje 2004, ki ga je s prostovoljnim delom izpeljala Fakulteta za socialno delo (Škerjanc in Lamovšek, 2010, str. 358), kažejo, da so potrebe po pomoči prisotne daljše obdobje in ne le nekaj tednov takoj po nesreči (Škerjanc in Lamovšek, 2010, str. 365). Kontinuirana prisotnost socialnih delavk in delavcev na terenu je ključna za zmanjšanje škode in zagotavljanje potreb ljudi, ki so jih druge službe obšle. Takšna podpora tudi daje ljudem občutek, da nanje nismo pozabili (Rode, Zidar, Lamovšek, Škerjanc in Urek, 2010, str. 354). Nekatera območja, ki se večkrat soočajo s potresi, ujmami, poplavami, lahko postanejo neperspektivna, kar se kaže v pomanjkanju dela in revščini. Nenehna podpora takšnim skupnostim je zato ena od prioritetenih nalog, v kateri prepoznamo vlogo socialnega dela (Rode, Zidar, Lamovšek, Škerjanc in Urek, 2010, str. 355). Rezultati nakazujejo, da je sama izkušnja naravne nesreče kot tudi potek obnove po nesreči vir travme, ki kot taka zahteva ustrezno strokovno pomoč, sicer lahko posameznice in posamezniki utrpijo trajne posledice v duševnem zdravju (Škerjanc in Lamovšek, 2010, str. 365). Dodatne stiske lahko ljudem povzročajo tudi neustrezni ukrepi in pristopi državnih organov, ki prezrejo izkušnje krajanov in njihovo znanje o spoprijemanju s posledicami naravne nesreče in ponovnem organiziranju življenja (Škerjanc in Lamovšek, 2010, str. 365). Pri pomanjkanju jasnih in transparentnih kriterijev, ki imajo strokovne temelje, se lahko v takšnih trenutkih hitro in jasno pokaže nesorazmerje moči. Kjer je v praksi dodeljevanje virov in pomoči utemeljeno na »zakonu močnejšega«, postane odvisno od poznanstev in političnih povezav, kakšno pomoč in v kolikšni meri jo ljudje dobijo. Pomoč, ki je nestrokovna, politično ali medijsko motivirana in nepazljivo načrtovana lahko le še poglobi nesorazmerja moči v skupnosti, ki jo je prizadela nesreča (Rode, Zidar, Lamovšek, Škerjanc in Urek, 2010, str. 353-354).

V primeru naravnih nesreč so socialne delavke in delavci v dobrem položaju za takojšnje posredovanje s hitro oceno strukturnega, kulturnega in sociopolitičnega konteksta, posvetovanje z drugimi disciplinami ter oblikovanje partnerstev med organizacijami, ki delujejo na območju nesreče. Sodelovati moramo v vodstvenih timih, kjer lahko zagovarjamo potrebe naših uporabnic in uporabnikov ter smo kritični do sedanjih praks. Pri dolgoročnih intervencijah lahko sodelujemo z ljudmi pri razvoju skupnosti, svetujemo pri politiki in praksi, kjer lahko pripomoremo s svojim znanjem, ki ga pridobimo direktno s terena v sodelovanju z ljudmi in preko raziskav. Socialno delo mora združiti moči s podnebnimi znanstveniki, načrtovalci in oblikovalci politik, tehnološko stroko zato, da lahko skupaj oblikujemo celovito razumevanje, kako se posameznice in posamezniki ter njihove

skupnosti prilagajajo in soočajo s podnebnimi spremembami in naravnimi nesrečami (Alston, 2013).

3.9 ZELENO SOCIALNO DELO

Tradicionalno se socialno delo osredotoča predvsem na socialni sistem, v katerem živimo, pri čemer je fizično okolje in njegova povezava z zdravjem in blaginjo ljudi potisnjeno na stranski tir. Socialna pravičnost in človekove pravice predstavljajo bistvo socialnega dela, vendar je naša odsotnost v prostorih odločanja o podnebnih spremembah pripeljala do prevladujoče gospodarske in okoljske globalne politike, ki jo v glavnem oblikujejo znanstveni in tehnološki strokovnjaki. Tako v ključnih dokumentih, kot je Poročilo medvladnega foruma o podnebnih spremembah (IPCC), primanjkuje socialnodelovna perspektiva (Alston, 2013).

Lena Dominelli (2012), model socialnega dela, ki priznava soodvisnost med floro in favno ter ljudmi, model, ki razvija trajnosten življenjski slog z namenom ohranjanja in krepitev blaginje vseh, poimenuje zeleno socialno delo. Ne govori toliko o enotnem modelu, ker takšen model ne more ustrezati vsem, ampak nam bolj ponuja smernice, ki so v skladu z moralnim in etičnim stališčem, ki se zavzema za primerno porazdelitev virov in skupno skrb za okolje. Zeleno socialno delo, kot ga definira Lena Dominelli, zajema celostno razumevanje okolja, v katerem živimo, in njegov vpliv na nas. Hkrati se zavzema za zaščito okolja in izboljšanje blaginje ljudi. Tako vključuje soodvisnost med ljudmi, kjer se ukvarja s prevladujočim vprašanjem strukturne neenakosti in neenakomerne razporeditve virov in moči ter s soodvisnostjo med ljudmi in njihovimi fizičnimi, ekonomskimi in socialno-kulturnimi okolji.

Zeleno socialno delo spoštuje naravno okolje kot samostojno entiteto ter hkrati priznava, da ljudje njegovo radodarnost izkoriščamo za zadovoljevanje lastnih potreb. Razmerje med ljudmi in našim pojmovanjem prostora je zato medsebojno odvisno. Zeleno socialno delo tako razume in poskuša odpraviti neenakomerno razdeljevanje blaga, storitev in naravnih virov, kar ga naredi izrecno političnega. Opira se na radikalno in protizatiralno socialno delo, ki je opredelilo politične odločitve ljudi pri organiziranju družbenih odnosov na strukturni osnovi neenakosti in patriarhalnih kapitalističnih družbenih odnosov, ki so se izkazali kot nesposobni za izpolnitev potreb večine ljudi (Dominelli, 2012).

Da bi okolje postalo domena socialnega dela, se zavzema tudi Mednarodna zveza socialnih delavcev. Socialne delavke in delavce poziva k temu, da priznamo pomen naravnega okolja za družbo, da v praksi razvijamo okoljsko odgovornost za boljši danes ter za prihodnje generacije, da v sodelovanju z drugimi strokovnjaki širimo svoje znanje ter skupaj z ljudmi v skupnostih razvijamo veščine zagovorništva in gradimo strategije za zagotovitev bolj zdravega okolja. Zagotoviti je potrebno tudi, da okoljska vprašanja postanejo del izobraževanja za poklic socialne delavke ali delavca (INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS, 2012).

V nekaterih državah so v združenjih socialnih delavk in delavcev podali zahteve o ozaveščanju socialnih delavk in delavcev o okoljskih vprašanjih. Avstralsko združenje socialnih delavcev (Australian Association of Social Workers) je v svoj etični kodeks vključilo mnenje, da mora poklic socialnega dela spodbujati varovanje naravnega okolja za zagotavljanje dobrega počutja ljudi (McKinnon, 2012, str. 271). V Kodeksu etike socialnih delavk in delavcev Slovenije je v 29. členu sicer zapisano, da se moramo socialne delavke in delavci angažirati tudi na tistih področjih in družbenih vprašanjih, ki so s strokovnim socialnim delom zgolj v posredni, a pomembni zvezi. Zavzemati se moramo za tiste socialno-politične, zakonodajne ali civilno-družbene iniciative, ki so v prid našim uporabnicam in uporabnikom (Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije, b.d.). Tako bi lahko razumeli tudi naše zavzemanje za okoljsko pravičnost in varovanje narave, vendar ni nikjer to jasno napisano. Etični kodeksi imajo malo smernic, ki bi nam pomagale pri obravnavanju etičnih sporov, ki nastanejo, ko je človeška potreba ali želja navzkriž s potrebami naravnega sveta. Na primer nenehno širjenje stanovanjskih naselij ima negativne učinke na naravno okolje, kar lahko povzroči številne negativne učinke na človeka (McKinnon, 2012, str. 272).

Zeleno socialno delo nastaja s ciljem združenja moči z okoljskimi aktivisti, da bi v socialno delo vnesli ekološko, socialno in politično perspektivo. Vse bolj se obravnava kot alternativa sedanji politiki zanikanja, nevednosti in neukrepanja, med tem ko naraščajoče poplave in suše, naravne nesreče, naraščajoče temperature in požari, onesnaževanje pričajo o ekološki katastrofi (Noble, 2016). Še en pomemben vidik za socialno delo je trajnostni razvoj, razumevanje, da naša dejanja danes vplivajo na naša življenja jutri. Socialni razvoj je v tesni povezavi s trajnostnim razvojem, razvojem, ki ustreza potrebam sedanjosti brez ogrožanja sposobnosti in potreb prihodnjih generacij (Gray in Coates, 2012). Večina socialnih delavk

in delavcev deluje v okviru socialnovarstvenih storitev, ki so namenjene preprečevanju socialnih stisk in težav. V sodelovanju s posameznicami in posamezniki, družinami in skupnostmi delujejo v želji izboljšanja zdravja in blaginje ljudi ter pomoči ljudem, da bi si lažje pomagali sami (Milošević Arnold in Poštrak, 2003). Vendar se kljub zanimanju in znanju, ki ga imamo, pogosto najdemo v manjšini ali pa odrinjeni na rob, kadar je potrebno sprejemati odločitve na višji, politični ravni. Znajdemo se v vlogi marginalizirane skupine, katere glas se ne sliši. Socialno delo lahko s svojim znanjem in izkušnjami veliko pripomore k trajnostnemu razvoju, s ciljem, da bo naša prihodnost pravična in da bo zagotovljena blaginja za prihodnje generacije (Gray in Coates, 2012).

3.9.1 PERSPEKTIVA MOČI

V socialnem delu se ves čas srečujemo z vprašanjem, kako ljudem omogočiti stvarne pogoje za dostojno in kakovostno življenje, pogoje, ki bodo s podnebnimi spremembami vedno bolj ogroženi. Ni potrebno posebej poudarjati, da samo optimističen pogled na svet ne more nadomestiti človekovih pravic, družbenih vrednot, ne more rešiti revščine ali pa podnebnih sprememb, je pa zelo koristno orodje. Sodobni koncepti socialnega dela so obrnili hrbet primanjkljajem, omejitvam in patologiji ter se usmerili na perspektivo moči, k paradigmi, ki temelji na kompetencah, ki prepozna in poudarja človekove moči in vire. Že od samega začetka smo socialne delavke in delavci usmerjeni k vzpostavljanju procesov podpore in pomoči, krepitvi človekove odpornosti in preprečevanju ter odpravljanju naučene nemoči. Ravno naučena nemoč ovira ljudi, da bi izrazili in prepoznali svoje vire, aktivno sodelovali pri reševanju težav in dosegli svoje cilje. Kot socialne delavke in delavci jo moramo najprej znati prepoznati in nato pomagati ljudem, da presežejo primanjkljaje, ki so povezani z naučeno nemočjo. Z vzpostavitvijo delovnega odnosa soustvarjanja omogočimo ljudem, da doživijo, da so oni tisti, ki imajo ključno vlogo pri soustvarjanju zelenih izidov, da vidijo smisel v sodelovanju, da vplivajo na dogodke ter vidijo, da je uspeh odvisen tudi od njih. S tem razvijamo človekovo odpornost. Nove, dobre izkušnje presegajo naučeno nemoč in krepijo odpornost, kar pa se lahko zgodi le v odnosu (Mešl, 2013).

3.9.2 SOCIALNI KAPITAL IN GRADITEV SKUPNOSTI OD SPODAJ

Pri spoprijemanju s podnebnimi spremembami in gradnji odpornosti tako posameznic in posameznikov kot tudi skupnosti ima pomembno vlogo socialni kapital, katerega vir so socialna omrežja. Pri socialnem kapitalu gre za kombinacijo treh lastnosti omrežij: prisotnost pomembnih virov v določeni družbeni mreži, dostopnost virov ter uporabnost teh virov v

smislu njihovega potenciala za uspeh in učinkovitost. Njegova prednost je v tem, da poudarja povezave med integracijo posameznic in posameznikov v mreže, njihovo izključenost iz življenjsko pomembnih področij (kot so delo, izobraževanje, zdravstvo, materialne dobrine,...) ter splošno neenakost (Dragoš in Leskošek, 2003). Pri socialnem kapitalu gre torej za interakcijske lastnosti mrež, ki posameznicam in posameznikom omogočajo, da dostopajo in uporabljajo različne vire (Rozman, 2003). Socialni kapital ima odločilno vlogo pri medkulturnih stikih, v zvezi z revščino, socialno izključenostjo, zdravjem (Dragoš, 2002), danes in v prihodnje pa bo imel pomembno vlogo pri spoprijemanju s podnebnimi spremembami. Za socialno delo je izredno pomembno to, kar se dogaja na neformalnih ravneh in daleč pred pragom institucij. Tukaj se vzpostavljajo razmerja, pomembna za količino socialnega kapitala, razmerja, ki so najtežje vidna in najmanj dosegljiva institucionalnim mehanizmom ter vladnim ukrepom. Za socialni kapital in blaginjo ljudi je odločilna kvaliteta omrežij, ni namreč vseeno, ali gre za čvrste ali šibke vezi. Za nas se tu pojavi izziv, kako naj se pridružimo težko razpoznavnim, spremenljivim in raznolikim mikrovezjem, da bomo lahko spodbujali ustrezne povezovalne mreže, še posebej v okoljih s povečanim socialnim tveganjem, kulturno utrjeno deprivacijo in nizko stopnjo zaupanja (Dragoš, 2002). Socialni kapital se nanaša na socialno povezanost in sodelovanje, osredotoča se na izgradnjo skupnostnega odziva namesto individualnega, kar je še posebej pomembno v okviru podnebnih sprememb (Blashki, Berry in Kidd, 2009, str. 159).

3.9.3 PROTIZATIRALNA PRAKSA

Socialne delavke in delavci moramo razmišljati in delovati ekološko, tako da na to gledamo kot na proces, ne pa kot neko novo perspektivo, ki nam dodaja še dodatno delo k temu, kar že počnemo. Gre za proces, razmerja moči in kontekste, ki vključujejo okolje kot pomembno razsežnost prakse, ki sledi protizatiralni perspektivi, vključno s človekovimi pravicami in socialno pravičnostjo (Dominelli, 2012). Socialno delo, ki v svojo teorijo in prakso vključuje okolje, razume kompleksne interakcije, ki se dogajajo med ljudmi in okoljem. Protizatiralna praksa in praksa, ki temelji na človekovih pravicah, še dodatno poglobljata teorijo na tem področju. V bistvu teoretiziranje socialnega dela v povezavi z okoljem razkrinka in spodkopava konzervativno razumevanje družbenega reda, kompleksnih političnih in kulturnih sistemov, ki dajejo moč peščici (Alston, 2013). Socialna, politična, gospodarska in okoljska vprašanja so med seboj v veliki meri povezana. Ta medsebojna povezanost jasno zrcali to, da se boj proti opresivnim sistemom narave prepleta z bojem proti opresivnim sistemom, ki jih izvajajo nad ljudmi. Vključitev ekološkega pogleda v stroko socialnega dela

ne zahteva nič manj kot spodbujanje korenitih sprememb v političnih, družbenih in gospodarskih strukturah moderne industrijske družbe. Predvideva, da mora socialno delo ponovno prebuditi svoje aktivistične korenine, socialne delavke in delavci pa se moramo osebno vključiti in zavzemati za izvajanje sprememb. Socialne delavke bi morale prevzeti aktivno vlogo pri združevanju skupnosti in pomagati njenim članom razviti predstavo o skupnosti, ki bi izpolnjevala pričakovanja in zadovoljevala njihove potrebe. Začetni korak bi lahko predstavljal organiziranje skupnosti na načine, da se lahko soočijo s trenutnimi gospodarskimi, socialnimi in okoljskimi vprašanji. Na način, ki spodbuja vsakega posameznika in posameznico k sodelovanju, tovariškim odnosom ter zagovorništvu, ki pritiska in opozarja na potrebo po lokalnem in državnem posredovanju. Socialne delavke bi lahko tu predstavljale most do razvoja znanj in spretnosti, ki so potrebne, da lahko članice in člani skupnosti delujejo kot zagovorniki v svojem imenu ter imenu skupnosti (Besthorn in Pearson McMillen, 2002). V prizadevanjih za preseganje omejitev neoliberalnega kapitalizma z vključitvijo egalitarnega okvira, ki temelji na socialni in okoljski pravičnosti, moramo socialne delavke in delavci sprejemati izrecno politično stališče. Prizadevati si moramo, skupaj s politiki in drugimi poklici, za alternativne načine organiziranja družbenih odnosov, odnosov, ki so enakopravni, pošteni ter družbeno in okoljsko pravični. Zeleno socialno delo spodbuja zamisel, da je praksa lokalno in kulturno specifična ter hkrati zajema zanimanja in skrbi, ki so pomembne za ves svet in jih je potrebno vključiti v svoje lokalne prakse (Dominelli, 2012).

Socialno delo mora delovati kurativno takrat, kadar se soočamo z naravnimi nesrečami ali posledicami podnebnih sprememb, predvsem pa mora delovati preventivno. Kritizirati moramo zakone, ki škodujejo ljudem in naravi, ter spodbujati k sprejemanju novih, organizirati delavnice in javne razprave, raziskovati alternative, se sami učiti o tej problematiki in vplivu na naše delo, biti moramo del razprave o podnebnih spremembah in jasno izraziti pomisleke in opažanja, povezave, ki jih vidimo z obstoječimi neenakostmi v družbi, biti moramo del gibanj za okoljsko pravičnost ter spodbujati premik k čisti energiji. Spretnosti, znanje in temeljne vrednote socialnega dela imajo moč za spodbujanje družbenih sprememb in nudenje pomoči tam, kjer je potrebna, zato da se ublaži degradacija okolja. Osredotočenost in takojšnja skrb za stanovanjsko problematiko, zdravje, zaščito otrok, revščino, itd. mora biti v povezavi z zavedanjem, da je skrb za vse te pomembne probleme otežena zaradi degradacije okolja. Sodelovanje in nudenje podpore skupnostim lahko pripelje do njihovega razvoja, izmenjave lokalnih znanj in virov, opolnomočenja in

odpornosti, da se soočajo tako z okoljskimi kot tudi drugimi ovirami. Delo socialnih delavk mora izhajati iz potreb skupnosti, kot jih le-te same definirajo. Izobraževanje, zagovorništvo, nudenje podpore skupnostnemu aktivizmu, vzpostavljanje vezi, pomoč pri uresničevanju pobud skupnosti (npr. pri vzpostavitvi zadrug, skupnih vrtov,...), pomagati pri zagonu lokalne proizvodnje, ... vse to so načini, kako lahko socialno delo pripomore ustvariti protisredstvo materializmu, individualizmu ter kapitalizmu. Ravno tako je potrebno odkriti, s katerimi ovirami se soočajo posameznice in posamezniki. Potrebne so obsežne družbene spremembe, a hkrati tudi spremembe v življenju nas posameznic in posameznikov. Opremiti nas je potrebno z veščinami za zmanjšanje našega okoljskega odtisa ter s tem pomagati tako naravi kot samim sebi. Okoljske socialne delavke in delavci si prizadevamo ustvariti družbo, v kateri prevladujeta vrednoti ekološke in socialne pravičnosti. Svoje delo lahko socialne delavke in delavci izboljšamo, če mu dodamo dimenzijo okolja. Odprtost stroke in pripravljenost za razvoj, izobraževanje, dodajanje novih vsebin, prilagajanje obstoječih veščin novim področjem prakse bo socialno delo samo še izboljšalo in ga še bolj približalo vsem ljudem, vključno s socialnimi delavkami in delavci. Razvijanje znanja na področju okoljevarstva in ekologije bi našo stroko povežalo tudi z drugimi strokami, tako bi se bogatilo znanje enih in drugih (Ramsay in Boddy, 2017). Prilagoditev na in spoprijemanje s podnebnimi spremembami se med seboj razlikujeta, slednje sicer lahko deluje, a le kratkoročno. Prilagoditev na podnebne spremembe se kaže v različnih oblikah, najbolj učinkovit način je s pomočjo enakopravnega trajnostnega razvoja, ki bi zagotavljal prožnost in sredstva, ki jih ljudje potrebujejo za odzivanje. Države na vzhodu so pripravile Nacionalne akcijske programe prilagajanja. V Bangladešu takšen program vključuje pogozdovanje obalnih območij za zaščito pred cikloni in nevihtnimi sunki, izgradnjo zaklonišč ter zagotavljanje pitne vode na tistih območjih, ki jih je prizadelo zasoljevanje. Program sestavljajo tudi ukrepi, ki pomagajo posameznicam in posameznikom na prilagajanje. Podnebne spremembe so del učnega načrta ter zagotavljanje javnih informacij. Še vedno pa je na milijone revnih žensk in moških prepuščenih lastni iznajdljivosti z malo ali nič pomoči vlad. ActionAid in Inštitut za razvojne študije (Institute of Development Studies report) poročata o ženskah, ki živijo v porečju reke Ganges, ki so se na podnebne spremembe odzvale z gojenjem različnih pridelkov in iskanjem alternativnih dejavnosti, kot je na primer gojenje rib. Jasno so izrazile, kakšno podporo potrebujejo-dostop do usposabljanj in obveščanja ter kmetijskega svetovanja (Terry, 2009). Sodelovanje s skupnostmi je ključnega pomena. Socialne delavke in delavci imamo pomembno vlogo pri ozaveščanju o tveganjih ter nudenju pomoči prebivalcem, da se na ta tveganja čim bolj pripravijo, gre za proces

opolnomočenja, grajenja odpornosti in zagotavljanja blaginje ljudi. Zagovarjamo in usklajujemo lahko ukrepe glede določanja varnih zatočišč, odstranjevanja ruševin, gradnjo varnih in cenovno dostopnih stanovanj, ki ustrezajo potrebam lokalnih prebivalcev, predvsem pa skrbimo, da so v procese načrtovanja vključeni in upoštevani vsi ljudje (Dominelli, 2012).

Pozorni moramo biti, da ne zgrešimo specifičnih potreb ljudi in da nismo neobčutljivi za ranljive skupine prebivalstva, ki same težko zahtevajo pomoč, ali so prepričane, da jim ta sploh ne pripada. V izrednih razmerah je strokovni prispevek socialnega dela, da s svojim znanjem in občutljivostjo »poišče« prav te skupine ljudi, ki jih ne najdemo pri virih pomoči ali pred televizijskimi kamerami, ki revščino in ranljivost uporabljajo za medijske namene, ko donacije pogosto pogojujejo s pojavljanjem v časopisih ali drugih medijih (Rode, Zidar, Lamovšek, Škerjanc in Urek, 2010, str. 354). Socialno delo mora nujno poskrbeti, da so ljudje slišani ter da organizirana pomoč odgovarja njihovim potrebam. S svojimi ugotovitvami o manjkajočih oblikah pomoči v sodelovanju z ljudmi lahko spodbujajo nastajanje novih, izvirnih dogovorov pri oblikovanju ukrepov (Škerjanc in Lamovšek, 2010, str. 365). Nujno je potrebno zagotoviti širši pristop in v različnih strateških dokumentih ter Nacionalnem programu varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami upoštevati kompleksnost takšnih nesreč (Rode, Zidar, Lamovšek, Škerjanc in Urek, 2010, str. 355).

Praksa socialnega dela je sestavljena iz profesionalne uporabe vrednot, načel in tehnik, ki vodijo do pomoči ljudem, skupinam in skupnostim, da pridejo do potrebnih storitev ter si zagotovijo ali izboljšajo zdravstvene storitve. Omogoča svetovanje in psihoterapije posameznikom in posameznicam, družinam in skupinam ter sodeluje pri oblikovanju ustrezne zakonodaje. Socialno delo mora spodbujati socialne spremembe, reševati probleme v človeških odnosih, osvobajati ljudi in krepiti moč, s čimer pripomore k njihovi blaginji. Temeljiti mora na načelih človekovih pravic in socialne pravičnosti (Milošević Arnold in Postrak, 2003). Socialno delo mora skozi dialog z drugimi strokami zagotoviti, da so tehnične rešitve dostopne in koristne za vse ljudi. Probleme, ki jih tehnologija ne more rešiti, moramo reševati z inovativnimi strategijami družbenih sprememb, ki temeljijo na sodelovanju s skupnostmi. Vloga socialnega dela je pomembna na mikro in makro nivoju. Potrebno je omejevati okoljske spremembe in se jim tudi prilagajati, saj druge izbire nimamo. Tu gre predvsem za izgradnjo odpornosti in znanja za spopadanje s podnebnimi spremembami. Organizirati je potrebno skupnosti in se politično udejestvovati, aktivno

delovati v smeri ublažitve podnebnih sprememb na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni (Jackson, b.d.).

Socialne delavke in delavci, ki si prizadevamo zmanjšati tveganja v okolju, bomo preko zelenega socialnega dela sodelovali s posameznicami in posamezniki, skupinami in skupnostmi na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni. Delovali bomo tako na političnem področju kot akademskem, kjer bomo preko poučevanja, raziskovanja in prakse širili in oblikovali novo znanje. Pri svojem delu se bomo spoprijemali z različnimi vlogami, od koordinatorik, pogajalk, mediatorik do vzgojiteljic. Zeleno socialno delo naši praksi in znanju dodaja samo novo dimenzijo, okolje. Znanje, ki ga že imamo in uporabljamo v praksi je še vedno izredno pomembno. Vzpostavljanje začetnih stikov, vključevanje lokalnega prebivalstva in priznavanje njihovih veščin, razvijanje odpornosti, lobiranje za preventivne ukrepe, raziskovanje in razumevanje problemov za oblikovanje novih praks, zavzemanje za enakopravnost, so še vedno izredno pomembni deli naše prakse, ki se le prepletajo z našo dolžnostjo spoštovanja in varovanja naravnega okolja (Dominelli, 2012).

Moralna in etična načela, ki usmerjajo zeleno socialno delo, so človekove pravice in dostojanstvo, soodvisnost in solidarnost, družbena in okoljska pravičnost, spoštovanje kulturne in ohranjanje biotske raznovrstnosti ter zavzemanje za mir (Dominelli, 2012).

Zeleno socialno delo nam zagotavlja optimističen pogled, ki med seboj povezuje preteklost, sedanjost in prihodnost, s tem ko s solidarnostjo in enakostjo v partnerstvu z naravo obravnava strukturne neenakosti, ki so onemogočile potencial mnogih ter hkrati uničile naše naravno okolje. Na koncu dneva nam zeleno socialno delo ponuja model dobre prakse socialnega dela (Dominelli, 2012).

4 UGOTOVITVE

Zdi se skoraj nepredstavljivo, kako je svet povezan med seboj, kako naša dejanja, odločitve, način življenja vplivajo na nekoga, ki živi na drugem koncu sveta, in seveda tudi obratno. Videli smo, da gre med socialnim delom in podnebnimi spremembami za močno in kompleksno povezavo. Da se praksa in teorija socialnega dela neizogibno srečuje in prepleta s podnebnimi spremembami ter naravnimi nesrečami. V prihodnosti bo, po napovedih znanstvenic in znanstvenikov, naše delo še toliko bolj vpeto v podnebne spremembe, predvsem pa v soočanje z njihovimi posledicami.

Danes živimo v družbi, kjer podnebne spremembe dajejo temelje statusa quo, ko ljudje zahtevajo spremembe sistema, pravičnost in enakopravnost ter spoštljivo ravnanje z Zemljo in njenimi prebivalci. Prepričujejo nas, da lahko veliko spremenimo že, če posameznice in posamezniki spremenimo način življenja. Zagotovo je to eden izmed korakov k rešitvi, eden izmed pomembnih korakov, a ne tisti odločilni. Spremembe ne morejo potekati samo na individualni ravni, biti morajo družbene in sistemske. Moč, ki jo ima peščica, se mora na tehničari prevesti in postati bolj uravnotežena. Ravno zato ker podnebne spremembe tako močno vplivajo na vse vidike naših življenj, ker se neizbežno prepletajo in še poglobljajo že obstoječe družbene neenakosti, jih moramo razumeti in nato ukrepati tudi v socialnem delu. Pri tem nam lahko pomagajo že obstoječi koncepti, teorija in praksa zelenega socialnega dela. Skozi desetletja se je socialno delo učilo, razvijalo in spreminjalo glede na potrebe ljudi in razumevanje dogajanja v družbi, danes nam korak naprej v razvoju socialnega dela lahko predstavlja zeleno socialno delo. Kot tako ne zahteva, da opustimo naša dosedanja znanja in ravnanja, da se popolnoma na novo učimo, ravno nasprotno. Koncept perspektive moči, protizatiralna praksa, socialni kapital, razumevanje družbenih neenakosti, feminizem, vse to in še mnogo več je znanje, ki je del zelenega socialnega dela in ga socialne delavke ter delavci že imamo. Vse kar zeleno socialno delo, predvsem pa trenutne razmere v družbi in same podnebne spremembe, od nas zahtevajo, je, da gledamo širše. Da v svoje delo vključimo tudi naravno okolje, da naša življenja razumemo celostno. Zato je pomembno, da zeleno socialno delo ozavestimo, se z njim srečamo, ga spoznamo in razumemo.

Ko se sprašujemo, kako bodo podnebne spremembe in različne naravne nesreče vplivale na odnos socialna delavka oziroma delavec ter uporabnica oziroma uporabnik, odgovor leži v pretoku znanja in vedenja med nami. Vsi v sebi nosimo znanja, izkušnje in načine, kako se stvari lotimo, naredimo ali se z njimi spopademo. Resnično gre za proces soustvarjanja,

soraziskovanja in sodelovanja za ustvarjanje dobrih rešitev. Brez znanja, ki ga v sebi nosijo ljudje, smo socialne delavke in delavci kot ribe na suhem, le v sodelovanju z ljudmi ter skupnostmi lahko odkrijemo potrebe in tudi načine, kako te potrebe zadovoljiti, zato da bomo pri svojem delu uspešni in na koncu tudi koristni.

Socialne delavke in delavci se lahko znajdemo tudi v dvoji vlogi, kot strokovnjakinje in uporabnice, saj podnebne spremembe in naravne nesreče nič ne izbirajo. Tako imamo tudi same izkušnjo in s tem tudi večje razumevanje situacije, pri čemer moramo upoštevati, da so izkušnje in občutenja ljudi še vedno različna. To nas lahko pri našem delu opolnomoči, doda neko novo vedenje in znanje, a hkrati predstavlja tudi težko obdobje za nas same. Ko se tudi same znajdemo na mestu, ko potrebujemo pomoč, ko se same soočamo z izgubo, ko poskušamo dojeti razsežnost situacije in sprememb, ki so se zgodile v naših življenjih. Lahko smo tudi razcepljene med tem, komu naj najprej pomagamo, ali naj se najprej osredotočimo na pomoč drugim in na svoje delo, ali pa naj naprej poskrbimo zase in svoje potrebe.

Tudi kadar sami nismo del območja, ki ga prizadene nesreča, in smo tam izključno po naši strokovni poti, tako kot mnoge druge stroke (nujna medicinska pomoč, gasilci, civilna zaščita, prostovoljci iz različnih organizacij,...), še vedno potrebujemo pomoč. Takšne situacije predstavljajo čustveno breme in psihične pritiske, ki izhajajo iz nudenja pomoči, še posebej v primerih smrtnih žrtev. Zato mora zagotavljanje strokovne psihosocialne pomoči tistim, ki nudijo pomoč med in po nesreči, postati nujno sistemsko zagotovljeno (Rode, Zidar, Lamovšek, Škerjanc in Urek, 2010, str. 354). Socialne delavke in delavci se vsakodnevno soočamo z različnimi situacijami, ki zavedno ali nezavedno vplivajo na nas, zato ne smemo samo prositi za pomoč, ampak jo zahtevati, saj je od tega odvisno tako naše življenje kot tudi uspešno opravljanje našega dela.

Študij literature je pokazal, da si predvsem v tujini, v manjšini tudi pri nas, avtorice in avtorji močno prizadevajo, da bi okolje, narava in podnebne spremembe postale tudi del družboslovja. Narava sama nas namreč ne more rešiti, to moramo storiti sami oziroma skupaj. Stroke se morajo med seboj povezati in deliti znanje, saj smo skupaj lahko močnejši in dosežemo veliko večje spremembe. Zeleno socialno delo se ukvarja z vprašanji neenakomerno razporejene moči in virov, strukturne neenakosti in soodvisnosti med ljudmi. Razume in razkriva povezave, ki na prvi pogled ne izgledajo skupne. V Sloveniji se zeleno socialno delo šele prebuja, išče svojo pot. Pri tem nam lahko pomagajo in nas usmerjajo ugotovitve drugih avtoric in avtorjev, vendar moramo tudi sami odkriti in raziskati, kakšno

zeleno socialno delo ustreza našemu prostoru. Podnebne spremembe se ne kažejo povsod enako in nimajo povsod istega učinka, ugotoviti moramo, kako vplivajo na življenja ljudi pri nas, kako pri nas poglobljajo družbene neenakosti in izkoriščanje, kaj so potrebe ljudi, kako se z njimi ljudje že soočajo in spopadajo. Vsako izmed tem, ki sem jih predstavila skozi diplomsko delo, je potrebno poglobiti in podrobneje raziskati. To ni delo posameznice ali posameznika, ampak delo vseh nas. Hkrati pa moramo, ravno zaradi globalnega učinka podnebnih sprememb, tudi mi delovati širše, globalno. Če želimo narediti korak naprej in biti del sprememb, moramo sodelovati tudi v procesih odločanja in biti zagovornice, ne samo naših uporabnic in uporabnikov, ampak hkrati tudi samih sebe.

5 SKLEPI IN PREDLOGI

Glede na trenutno klimo, ko se še vedno borimo, da bi predvsem odločevalci začeli podnebne spremembe jemati skrajno resno, se nam zdi, da nas v iskanju ustrezne rešitve čaka še dolga pot. Vendar so rešitve že tu, ljudje smo ustvarjalni, v prehodnih poglavjih je bilo predstavljenih kar nekaj primerov, kako ljudje na načine, ki odgovarjajo njihovim potrebam, poskušajo zavarovati naravo in sebe. Le nihče jih ne prosi za mnenje, nihče jih ne sliši. Dobre prakse ljudi bi lahko bile navdih in rešitev vsakič, ko se politika zbere in pogaja o usodi naših življenj, ko odloča o tem, kaj je še sprejemljiva raven izpustov ogljika. Kot da ne morejo spregledati, da ne gre samo za raven izpustov ogljika, ampak da podnebne spremembe drastično povečujejo neenakosti v svetu. Tu lahko glas ljudstva predstavljamo tudi socialne delavke in delavci. Vendar moramo tudi same najprej razumeti, na kakšne načine je socialno delo povezano s podnebnimi spremembami, kako se kaže v našem odnosu z ljudmi, v praksi. Da bi lahko opolnomočile in z znanjem opremile ljudi, moramo to najprej storiti same. S tematiko bi se morale spoznati že med študijem socialnega dela, kjer bi bilo potrebno že obstoječim temam dodati dimenzijo naravnega okolja. Znanje, ki ga že posedujemo, moramo samo še pogledati z drugačne perspektive, perspektive naravnega okolja, in spoznati, kako ga lahko med seboj povežemo in uporabimo v praksi. Če želimo v praksi prepoznati, kako podnebne spremembe le še poglobljajo neenakosti, stiske in probleme ljudi, moramo ozavestiti in razumeti vpliv podnebnih sprememb. Znanje tako nam kot uporabnicam in uporabnikom daje moč. Še več, zeleno socialno delo med uporabnicami oziroma uporabniki ter strokovnjakinjami in strokovnjaki briše hierarhijo. Podnebne spremembe morajo nujno postati del diskurza socialnega dela, saj bodo v prihodnjih letih močno vplivale na življenja vseh nas. Socialno delo mora svoje znanje črpati od ljudi, razumeti mora njihove potrebe, poglede in tudi rešitve. Sodelovati in delovati moramo

znotraj skupnosti. Skozi raziskave lahko dobimo boljši vpogled v dobre prakse ljudi, ovire, s katerimi se soočajo, in potrebe, ki jih imajo. Le s tem znanjem bomo socialne delavke in delavci opolnomočeni in opremljeni za zagovarjanje in lobiranje na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni. Če želimo, da se podnebne spremembe razume tudi skozi izkušnje in življenje ljudi, moramo o tem glasno spregovoriti - z ljudmi in za ljudi.

5.1 PREDLOGI

- V stroki socialnega dela se je potrebno začeti pogovarjati o vključitvi perspektive okolja v naše delo in prakso. Ozaveščanje pomembnosti tega dela naših življenj je prvi korak k razumevanju in ukrepanju.
- Fakulteta za socialno delo je v preteklosti že izvedla raziskave, ki se nanašajo na naravno okolje, v povezavi z naravnimi nesrečami. Potrebujemo nove raziskave, ki se bodo poleg naravnih nesreč osredotočale tudi na vpliv podnebnih sprememb. Raziskave, ki bodo odkrивale potrebe ljudi in nam omogočile, da bomo pri svojem delu izhajali direktno iz ljudi, da bomo zagovarjali tako njihove kot tudi svoje potrebe in želje.
- Na Fakulteti za socialno delo je o zelenem socialnem delu in vplivu podnebnih sprememb na ljudi potrebno izobraževati študentke in študente. Predmete, kot je Socialno delo v izrednih razmerah, je potrebno dopolniti oziroma nadgraditi. Temam in znanju, o katerem se že poučuje, je potrebno dodati dimenzijo okolja.
- O zelenem socialnem delu je potrebno seznaniti in se posvetovati tudi s socialnimi delavkami in delavci, ki že delujejo v praksi. Nekatere izmed njih delujejo na območjih, ki so že utrpela naravne nesreče, zato posedujejo znanje, ki je nujno potrebno za oblikovanje dobre prakse.
- Sodelovanje z drugimi strokami nas lahko obogati z nujno potrebnim znanjem, poleg tega pa lahko v sodelovanju z drugimi dosežemo spremembe na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni.
- Socialno delo mora biti tudi politično; kadar se pogaja in odloča o projektih, zakonih, moramo zagovarjati interese, potrebe in želje ljudi. Imamo namreč znanje in moč, da opozarjamo na družbene neenakosti in predlagamo ustrezne rešitve.
- Znanje za teorijo in prakso zelenega socialnega dela moramo črpati tudi iz različnih družbenih gibanj in praks, ki so jih ljudje oblikovali, da zavarujejo okolje in svoje življenje. Tudi sami moramo postati del teh družbenih gibanj in na ta način prispevati h graditvi skupnosti od spodaj.

- Sodelovati je potrebno tudi z različnimi organizacijami ter skupnostmi in skupaj z njimi odkrivati, kako lahko ljudi opolnomočimo, širimo znanje in s pomočjo ljudi oblikujemo novo - znanje, ki jim bo koristilo v vsakdanjem življenju.

6 UPORABLJENA LITERATURA

6.1 PISNI VIRI

Alston, M. (2010). Gender and climate change in Australia. *Journal of Sociology, The Australian Sociological Association*, Volume 47(1), 53–70.

Alston, M. & Besthorn, F. H. (2012). *Environment and sustainability*. V Lyons, K., Hokenstad, T., Pawar, M., Huegler, N. & Hall, N. (ur.), . *The SAGE Handbook of International Social Work* (56-69). London: SAGE Publications Ltd.

Alston, M. (2013). Environmental Social Work: Accounting for Gender in Climate Disasters. *Australian Social Work*, Vol. 66, No. 2, 218-233.

Alston, M. (2015). Social work, climate change and global cooperation. *International Social Work*, 58(3), 355-363.

Barnett, J. (2009). *Justice and Adaptation to Climate Change*. V Moss, J., *Climate Change and Social Justice* (str. 131-140). Melbourne: Melbourne University Publishing Limited.

Baytar, F. & Ashdown, P. S. (2013). Using video as a storytelling medium to influence textile and clothing students' environmental knowledge and attitudes. *International Journal of Fashion Design, Technology and Education*, Vol. 7, No. 1, 31–41.

Bereketeab, R. (2014). Environmental Change, Conflicts and Problems of Sustainable Development in the Horn of Africa. *African and Asian Studies*, 13(3), 291-314.

Besthorn, F. H. (2014). *Environmental Social Work: A Future of Curiosity, Contemplation and Connection*. V Hessle, S. (ur.), *ENVIRONMENTAL CHANGE AND SUSTAINABLE SOCIAL DEVELOPMENT: Social Work – Social Development Volume II* (str. 13-21) Surrey: Ashgate Publishing Limited.

Biolek, J., Suša, R., Krch, D., Andova, L., Ježkova, P. & Plšek, J. (2012). *Svet med vrsticami: priročnik za učitelje, ki jih zanima globalno učenje*. Ljubljana: Društvo Humanitas.

Blashki, G. A., Berry, H. L. & Kidd, M. R. (2009). *Primary Health Care Responses to Climate Change*. V Moss, J., *Climate Change and Social Justice* (str. 144-167). Melbourne: Melbourne University Publishing Limited.

Broeckhoven, N. (2014). Biodiversity Loss and Climate Change: Gender Issues in International Law and Policy. *DiGeSt. Journal of Diversity and Gender Studies*, Vol. 1, No. 2, 23-38.

- Deboo, A. (2009). Producing and obtaining food. Chicago: World Book.
- Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F. & Martinez-Alier, J. (2013). What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement. *Environmental Values*, 22, 191–215.
- Dominelli, L. (2012). *Green Social Work: From Enviromental Crises to Enviromental Justice*. Cambridge: Polity Press.
- Ehrenfeld, D. (2003). Effects on Biodiversity, Environment and Society. *Conservation & Society*, Vol. 1, No. 1, 99-111.
- Flach, A., Ayboga, E. & Knapp, M. (2019). *Revolucija v Rožavi. Demokratična avtonomija in osvoboditev žensk v sirskem Kurdistanu*. Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti.
- Gitterman, A. & Germain, C. B. (1976). Social work practice: A life model. *Social Service Review*, Vol. 50, No. 4, 601-610.
- Goodbody, A. (2018). Climate Change and the Industrial Revolution: Informing Policy through History, Memory, and Literature. *RCC Perspectives*, No. 3, SITES OF REMEMBERING: Landscapes, Lessons, Policies, 53-58.
- Gray, M. & Coates, J. (2012). Environmental ethics for social work: Social work's responsibility to the non-human world. *International Journal of Social Welfare*, 21, 239–247.
- Griffin Choen, M. (2017). Introduction: *Why gender matters when dealnig with Climate Change*. V Griffin Choen, M., *Change and Gender in Rich Countries: Work, public policy and action* (str. 3-18). Abingdon Oxon: Routledge.
- Guerrero, G. (2018). *THE LIMITS OF CAPITALIST SOLUTIONS TO THE CLIMATE CRISIS*. V Satgar, V. (ur.), *The Climate Crisis: South African and Global Democratic Eco-Socialist Alternatives*. South Africa: Wits University Press.
- Jakin, J. (2012). *Bookchinova teorija socialne ekologije in družbena kriza vrednot* (Diplomsko delo). Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Javornik, M. (1997). *Veliki splošni leksikon. Tretja knjiga Gh-Ka*. Ljubljana: DZS d.d..
- Jesenko, J. (2010). *Podnebne spremembe, Kyotski sporazum in Slovenska podjetja: Analiza podjetja Knaufinsulation* (Diplomsko delo). Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- Jones, R. (2017). *Nasilne meje*. Ljubljana: Založba.
- Kajfež Bogataj, L. (2016). *Planet, ki ne raste*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Kameri-McBote, P. (2013). *Climate Change and Gender Justice: International Policy and Legal Responses*. V Ruppel, O. C., Roschmann, C. & Ruppel-Schlichting, K., *Climate Change: International Law and Global Governance. Volume I: Legal Responses and Global Responsibility* (str. 323-347). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft mbH.
- Klein, N. (2015). *To vse spremeni: kapitalizem proti podnebjju*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kodermac, P. (1987). *Uvod v ekologijo in industrijska družba*. V Lenardič, M.. *Ekologija in industrijska družba* (str. 8). Ljubljana: samozaložba.
- Lenardič, M. (1987). *Ekologija in industrijska družba*. Ljubljana: samozaložba.
- Lovelock, J. (2017). *Težavna pot v prihodnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Maslin, M. (2007). *Globalno segrevanje: zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
- McKibben, B. (2009). Climate Change. *Foreign Policy*, No. 170, 32-34, 36, 38.
- McKinnon, J. (2012). *Social Work and Changing Enviroments*. V Lyons, K., Hokenstad, T., Pawar, M., Huegler, N. & Hall, N. (ur.), . *The SAGE Handbook of International Social Work* (265-278). London: SAGE Publications Ltd.
- McMain Park, K. (1996). The Personal Is Ecological: Environmentalism of Social Work. *Social Work*, Volume 41, Issue 3, 320-323.
- Merchant, C. (1990). Gender and Environmental History. *The Journal of American History*, Vol. 76, No. 4, 1117-1121.
- Miller, S. E., Hayward, R. A. & Shaw, T. V. (2012). Environmental shifts for social work: A principles approach. *International Journal of Social Welfare*, 21, 270–277.
- Milošević Arnold, V. & Poštrak, M. (2003). *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba.
- Murdy, W. H. (1975). Anthropocentrism: A modern version. *Science*, New Series, Vol. 187, No. 4182 , 1168-1172.
- Murray, P. (2007). *Naš planet: globalno segrevanje: dokazi*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Nesmith, A. & Smyth, N. (2015). Environmental Justice and Social Work Education: SocialWorkers' Professional Perspectives. *Social Work Education*, Vol. 34, No. 5, 484–501.

- Noble, C. (2016). Green Social Work – The Next Frontier For Action. *Social Alternatives*, 35(4), 14-19.
- Nulman, E. (2015). *Climate Change and Social Movements*. London: PALGRAVE MACMILLAN.
- Pardeck, J. T. (1988). An Ecological Approach for Social Work Practice. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, Vol. 15 : Iss. 2 , Article 11, 133-143.
- Park, J. T. (2015). Climate Change and Capitalism. *Consilience*, No. 14, 189-206.
- Pečjak, V. (2010). *Človek in ekološka kriza: Kaj lahko prispevamo k izboljšanju?*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba.
- Platt, H. (2000). Jane Addams and the Ward Boss Revisited: Class, Politics, and Public Health in Chicago, 1890-1930. *Environmental History*, Vol. 5, No. 2, Environmental Justice in the City: A theme for Urban Environmental History, 194-222.
- Ramsay, S. & Boddy, J. (2017). Environmental Social Work: A Concept Analysis. *British Journal of Social Work*, 47, 68–86.
- Rode, N., Zidar, R., Lamovšek, V., Škerjanc, J. & Urek, M. (2010). *Socialno delo v primeru naravnih in drugih nesreč*. V Zorn, M., Komac, B., Pavšek, M. & Pagon, P. (ur.), *Naravne nesreče 1: od razumevanja do upravljanja* (str. 348-355). Ljubljana: Založba ZRC.
- Roschmann, C. (2013). *Climate Change and Human Rights*. V Ruppel, O. C., Roschmann, C & Ruppel-Schlichting (ur.), *Climate Change: International Law and Global Governance. Volume I: Legal Responses and Global Responsibility* (str. 203-242). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Rosen, M. A. (2015). The Wrong Solution at the Right Time: The Failure of the Kyoto Protocol on Climate Change. *Politics & Policy*, Volume 43, No. 1, 30-58.
- Schuldt, J. P., Konrath, S. H. & Schwarz, N. (2011). "GLOBAL WARMING" OR "CLIMATE CHANGE"? WHETHER THE PLANET IS WARMING DEPENDS ON QUESTION WORDING. *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 75, No. 1, 115-124.
- Shiva, V. (2002a). *Staying Alive: women, ecology and development*. India: Kali for women.
- Shiva, V. (2002b). *Water wars: privatization, pollution and profit*. United Kingdom: Pluto Press.

Shiva, V. (2005). *Earth democracy: justice, sustainability and peace*. United Kingdom: Pluto Press.

Singer, P. (2009). *Climate Change and Ethical Issue*. V Moss, J., *Climate Change and Social Justice* (str. 38-50). Melbourne: Melbourne University Publishing Limited.

Steffen, W., Grinevald, J., Crutzen, P. & McNeill, J. (2011). The Anthropocene: conceptual and historical perspectives. *Philosophical Transaction of Royal Society A*, 369, 842-867.

Sze, J. (2006). Bodies, Pollution, and Environmental Justice. *Feminist Teacher*, Vol. 16, No. 2, 124-132.

Sewell, R. (2014). *Disaster Management – Action and Impact: Perspectives for Social Work and Social Development*. V Hessle, S. (ur.), *ENVIRONMENTAL CHANGE AND SUSTAINABLE SOCIAL DEVELOPMENT: Social Work – Social Development Volume II* (str. 23-31) Surrey: Ashgate Publishing Limited.

Škerjanc, J. & Lamovšek, V. (2010). *Socialno delo za pomoč prebivalcem po potresu na Bovškem leta 2004*. V Zorn, M., Komac, B., Pavšek, M. & Pagon, P. (ur.), *Naravne nesreče I: od razumevanja do upravljanja* (str. 357-366). Ljubljana: Založba ZRC.

Štefančič, N. (2016). *Ženska v naravi in narava v ženski: Metaforični prepleti ženske in narave pri Zofki Kveder in Francisu Baconu* (Diplomsko delo). Filozofska fakulteta, Ljubljana.

Terry, G. (2009). No climate justice without gender justice: an overview of the issues. *Gender and Development*, Vol. 17, No. 1, Climate changes and climate justice, 5-18.

Thompson, C. (2006). Back to nature?. *Isis*, Vol. 97, No. 3, 505-512.

Trampuš, J. & Zgonik, S. (2019). *Vsi smo Greta*. Mladina 10, str. 19-25.

Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Zhang, Hai-Bin, Dai, Han-Cheng, Ali, Hua-Xia & Wang, Wen-Tao (2017). U.S. withdrawal from the Paris Agreement: Reasons, impacts, and China's response. *Advances in Climate Change Research*, Volume 8, Issue 4, 220-225.

Wainwright, J. (2010). Climate Change, Capitalism, and the Challenge of Transdisciplinarity. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 100, No. 4, 983-991.

Walker, C. (2009). *Climate Refugees and New Understandings of Security*. V Moss, J., *Climate Change and Social Justice* (str. 168-184). Melburne: Melbourne University Publishing Limited.

Webersik, C. (2012). *Climate-induced migration and conflict: what are the links?* V Hastrup, K. & Fog Olwig, K. (ur.) (2012). *CLIMATE CHANGE AND HUMAN MOBILITY: Global Challenges to the Social Science* (str. 144-166). Cambridge: Cambridge University Press.

6.2 SPLETNI VIRI

Abdulkader, D. (2018). *Turkey's thirst for power threatens water war with Iraq*. Pridobljeno 8.5.2019 s <https://thedefensepost.com/2018/06/07/turkey-water-war-iraq-kurdistan-opinion/>.

AMNESTY INTERNATIONAL (2017). *Industry giants fail to tackle child labour allegations in cobalt battery supply chains*. Pridobljeno 9.4.2019 s <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/11/industry-giants-fail-to-tackle-child-labour-allegations-in-cobalt-battery-supply-chains/>.

Balkan River Defence (b.d.). *About*. Pridobljeno 15.5.2019 s <https://balkanriverdefence.org/about/>.

Baruah, B. (2016). *Renewable inequity? Women's employment in clean energy in industrialized, emerging and developing economies*. Pridobljeno 16.4.2019 s https://www.researchgate.net/publication/309279663_Renewable_inequity_Women's_employment_in_clean_energy_in_industrialized_emerging_and_developing_economies.

Besthorn, F. H. & Pearson McMillen, D. (2002). *The Oppression of Women and Nature: Ecofeminism as a Framework for an Expanded Ecological Social Work*. Pridobljeno 16.4.2019 s https://www.researchgate.net/publication/282297066_The_Oppression_of_Women_and_Nature_Ecofeminism_as_a_Framework_for_an_Expanded_Ecological_Social_Work.

Biehl, J. & Staudenmaier, P (1996). *Ecofascism: Lessons from the German Experience*. Pridobljeno 17.5.2019 s <https://theanarchistlibrary.org/library/janet-biehl-and-peter-staudenmaier-ecofascism-lessons-from-the-german-experience>.

Biljak Gerjevič, R. (2019). *Podnebni štrajk: Naredili bomo vse, kar bo potrebno, da se nas sliši*. Pridobljeno 20.5.2019 s <https://www.dnevnik.si/1042878700>.

Chodorkoff, D. & Gregorčič, M. (2005). Redefiniranje razvoja. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 33, številka 219, 34-43. Pridobljeno 10.04.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-Q3ONQWVY/e1176394-2286-4d20-a5e8-cd732998316b/PDF>.

Democracy Now! (2012). *The Most Obdurate Bully in the Room: U.S. Widely Criticized for role at Climate Talks*. Pridobljeno 5.4.2019 s https://www.democracynow.org/2012/12/7/the_most_obdurate_bully_in_the.

Dobbins, J., Solomon, R. H., Chase, S. M., Henry, R., Larrabee, F. S., Lempert, R. J., Liepman, A. M., Martini, J., Ochmanek, D & Shatz, H. J. (2015). *Choices for America in a Turbulent World. Strategic Rethink*. Pridobljeno 20.2.2019 s https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1100/RR1114/RAND_RR1114.pdf.

Dragoš, S. & Leskošek, V. (2003). *Social inequality and social capital*. Pridobljeno 15.5.2019 s http://www2.mirovni-institut.si/eng_html/publications/pdf/MI_politike_social_inequality.pdf.

Dragoš, S. (2002). Socialni kapital : dragocena, nejasna in nevidna dobrina. *Socialno delo*, letnik 41, številka 2, 71-89. Pridobljeno 15.5.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-AD3SDNVC/c815d4c9-99da-456a-bf77-0d64e6b2e1a8/PDF>.

Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije (b.d.). *Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije*. Pridobljeno 23.5.2019 s <https://dsdds.splet.arnes.si/kodeks-etike/>.

Einstein, A. (2009). *Why socialism?* Pridobljeno 2.4.2019 s <https://monthlyreview.org/2009/05/01/why-socialism/>.

ERADICATING ECOCIDE (2010-2018). *Ecocide Crime*. Pridobljeno 19.5.2019 s <https://eradicatingecocide.com/the-law/the-model-law/>.

Evropski Svet, Svet Evropske Unije (2018). *Mednarodni sporazumi o podnebnih ukrepih*. Pridobljeno 12.3.2019 s <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/climate-change/international-agreements-climate-action/>.

Fischetti, M. (2016). *What Is This Polar Vortex That Is Freezing the U.S.?*. Pridobljeno 2.3.2019 s <https://blogs.scientificamerican.com/observations/what-is-this-polar-vortex-that-is-freezing-the-u-s/?redirect=1>.

Grbin, B. (2018). *Dolga vrsta še pred odprtjem: v Ljubljano je prispela luksuzna kolekcija #foto #video*. Pridobljeno 9.4.2019 s <https://siol.net/trendi/moda-in-lepota/dolga-vrsta-se-pred-odprtjem-v-ljubljano-je-prispela-luksuzna-kolekcija-foto-video-482300>.

GREENPEACE Reports (2017). *Guide to Greener Electronics 2017*. Pridobljeno 9.4.2019 s <https://www.greenpeace.org/usa/reports/greener-electronics-2017/>.

Gregorčič, M. (2005a). Uvod v socialno ekologijo. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 33, številka 219, 11-16. Pridobljeno 25.1.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-NHJXGNII/f14f5b4c-1d6b-4d47-aab5-3b52c39da02b/PDF>.

Gregorčič, M. (2005b). Skupnosti samoodločanja: redefiniranje razvoja. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 33, številka 219, 44-62. Pridobljeno 8.5.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-OL0D7XYX/c9aff461-9697-48ad-a7db-e08903edb538/PDF>.

INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS (2012). *GLOBALISATION AND THE ENVIRONMENT*. Pridobljeno 18.5.2019 s <https://www.ifsw.org/globalisation-and-the-environment/>.

International Rivers (b.d.). *Frequently Asked Questions*. Pridobljeno 8.5.2019 s <https://www.internationalrivers.org/frequently-asked-questions>.

Internationalist Commune of Rojava (2018). *Make Rojava green again: building an ecological society*. Pridobljeno 12.5.2019 s <https://makerojavagreenagain.org/book/>.

Jackson, K. (b.d.). *Climate Change and Public Health: How Social Workers Can Advocate for Environmental Justice*. Pridobljeno 5.2.2019 s

<https://www.socialworktoday.com/archive/ND17p10.shtml>.

J. G. (2019). [Video] *Podnebni shod v resnici namenjen špricanju pouka! Mladi sploh niso vedeli, zakaj protestirajo, prišli so samo zato, da jim ni bilo treba v šolo!*

Pridobljeno 22.5.2019 s <http://nova24tv.si/slovenija/video-podnebni-shod-v-resnici-namenjen-spricanju-pouka-mladi-sploh-niso-vedeli-za-kaj-protestirajo-temvec-samo-zato-da-jim-ni-bilo-treba-v-solo/>.

Klare, T. M. (2014). *Twenty-first century energy wars: how oil and gas are fuelling global conflicts*. Pridobljeno 8.5.2019 s <https://energypost.eu/twenty-first-century-energy-wars-oil-gas-fuelling-global-conflicts/>.

Kos, D. (2015). Esej o »praelementih« za prenovu okoljskih refleksij. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 43, številka 262, 13-37. Pridobljeno 2.4.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-R7J5KS1M/1bbc333c-b33c-4165-8920-52dd939e625a/PDF>.

Leskošek, V. (2013). Pomen družbenih gibanj za socialno delo. *Socialno delo*, letnik 52, številka 2/3, 101-111, 219, 222. Pridobljeno 19.5.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-VRNT1CJG/1a4e3c40-1a08-435c-9ae4-738abd3c637d/PDF>.

Lukšič, A. (2005). Modificiranje in odpiranje okoljskih političnih aren. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 33, številka 219, 91-107. Pridobljeno 2.4.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-BMX2X40I/9d7e78f0-551b-403d-a864-6cf60757e2a8/PDF>.

Manavis, S. (2018). *Eco-fascism: The ideology marrying environmentalism and white supremacy thriving online*. Pridobljeno 17.5.2019 s <https://www.newstatesman.com/science-tech/social-media/2018/09/eco-fascism-ideology-marrying-environmentalism-and-white-supremacy>.

Mason, M. (2019). *History of the Study of Climate Change in Field of Environmental Science*. Pridobljeno 2.3.2019 s <https://www.environmentalscience.org/history-climate-change>.

McKenzie, L. M., Guo, R., Witter, R. Z., Savitz, D. A., Newman, L. S. & Adgate, J. L. (2014). *Birth Outcomes and Maternal Residential Proximity to Natural Gas Development in*

Rural Colorado. Pridobljeno 7.4.2019 s
<https://ehp.niehs.nih.gov/doi/pdf/10.1289/ehp.1306722>.

Mešl, N. (2013). Od razumevanja pojava naučene nemoči k razvijanju odpornosti v socialnem delu. *Socialno delo*, letnik 52, številka 6, 351-360, 403, 405. Pridobljeno 15.5.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-JH9RRAZR/5c0a51ae-d8bb-4c30-999c-9767975ca6c6/PDF>.

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE (2019). *MEDNARODNA ZAŠČITA (AZIL)*. Pridobljeno 22.5.2019 s
http://www.mnz.gov.si/si/mnz_zavajci_v_sloveniji/mednarodna_zascita_azil/.

Mosbrucker, M. (b.d.). *Podnebje ali klima*. Pridobljeno 2.3.2019 s <http://www.o-4os.ce.edus.si/gradiva/geo/podnebje/index.html>.

Moulds, J. (b.d.). *Child labour in the fashion supply chain: where, why and what can be done*. Pridobljeno 8.4.2019 s <https://labs.theguardian.com/unicef-child-labour/>.

Nordas, H. K. (2004). *The Global Textile and Clothing Industry post the Agreement on Textiles and Clothing*. Pridobljeno 8.4.2019 s
https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/discussion_papers5_e.pdf.

Ozmec, S. (2004). *Marx je imel dobre ideje: Daniel Chodorkoff, socialni ekolog*. Pridobljeno 29.4.2019 s <https://www.mladina.si/96650/marx-je-imel-dobre-ideje/>.

Pierre-Louis, K. (2019). *Why is the Cold Weather so Extreme if the Earth is Warming?*. The New York Times. Pridobljeno 2.3.2019 s
<https://www.nytimes.com/interactive/2019/climate/winter-cold-weather.html>.

Puleo, A. H. (2017). What is ecofeminism? Pridobljeno 16.4.2019 s
https://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxiu-adjunts/quaderns-de-la-mediterrania/qm25/what_is_ecofeminism_Alicia_H_Puleo_QM25_en.pdf.

Rozman, U. (2003). Srečo Dragoš, Vesna Leskošek (2003), Družbena neenakost in socialni kapital. *Ljubljana: Mirovni inštitut*, letnik 42, številka 3, 91-92. Pridobljeno 15.5.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-GD6UQYLP/3c351bce-82d8-4737-bc81-de40a730a8ce/PDF>.

Schwartzstein, P. (2017). *Iraq's Marsh Arabs test the waters as wetlands ruined by Saddam are reborn*. Pridobljeno 8.5.2019 s <https://www.theguardian.com/global-development/2017/jan/18/iraq-marsh-arabs-test-the-waters-wetlands-ruined-by-saddam-reborn-southern-marshes>.

Staudenmaier, P (1996). *Fascist Ecology: The "Green Wing" of the Nazi Party and its Historical Antecedents*. V Biehl, J. & Staudenmaier, P., *Ecofascism: Lessons from the German Experience*. Pridobljeno 17.5.2019 s <https://theanarchistlibrary.org/library/janet-biehl-and-peter-staudenmaier-ecofascism-lessons-from-the-german-experience>.

STOP CHILD LABOUR (b.d.). *About child labour*. Pridobljeno 8.4.2019 s <https://stopchildlabour.org/about-child-labour/>.

Škerl Kramberger, U. & Kralj, M. (2016). *Žica ogroža tudi volkove in rise*. Pridobljeno 22.5.2019 s <https://www.dnevnik.si/1042750941>.

Thomases, J. (2009). *Building a Local Living Economy*. Pridobljeno 3.5.2019 s <https://www.sustainlv.org/focus-on/building-a-local-living-economy/>.

Tkalec, T. & Lukšič, A. (2015). Energetska tranzicija in ovire zanjo. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 43, številka 262, 55-72. Pridobljeno 4.3.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-SIBANFQC/571e36a1-f170-4be8-aa0d-39a8f75c076a/PDF>.

UN environment (2018). *Preventing the exploitation of the environment in war and armed conflict*. 8.5.2019 s <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/statement/preventing-exploitation-environment-war-and-armed-conflict>.

UN Office for Disaster Risk Reduction (2017). *Terminology*. Pridobljeno 19.5.2019 s <https://www.unisdr.org/we/inform/terminology>.

Uradni list Evropske Unije (2016). *Prevod Pariški sporazum, L 284/4*. Pridobljeno 13.3.2019 s [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)&from=ES](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=ES).

Zaviršek, D. (2014). Opredelitev hendikepa in razvoj študija hendikepa v socialnem delu. *Socialno delo*, letnik 53, številka 3/5, 133-145. Pridobljeno 24.5.2019 s

<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-IEVB67MN/a6c3affb-31c1-41b9-b94d-c5a0e4d14728/PDF>.

Zgonik, S. (2019). *Grimsove krivulje: Kaj nam geologija res lahko pove o podnebnih spremembah?* Pridobljeno 20.5.2019 s <https://www.mladina.si/189408/grimsove-krivulje/>.

Živčič, L. (2015). Odgovor na družbene, ekonomske in okoljske meje rasti: predstavitev koncepta odrasti (degrowth) ter njegova raba v praksi. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 43, številka 262, 151-168. Pridobljeno 23.2.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-OE7GZ6I4/9ba0a5b2-8f27-4548-966d-9ba4b6b4eb55/PDF>.

Watts, J. (2019). *Polly Higgins, lawyer who fought for recognition of 'ecocide', dies aged 50*. Pridobljeno 19.5.2019 s https://www.theguardian.com/environment/2019/apr/22/polly-higgins-environmentalist-eradicating-ecocide-dies?CMP=fb_gu&utm_medium=Social&utm_source=Facebook&fbclid=IwAR1iOP0FUL-GZtT9RZWsj08xyrw6iqA9UH9LDogZTbXeAmQI7DIDZJrGZKM#Echobox=1555949381.

Wilson, J. (2019). *Eco-fascism is undergoing a revival in the fetid culture of the extreme right*. Pridobljeno 17.5.2019 s <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2019/mar/20/eco-fascism-is-undergoing-a-revival-in-the-fetid-culture-of-the-extreme-right>.